

1912.

РІЧНИК XV.

ТОМ LX.

КНИЖКА XI.

ЗА ЛИСТОПАД.

ЗМІСТ:

А. КРИМСЬКИЙ: Од весни до зими (з людської комедії) . . .	193
О. КОБИЛЯНСЬКА: Через кладку, повість (далі)	195
ГЕНРІ ЛЬОНГФЕЛЛО: Пісня про Гайавату (поема), переклав О. Олесь (далі)	239
МИХАЙЛО ЯЦКІВ: Блискавиці. Суспільна студія (далі)	257
ХР. АЛЧЕВСЬКА: З пісень парку і просторів	282
МИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ: Недоля (оповідання)	284
НОМО: Театральне мистецтво і український театр (докінчення)	286
ІВ. СТЕЩЕНКО: Про українську літературну мову	302
ФР. МІСТРАЛЬ: Спогади та оповідання, перекладає Г. Чикаленко (далі)	326
МИК. ЄВЩАН: Григорій Цеглиньський	338
МИХАЙЛО БОЙЧУК: З нагоди коломийської вистави українського домашнього промыслу	344
М. ДАНЬКО: На Балкані	357
Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ: Справа виборчої реформи для галицького союзу	357
С. ЧЕРКАСЕНКО: З українського життя	380
Бібліографія	390
Нові книжки	400
Зміст XII кн. ЛНВ.	
Оголошення.	

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

КИЇВ.

Original from
Друкарня І-ої Київської Друк.
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT KИЇВ,
Трьохсвятинська
URBANA-CHAMPAIGN.

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка
у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

Проф. Мих. Грушевський:

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ Й УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ,

збірник статей з 13 оздобами з старих київських друків і оригіналь-
ною окладинкою В. Кричевського, К. 1911. По знесеній конфіскації
продається в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ціна 30 сотиків.

Йогож: Наша політика

ЗМІСТ: Під нинішню хвилю. Два роки галицької політики. Реальна політика на
галицькій ґрунті. Малі діла. Ера фінансово-економічна. З нашого куль-
турного життя. По виборах. Ст. 119.

Книжка оздоблена композиціями В. Кричевського на мотиви тузильської різьби.
Висилає Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціна 1 кор. 20 сот.

Н О В И Н А.

МОЙ ДІД, поема ІВАНА ФРАНКА

друге видання, накладом Українсько-руської
видавничої Спільки, ціна **60 сот.**

Головний склад в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Н О В И Н А.

МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ: БОГУ НЕВІДОМОМУ

Оповідання, накладом Українсько-руської
- - видавничої Спільки, ціна **2 корони.** - -

Продається в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Н О В И Н А.

Альфонс Доде: ОПОВІДАННЯ

переклала **Марія Грушевська.**

Ціна **60 сот.**

Продається в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сірий: Житє рослин. М. Шаповал: Про ліс. Ю. Будяк: Дикі люди. Нелло та Патраш,
в перекладі Ю. Сірого. Р. Кіплінг: Казки, пер. Ю. Сірий. М. Грушевський: Про
батька козацького Богдана Хмельницького. Ю. Сірий: Крим, опов. з подорожі.
Р. Кіплінг: Нетри. Брати Моуглі, ч. I і II. Гауф: Казки, пер. О. Олеся. Ю. Будяк:
Америка. М. Гехтер: Селянські заробітки. Г. Гайчук: Над чорним морем. Арабські
казки, пер. О. Олеся. Томпсон і Лонг: Рогань і інші опов. перек. Ю. Буляка. Ціна
кожної книжки 25 коп. С. Рудницький: Коротка географія України. Ціна 75 коп.

А. КРИМСЬКИЙ.**Од весни до зими.**

(З людської комедії).

I. Весна.

Замість прологу.

(З „Анакреонтик“, Εἰς τὸ ἔαρ).

Глянь, прийшла весна-красна;
 Зацвіли красуні-рожі.
 Спить морська глибина;
 Води тихі і погожі.
 Глянь, купаються качки;
 Журавлі на небі мріють.
 Сонце-цар огнем горить;...
 Хмарки тануть і радіють.
 Загорівся людський труд;
 Скрізь—поорані ниви.
 Із землі ростуть зідлія;
 Плід готується в оливи.
 Зародився і паний плід
 В ароматному віночку:
 На лозі буває цвіт
 Коло кожного листочку.

II.

Він

(З „Анакреонтик“, Παρὰ τὴν σκηνήν).

Що за гарна деревина!
 В холодку посидьмо час!—
 Кучеряве свіже гилля
 Тріпотить і манить нас.
 І течійка тут журкоче
 Тай до себе заклика...
 Ні, ніхто-ніхто не зможе
 Проминуть сього кутка!—

ЛНВістник 1912, кн. XI.

III. Літо.

Вона

(З турецької поетки Мігрі-хатун, XV—XVI в., „Дедім, юзюню гөр-медім“).

—„Милий!—кажу:—се ж не пер-
 шая стріча,—
 Чом же лиця не показуєш ти?“—
 Взяв він одкинув запону з об-
 личчя,
 Каже до мене: „Ну, добре! гля-
 ди!“

Око побачило, серце впізнало:
 Він полюбився мені більш од
 життя.

Тільки ж, нікому жалю не наг-
 нало
 Те мое бачення й тее знаття.

IV. Осінь.

Він

(Із старо-арабської „Хамаси“, ч. 519).

Любилися ми дуже, й було нам
 байдуже

До світу й людей,
 Глухі до ворожих, глухі до хоро-
 ших

Людських речей.

Та приятель — одмінчива: любиш
 ти инчого,

Я ж надоїв!..

І став я шукати собі для роз-
 ради

Новітніх друзів.
Вдаюся я з ласкою; люди—з опас-
кою...

Що ж їм стає?!—
Не вірять ті люди, щоб міг я за-
бути

Кохання твоє!

V. Зима.

Зустріч.

(З перського, із Сенаї, ХІІ в.).

Мила! серце ти моє забрала!—
— Добра ніч! прощай!...—
Знаєш ти, що твій — я, цілим
серцем?...—

— Добра ніч! прощай!—
Ти не вернешся до мене зно-
ву?—

— Мабуть, що і так.—
Дай стиснути міцно на про-
щання!—

— Добра ніч! прощай!—
Подивися, я тону й палаю:
Бо тону—в сльозах,
А палають—пересохлі губи...—
— Добра ніч! прощай!
Білий лоб твій криють чорні
коси;

Се ж на мене чар:
Через тебе день мині, як віч-
ка!—

— Добра ніч! прощай!
Білий лоб твій—то моя надія,
Коси—то одчай,
Але мука—і одне, і друге!..—
— Добра ніч! прощай!

VI.

Вона.

(На старовавілонійську тему).

Ніколи, ніколи тобі не вернути ся
В душу мою!
Одірваний фінік не вернеться
знову

На гілку свою.

Одкрученій нитці нема вже ко-
ріння

В живім стебельці.
Обтате руно не ростиме на
спінні

Своєї вівці.

VII.

Замість епілогу.

Він.

Як радіє душа, як спокійно в гру-
ді—

Не складаю я віршів тоді.

Щасте — вільна газеля: тіка од
клейма.

Скажеш голосно: „Щастя!“—вже
щастя й нема!

А нудота — боа: заціпила — й
держить

Ти б мовчав,—та не можна!..
щемить!

Вірші—вигуки з болю, бо лег-
ше стає,

Як вигукуєш ними болінне своє.

ОЛ. КОБИЛЯНСЬКА.

Через кладку¹⁾

Повість.

Пізнійше.

Моя мати вже в своїй хаті. Тета і Дора приїхали покликані мною, майже разом, і зараз після того, пересилила ся і мати. Здаєть ся, коли опинила ся вона знов між своїми стінами, не було щасливішої по над неї. Завдяки щирим рукам моєї тети і пані Міллер, вона найшла в своїй хаті все на місці в найбільшій порядку, і в блискучій чистоті, неначеб ще кілька неділь тому назад, не виглядало тут так, мов все перебуло якогось рода землетрясене. За те, мені було тяжше покидати стару лісничівку з піді густих смерік, чим би се був хто сподівався. Ще через якийсь час, гнала мене туга назад і, я вертав, щоб хоч хвилину дві, поглядіти на тих, що були такі близькі моему серцю. Кілько б і не виходив я в місто, все починав я, забившись пару кроків в глупінь тої улиці, і доперва спам'ятавшись, що там не маю я більше жадного діла — вертав назад.

* * *

Знов пізнійше.

Недавно здивав ся з Нестером. „Як стоїть справа з твоїм відїздом?“ Спитав я. „Не останеш довше як до означеного терміну відпустки?“

Він здвигнув плечима. „Вижидаю ще з тої причини звістки“. Сказав. „Коли одержу, скажу крайне слово. Впрочім...“ додав „мені здаєть ся, що ми не будем мати довго погоду. Небо затягаєть ся хмарами, а що найважнїйше, сей пригноблючий спокій в воздуху, замикає віддих, і я чую, що десь нам за плечима, хоч невидимо, чигає злива і не обмине нас. Шкода“. Докинув відтак, мов з него заговорила раптом інша істота. „Ми, себ то Наталя, Ірина, Маріяни і я, хочемо прилучити ся до одного товариства, що уряджує прогульку незабавки „в чортовий млин“ на орхідеї. Числимо на тебе і на Маню; а тут, як перерве нам наш безконечний дощ, то не знає“.

„Не жури ся. Дощу не буде, а на мене і сестру твою можите числити“.

¹⁾ Далі, див. X кн. ЛНВ.

* * *

Пізнійше.

Нестор не був злим віщуном взглядом погоди. Від кількох день, паде дощ без упину, і доводить деяких літників, а між тим Наталю і Ірину до розпуки.

* * *

Сими днями святкувала пані Міллер день свого ангела, а той день не минув і для мене без наслідків. В неї зібралося як що року невеличке товариство добрих її знайомих; між іншими з літників панство Маріяни з донькою і панною Наталею, доктор Роттер і ин. Моя мати, будучи ще реконвалесценткою відмовила ся, а Дора, котра була також прошепа, дала за преспект своєї неприсутности, що мусить товаришити моїй матері, хоча в дома була і тета, котра і без Дори сторожила над матір'ю.

Здержаний якоюсь несподіваною справою моєї тети, з'явився я пізнійше, чим на означений час, в товаристві над вечером. Зложивши солінізантці свої бажання, я просидів якийсь час, між старшими гістьми, жертвуючи годину політиці, подіям малого містечка, погоді, поводженню літників і т. п. а далі, піднявсь, щоб удатись до дальших мені знайомих кімнат. Дощ льяв на дворі струями, старші з гостей позасідали до тарока, де які до шахівниці, молодші, між котрими були панна Маріян і Наталя пішли за проводом доктора Роттера до сальону і там грали і бавились. Маню і Нестора не бачив я ще сего вечера. Очевидно знаходились також в сальоні. Зразу не зважав я на музику, яка доходила з сальону до нас; однак по якімсь часі залунали два голоси, що зливались в дуеті, з котрих пізнав я барітон доктора Роттера, і прегарний, знаний мені вже голос панни Наталі. На те, я не гаючись довше, подав ся туди де і знайшов мале зібранє молодих, що мов заховавши ся від старших, перебували тут неначе на малім острові, зачинивши за собою ще і двері.

Коли увійшов я, співучі на хвилю перервали, але на мою прозбу не переставати співати дальше. Маня стояла оперта на фортепяні, і виглядала бліда, а може бути, се видалося мені лиш тому, що була одягнена в темному убраню, що підносило її звичайно білу і ніжну церу ще більше. Коли я приступив до фортепяну, її очі були перші, що привитали мене. Привитали гарним вохким блеском і сховались. Без слова подала мені руку і указала так само рухом, щоб сів я коло її брата, що одягнений в чорнім строю, виглядав дуже поважно і святочно. Тепер, оперши ся, в однім куті софи, опустив голову в руки і глядів неповоротно на

співучу дівчину. В неї був гарний голос, і обое з Німцем доктором співали в німецькій мові дует Рубінштейна „Suleika“. Оба голоси мов з природи дібрані до себе, переливались так гармонійно і шовково в одно, що всі ми присутні під вражінем співу, повмовкали з очарованя. При словах прозьби в піснї „Bleibe, bleibe mir gewogen“... я поглянув мов ведений внутрішнім наказом на молодого свого приятеля, і на вид його лица зповажнів. Ніколи не бачив я більше одухотвореного лица, як в сїй хвили лица сього молодого чоловіка. Незвичайний блиск його очей просто чудував мене. Так міг дивитись чоловік, котрого душа понесла ся в иншу країну, зільявшись з музикою в одно, повертаючи хіба на те між смертних, щоб зеднана з прегарними словами піснї, спинитись коло дорогої дівчини і пестити її. „Ich gehöre zu dem Stamme welche sterben wenn sie lieben“... пригадали ся мені його поважні, що іно недавно заявлені слова з одної піснї того самого композитора, котрого чудовій композиції, прислухували ся ми і тепер... О, як дуже любив він мабуть отсю співучу в сїй хвили свою „Сулейку“ і як не дивував ся я йому! Вона була гарна, прегарна, в своїм роді (хоч і дехто не знаходив її такою) і хоч тяжко було і окрислити душевну суть тієї дівчини. Одначе ціла істота її, як і поверховність, мали свій окремий змисл. Була чим то небуденна і повна чарівної сили. Але я, самий, чи був я спокійніший в тій хвили? Ні, противниця моя оперта там около фортепяна недалеко світла — що посїдала ті самі очі, що її брат, біля мене, усміхала ся тим самим пориваючим усміхом як і він, що не давала моїй душі, в день і ніч супокою, чи не була вона мотором і мого в тій хвили сильного внутрішнього зворушення? Я не відвертав очей від неї, а коли наші погляди стрінули ся одного разу несподівано, вона, мов порушена в душі огнем мого нутра, відступила нечутно від співучих і подала ся так само до кімнати цвітів, в котрій свого часу по крізі матери ми вели горячу боротьбу і вона передала мені нещасний документ свого довгу. По кількох хвилях спів скінчив ся, всі вернули до старших а я оден пішов до цвітної кімнати за дівчиною. „Добрий вечер, панно Маню“... сказав я півголосом, витаючись ще раз. „Я не бачив вас далі чи не три дни, але ви бліді“.

„Я змерзла“. Відповіла вона і підняла плечі до гори, мов в тій хвили перебігла нею дрож.

„Від чого?“

„Від м у з и к и“. Відповіла і уникала мого погляду. „Нестор, і я, ми все мерзнемо від гарної музики. О!“ додала з одушевле-

нем. „Наталя співає чудово, саме як душа вимагає. Вона володіє своїм голосом як чаром своєї істоти. Я не дивуюсь“ додала шепотом, і оглянулася боязко, хоч в кімнаті не було окрім нас нікого, „що Нестор її так безгранично любить. Я також її люблю“.

„За спів?“ Спитав я.

Вона усміхнулася. „Я не знаю. Може і за спів. Але в кождім разі, найбільше за саму силу її особистости. Здається і брат мій підляг тій самій потужі. А я, хоч жінщина, також її поклонниця. Дивлячись в деяких хвилях на неї, я чую, як підлягаю її. Рідко коли можу її щось відмовити“.

„Не дивіть ся на неї“ просив я. „От ся дівчина має для мене мужика, щось небезпечно в своїй істоті, дарма що доказати се фактами не можливо. Її усміх, котрий назвав доктор Роттер слушно по німецьки „bizar“, вражає іноді мою просту душу болючо. Не піддавайтесь їй надто“.

Вона здвигнула плечима.

„Ви бачите примари в ясний день, пане Олесь“... сказала вона. „Наталю знаю я не від нині. Вона добра і гарна людина, лиш в деяких хвилях не ясна мені і зачинена“.

„Може і бачу я примари, панно Маню... але часом мені так хочеть ся взяти вас і вашого брата під свою мужицьку опіку перед нею... що се-б може вас і зчудувало, одначе“... додав я „відтак переконаюсь що се дарма. Ви не послухаєте мене, бо фактами я нічого вам не докажу. До того маєте ви свій аристократичний шлях, з котрого ледви чи захотілиби зійти. Наталя—се ваш контраст. Довга річ Маню“... тягнув я далі, — „ви і брат ваш, такі багаті на чуте, м'яккі іноді мов шовк, а проте заразом іноді тверді і невмолимі. Що се?“

Вона усміхнулася.

„І інші люде люблять панно Маню“... говорив я далі „і інші улягають силі особистости, — може і більше ще?“

„Як брат мій і я?“ спитала вона і її очи опинили ся зчудовано на мені.

„Не дивіть ся на мене так Маню, неначеб я вам сими словами чинив кривду“.

Вона потрясла головою.

„Ви якісь чудні сього вечера, пане Олесь. Хотите випроводити мене з моєї рівноваги? Се ледви чи вам вдасть ся. Я маю замір бути нині спокійною і доброю. Пані Міллер з самого ранку настроїла мене так“.

„І гарно вчинила се“, сказав я. „А однак робите ви нині

вразі, мов би вам що долягало. Почуваєте себе нездоровими?“ Вона заперечила головою, між тим, коли кутики її уст викривились якось болізно.

„Так і ні“. „Я се розумію“. Сказав я. „А впевнили мене, що змерзли з музики. Я вам не вірю“. Тягнув я далі.

„З вами щось скоїло ся. Я не бачив вас три дні, і відчуваю се. Що днини визирав я вас, думав що прийдете відвідати мою матір, як сього і вона сподівала ся, і що днини переконував ся наново, що надіяв ся сього надармо. Чи шукати мені причину того в нещасливій провині моєї матері? Маню!“ додав я, приступаючи до неї ближше. „Я не можу собі уявити, щоб ви — зрадивши мені отсю тайну, хтіли тим понижити нею мене, і мою матір. Чи не так?“ Спитав я і шукав її очей, котрих вона консеквентно відводила від мене.

Вона потрясла головою.

„Ні. Слава Богу! Я се знав. Вам не може справляти сатисфакцію, понижене і прикрість другого. А тепер панно Маню“... тягнув я далі „на підставі того, що ви хочете нині бути спокійною і доброю — я вас про одно питаю. Чи ви будете мені помічні, заподіяну вам і вашій матері кривду — направити?“

Вона витріщилась перелякано на мене.

„Не дивіть ся на мене паново такими очима Маню, неначе б я мав замір вчинити вам щось злого! Виж можете собі самі заявити, що вже в виду вашого неподатливого елементу, не прийде нікому на думку від вас щось не можливе жадати. Я лиш питаю вас, чи хочете бути мені помічні—направити заподіяну вам моєю матірню кривду“...

Вона мовчала.

„Скажіть просто „так“ або „ні“. Не мучте мене мовчанем“ — просив я.

„Так“ відповіла вона, мов проти своєї волі, і сказавши се, відвернула ся, неначе хтіла дальшій бесіді зі мною уйти.

Тим часом я її здержав.

„Я ще не готов панно Маню, пождіть. Ми не маємо багато часу перед собою“.

„І ви?“ спитала вона.

„І я“. Сказав я. „Я не можу тут нині довго задержуватись. Оден з моїх найліпших товаришів, котрий задержав ся в подорожі до Б. нині тут, заїхав на моє спеціальне запрошене на ніч до мене і жде на мене. Завтра рано, він їде далі, в його мати умирає, і я обіцяв йому вирватись відси за годину-дві, щоб ще прс

де-що розмовитись з ним. На колиб не ви і пані Міллер, котрій я так багато завдячую, сі вечірні години я був з ним перевів ніні. А ви?" Спитав я.

„Ми за кілька день виїжджаємо вже зовсім“...

Я зчудувався. „Як же се? Нестор говорив мені недавно, що може удасться йому остатись з кілька день довше, понад відпустку. Здається, і йому залежить на тім, щоб проєктована прогулька в „чортів млин“ на орхідеї відбула ся.

„Ми лиш і вижидаємо погоди, а скоро вона настане, прогулька відбуде ся, і ми по ній, хоч би і другої днини виїжджаємо. Так буде найліпше“.

„Чому саме так?“

„Бо таким способом віднайдемо найборше те, чого нам треба.

„Може не всі Маню“...

Вона поглянула через вікно, уникаючи мого погляду і сказала. „Спокою і рівноваги духа потребує кожде з нас“. Ледви що вона се вимовила, як показала ся голова доктора Роттера в дверях і він попросив нас в імени доматорки до чаю. Його очі задержали ся зчудовано на мені і дівчині, але він не сказав ні слова, і ми удали ся за ним до їдальні.

Пів години пізнійше, зазважив я, що Нестор вийшов на веранду, що провадила в прост в сад і насамперед між смереки, щоб без сумніву поглянути на двір, чи не змінюється ніч на погоду. Як раз перед тим обговорювали саме ту тему. За тим вийшла незаметно і Маня. На коли обое не вернули ся зараз назад в хату, я випросив у пані Міллер шаль і удав ся за дівчиною і братом. Вони стояли обіч себе. Він з закинутими на плечах руками, а вона оперта до отворених дверей на порозі, і гляділи мовчки в ніч! Справді. Дощ перестав падати, з поза хмар показав ся місяць, і з поміж дерев заясніли дрібним білим шутром висипані стежки старого, гарно удержаного саду.

Я зблизив ся до них.

Вони оглянули ся зчудовані, і побачивши мене, зробили мені між собою місце.

„Ми оглядаємо небосхил“ — обізвав ся перший Нестор. „Маня впевняє, що від завтра настане погода, а я все недовіряю“.

„Як не настане, то підождемо з тим“, обізвала ся Маня.

„Але я переконана, що завтрашній поранок повитає нас сонцем“.

„Ви казали перше, панно Маню, що вам холодно а тепер стоїте в холодній вохкій ночі. Ви простудитесь“. І сказавши се, я укрит шалем легко її плечі.

Вона зтягнула плечі, неначе я впровадив її в фізичний біль, і звернула своє біле лице до мене. „Дякую, пане Олесь“... сказала „але ми вертаємо в хату. Там в великій салі вижидають дівчата Нестора до якоїсь розпочатої гри, а я піду за ним. Чи не маєте охоту прилучитись також до неї?

„Ні — панно Маню.“ Відповів я, подаючись і собі за Нестором. „Яб волів послухати вашої гри на фортеп'яні за той час. Найдалше за годину, я мушу вертати додому“.

„О, сьогодні ні, пане Олесь,“ відповіла вона. „Яб найрадше прислухувала ся сама, наколиб мені хтось щось глибоке і гарне заграє.“

„Тут нема нікого, хтоб так грав як ви“ докинув я.

Вмісто відповіді, вона підняла руки, і притиснувши їх до висків, та зітхнувши глибоко спитала. „Підете з нами?“

„Ні. В мене нема на довгу забаву часу.“ Сказав я поважно.

„То ходім...“ сказала вона і обглянула ся за мною. І не зважаючи ні на кого, ми увійшли впрост до невеликого сальону, (між тим, коли всі прочі... пішли в так звану „велику салю“ — себ то, дуже обширну кімнату, в котрій може колись відбували ся давніми літами у завідателів лісів всякого рода забави і т. п.) де не був ніхто, і де вона усїла до фортеп'яну. „Що вам грати пане Олесь?“ Спитала і звернула свої гарні молоді очі запитливо проти мене.

„Що ви хочете“... відповів я, і усївши недалеко неї, я як Нестор недавно при співучих, опустив голову в руки, ждав. Вона почала грати Бетховена, „місячну“ сонату оп. 40. Грала її сьогодні інакше, як її грають звичайно, і як може і сама грала її звичайно. Нині, неначе боячись тих звуків, що викликувала, похилена над клявіатурою, вона грала поволи п'яно, вдержливо, лиш тут і там кладучи натиск, на де-який низший звук, викликаючи заразом місцями аккорд з звуками мов дісонансу. Але се не були дісонанси, се були звуки, що обзивали ся вдаряючи в серце, мов окремо для себе існуючі, котрі хоч зложені в гармонії, з іншими, були чим то замінні і пануючі між низшими, тихими і поважними тонами. Два рази повторила вона сю першу партію однаково. Поволи, обережно, мов для хорого; мов два рази відслонила мені нею свою чудну, а про те гарну і чутливу душу. Відтак мов прощавшись з всею ніжністю погасаючими звуками, вона встала.

Я не обзивав ся. В хаті стало тихо і лиш з-за замкнених дверей, доходив до нас тут і там голос старших і молодих.

Нараз обізвали ся ошиби, грубі і скорі краплі дощу, і дерева потрясені раптовим вихрем, зашуміли бурхливо...

Вона схаменула ся.

„Знов паде.“ Обізвала ся здавленим голосом, і приступила зтурбовано до вікна. „Ви знаєте пане Олесь“ обернула ся з тихими словами до мене „що в наслідок ще отсього дощу, може наступити повінь.“ Вона сказала се більше резегнуючим як допитливим тоном.

„Знаю.“

Вона поглянула на мене з потрохи несміливим поглядом, а відтак, приступивши до вікна, притиснула чоло до шиби...

На хвилину втиснулась між нас глибока мовчанка.

„Такий вихор має для мене щось предивне притягаючого.“ Сказала, наколи я не обзивав ся до неї.

„Бо ви самі повні неспокоїного елементу...“ відповів я, і приблизив ся до неї.

„О — не тому,“ відповіла вона, і звернула своє гарне, гірко усміхаючись, лице до мене. „Не тому. Так як тепер, мені з тим вихром добре на души.“

„Успокоює вас?“ Спитав я і поглянув проникливо в її очі.

Вона не можучи мого погляду чомусь в тій хвилі перенести, опустила очі і споважніла.

„Панно Маню...“ обізвав ся я. „Моя кузинка Дора, просить вас, зайти на кілька хвилин до неї, і моєї матері.“

Вона видивила ся на мене, і мов переодягнулась митю в холод, спитала. „По що, пане Олесь?“

„Не знаю. Але заким відідете, вчинить се, коли можете.“

„Чи і ви собі того бажаєте?“ Спитала.

„Я передаю вам її прозьбу. Моїй особі ви б се і так відмовили. Я тямлю добре, що маю проти себе минувшість, хоча і в тім я не винуватий, як уявляєте ви собі се хибно. Але як се вам доказати?..“ Спитав я. „І я, і я, не все був паном своєї волі, не все щасливий, і я терпів панно Маню. Бували хвилі, в котрих я, оточений добробутом і вигодами, в добрих товариствах між вічливими для мене, гарними людьми мужчинами і женщинами, бачив заєдно молоде дівоче лице, з виразом гордості, і з виразом характеру перед своєю душою, що розлучене безмилосердно з своїми білими мріями, ударом смерті батька, пірнуло в грубу житєву дійсність, без слова докору на заробіток, вступаючи тим в саму противну своєї істоти долю, оставаючи помимо всього собі вірною. Не питайте мене, як мені тоді в души робило ся. Я чув і знав лиш одно. Я був на скрізь самотний мужчина, котрому припадало хиба, лиш саме одно мовчане. Я чув жаль до себе, до вас, до ма-

тері, до загалу, а був помімо того м у ж и к о м, що не мав відваги зкинути з себе мужицький тягар. Себ то, виступити сміло в обороні за своє інтимне щастє, полишити матір з її мастком, її славою „родини“, пересудами, і піти дорогою, що провадилаб до щастя. Тепер, по упливі тільких років, ми знов стрінули ся Маню. Доля зробила мене вашим довжником, котрий полюбив вас, чи не щирійше і глибше ще чим перше. Котрий чує, що ви становите красшу часть його нутра, і що дальше проживати йому без вас—не можливо.

„Маню!“ говорив я, звуками, що походили з самого чи не найліпшого закутка нутра мого — „будьте моєю! Я стараюсь о вас, з щирою глибокою любовією, неначеб нас не вязала гарна а заразом і гіркостю переткана минувшість. Неначе невязала нас одна срібна хвилина білої зимової ночі в лісі, нашої німої, не розцвівшої ся до кінця любови молодих літ. Ніколи, здаєть ся, я не був спосібнійший, і в праві бажати вас за свою жінку чим тепер! Ніколи, я се відчуваю. Я улажу вам жите, яке вірівняє всі заподіяні кривди, і муки людьми і долею!“

Дівчина мовчала мов каменіла від моїх слів.

„Скажіть хоч слово Маню!“ просив я, зворушений до глибини; „слово, що зробилоб моїм мукам кінець. Успокойте мене. Виж м у с і л и бачити, що діялось в мені; за цілий той час, відколи я тут, і від хвилі, коли ви помімо всього, що зазнали гіркого і несправедливого зі сторони моєї матері, кинулись наражаючи своє власне жите в небезпеку, щоб видобути її від смерти для мене. Від тоді я і відчув вповні, яка глибока і повна чистого і шляхетного чутя, Ваша істота, і від тоді — повторяю я, не відлучав ся душою від вас ні на хвилю і таким остану ся я для вас до посліднього мого віддику.

Вона звернула своє лице до мене, що було бліде мов з нього зникла і послідня крапля крови. „Успокоєня бажаєте ви від мене?“ Спитала і потрясла гірко головою. „Слово, що зробилоб вашим мукам кінець? І я маю його вам дати, я, що перебуває сама невимовні муки? Те слово я вам ніколи не дам.“

„Ніколи Маню?“

„Ніколи пане Олесь! Ви самі сказали, що не були ніколи спосібнійші і вправі бажати мене більше за жінку як саме тепер. А чому?“ Сказала і приступила ближше до мене „Я се вам зараз скажу. До хвилі в якій постигло нещастє вашу матір, ви ледві чи були рішені до сього кроку. Бажаючи проте тепер ту вбогу дівчину, котрій раяла ваша мати свого часу вибити собі непотрібні уроєня“

і мрії з голови, а рекрутувати ся в швачки... за свою жінку — проти волі тої матері, котра становить не що, а всю „судьбу“ вашу—вважаю не чим іншим, як самим лиш сильним напором позбутись — будь що будь утяжливого почуття довгу проти тої дівчини, — котра (я се признаю) несвідомо і може проти вашої волі втиснулася в вашу душу, виводячи її на якийсь час з рівноваги. Одначе, пане Олесь“, тягнула дальше, „коли ви не були ніколи доси спосібніші бажати ту дівчину за жінку як до перва тепер, то я скажу вам на те, що та дівчина не була ніколи здібнішою відказати вам більше своєї руки як саме тепер.“

Я підняв руку і заслонив нею на хвилину очи.

„Маню! в які нечувані уявлення про мене вганяє вас ваше недовіріє, і які страшні ви в своїй консеквенції і зраженій амбіції! Що я зроблю? Як докажу, що я вас люблю? Щиро, глибоко, як лиш годен любити поважний з всеї души мужчина!“

„І я вас люблю Богдане,... люблю всіма нервами души своєї“ обізвала ся вона голосом, що з зворушення звучав безтонно — „і моя судьба се та, що вас не годна забути, та що з того?“ Спитала і звернула до мене своє гарне, гірко усміхнене лице. „Я не годна бути для вас такою, якою вимріяла собі ваша душа“.

„Маню!“

„Передовсім я питаю вас!“ сказала вона і підвела руку, щоб відперти мене від себе, що зближившись до неї, хотів її взяти в свої обійми. „Яка роля припаде тій жінці, що буде глядіти до мужчини з почуттем свідомости, що він взяв її з вдячності, даючи її себе в заміну за її вчинок для його матері? Кождий похмурий погляд“, тягнула вона, віддихуючи важко „з котрим вертав би він, в свої чотири стіни, кожда хвиля, в котрій бачилаб вона його невдоволенням, уважалаб вона в нього за жаль свого кроку, за невіджаловану похибку життя свого, котрою вбив себе, жертвуючись її на завше в раз з становиском, маєтком, іменем своїм і матір'ю. Тим недовірем“ говорила „під котрим терпілаб вона безнастанно, підмулювалаб вона помимо своєї невимовної любови до нього не лиш його і свій спокій, але настроювалаб і його матір ще більше ворожо до себе чим і доси...“

„Панно Маню!“ перервав я її. „Ваші уста, вся істота ваша, говорять мені, що ви мене любите, а про те, ви годні себе і мене так мучити. Ваша уява на тій точці просто хора!“

Дівчина розсміялась гірко. „Як моя уява хора, то з яких причин? Чи може зхочете заперечити все що відбувало ся явно і на помацки між мною, вами і вашою матір'ю?“

„Я шукаю, помиренья, любови, в вас“ відповів я їй, не менше гірко „ви протиставите мені своє майже божевільне недовіре. Схаменіть ся!

„Може і страшна я,“ відповіла вона, „але негодна іншою бути. Може бути, я помиляюся розумом, тим здоровим, тверезим розумом, котрого потугу, відчуваємо саме тепер в епосі матеріалізму, культ безчужовності і безілюзійності. але чутем своїм я не помиляюся. Ні,..“ тягнула далі і відітхнула, мов випочиваючи з тяжкої боротьби з собою, мною і якоюсь третьою потугою, що стояла меже нами і не допускала взаємного зближення. „Нам не судилося іти разом, пане Олесь; дарма що... любите... ви... люблю я. Нам се не судилось. Між нами стоїть щось сильніше від нас. Культура, чи не вияснена темінь — сила яка — я не знаю, але вона стоїть“. Коли вимовляла останні слова, в мені заворушилося щось, що окрислюю я одним словом „мужицтвом“, що робить мене сильним, беззглядним і погналоб в огонь. Не вагаючись більше ні хвилини, я зближився не многими кроками до неї, взяв її головку між свої руки, як робить ся се з малими дітьми, похилив одробину назад і заглянув в її лице. Воно було бліде як цвіт лілеї, брови зморщені мов в фізичнім болю, а темні вій ослонювали цілком її очи, лиш груди її віддихала важко, мов боролась в тій хвилі як на смерть. „Твій благородний вчинок стоїть меже нами дівчино. Він не дозволяє тобі стати моею а мені забрати тебе на завше. Одначе чи пиймаєш, що коїть мені твій неподатливий елемент? Між нас поставила ти альтернативу: або я мушу виконати рівний твому геройський вчинок, або як не те, зречись тебе! Значить, ми стоїмо знов і тепер, але пораз останній на кладці над глибиною як кільканадцять літ тому назад і... ти... ви допроваджуєте мене знов до крайности. Але ви помиляєтесь, утримуючи що я вас зречу ся.

„Дізнавши ся раз з ваших власних уст, що ви мене любите— ви стали ся з тими словами моею. Я вас не випущу. Ви останете ся мені вірні Маню?“ Спитав я. І з тими словами я схилив ся над нею, заглянув ще раз в її лице, котре відвертала від мене і притиснув її голівку до своїх грудей.

„Так,“—відказала.

„Слава Богу! тож тимчасово ви свободні і ідїть. Але не на все, Маню! до якого часу — а потім я прийду“.

Вона не відповіла.

Не оглядаючи ся більше за мною, вона вийшла з кімнати. В кілька хвиль пізніше, я попрощав ся з товариством і опустив ліс.

ничівку. Коли минав близько по при освітлені вікна і поглянув в одно відчинене, бачив я її, як стояла і гляділа в темінь. Позад неї показалося, мов виринуло нараз, лице Нестора бліде, як в хвили, коли прислухував ся пісні своїї „Сулейкі“, і з тими самими блискучими очима. Я поздоровив і чотири очи провели мене.

* * *

Три дні пізнійше.

Погода найкраща, небосхил не був здається ніколи таким чисто синим як тепер, а смерекові ліси, що відсвіжили ся цілотижневим дощем, мов набрали більше темпа в свою зелень. Сонце просвітлюючи вже третю днину безнастанно, повисувало здавалось, кожний закуток, і затерало сліди непогоди. Лиш ріка, що двигала ся з одної сторони по при місто, побільшена підчас злив і допливами гірських потоків, хоч і спала значно, шуміла все ще голосно, мов пишала ся своїм зростом.

Було по обіді коло п'ятої. Тета і я, натявши і прилагодивши цвітів і де якого галузя на бажанє матері, на вінець для помершого батька, були саме заняті викладати то все з коша на стіл, в кімнаті моєї тети, коли увійшла Дора з матір'ю в хату. Обі були одягнені до проїздки з панею Маріян, щоби оглянути ріку побільшену трохи дощами.

„Ви за скоро приладили ся.“ Сказав я до обох пань, поглянувши при тім на свій годинник. „О скільки мені відомо, пані Маріян обіцяла приїхати точно о пів до шостої, а тепер ледви три чверти на п'яту.“

„То ми пождемо“, відповіла Дора.

„А я б подала ще борзо чай.“ Обізвала ся тета, і кинувши в своїй звичайній живості цвіти з рук, подала ся з кімнати до кухні, щоби справді перевести свої слова в діло.

„Ідь з нами Богдане“, попросила мати.

„Ні мамо, нині не можу. Я за пару хвиль вийду також з дому“.

„До доктора Роттера?“ Спитала мати. „Він посилав за тобою з полудня.“

„Ні. З ним я бачив ся вже. Я піду до Обринських...“

„Знов до Обринських?“ Вмішала ся Дора, і з тим забрала одну з найкращих цвітів, і підвела її остентативно до носа.

„Знов. Чи маєш що проти того?“ Спитав я спокійно, і з тими словами заткнув собі маленьку айстерку до кляпи сюртука.

„Щеб і що!“ Обізвала ся вона. „Впрочім“ — додала „можеш будеш ласкав передати та м, нашу, т. є. твої матері і мою прозь-

бу, щоб та героїня зійшла раз з свого педесталу і вступила до нас смертних на часок, щоб ми мали нагоду відплатити їй свій довг; інакше буде готова погадати, що ми" (тебе не виключаючи Богдане) додала з притиском „хочемо справді прийняти її услуги безплатно."

Я підняв зчудовано голову до неї. „Які услуги Доро? Бо що під словом „героїні" розумієш панну Обринську, се я розумію. Але що має означати слово „услуги" то мусиш висловитись яснійше."

„Ах, не чини, що не розумієш!" спалахнула гарна жінка. „Знаєш аж надто добре, що я під словом „услуги" маю на думці її ефективний чин, яко спаситель твоєї матері від нещастя: а по друге, її „діяльність" яко сестри милосердя при її постелі. За ті чини, щоб сказати вже все ясно, я привезла тій панні штуку прекрасного чорного шовку на сукню, якого певно доси не мала на собі. Той шовк хотіла би я її, як сам зрозумієш — її скорше нині чим завтра в дарунку передати. А що се не уходить вчинити, ані тобі ані твоїй матері, тож я перебрала сю задачу не себе."

„Що не посмієш ти вчинити!" кликнув я строго і змірив її від голови до ніг. „Щоб не поважилась ти сього під жадним варунком!"

Вона вмовкла і відступила від мене, „Ого... мій пане!" сказала з неописаною іронією „се щось нового в тебе не гонорувати за услугу ближніх. Інакше, яб не була посміла і доторкати ся сеї дражливої теми. Булаб понеслаб, або переслала дарунок слугою, залучивши білет з словами подяки, і на тім булаб справа скінчена. А так ти винен, як твоя мати тим зворушуєть ся!"

Я поглянув на матір.

Як що було можна, в тій хвили слово „зворушуєш" ужити на матір, то я міг бути спокійний. Вона сиділа як найспокійнійше в своїм кріслі, і лиш її очі, оживлені майже, усміхнені мов з дитячої суперечки, свідчили, що вона в тій хвили, і не снила о яким небудь зворушенню. За те може більше заінтересована закінченням дискусії, звертала ся в тій хвили душею по стороні Дори. В мені почало варитись — і мимоволі пригадала ся мені погана справа з сфальшованем моєї підписи на листі довжності Обринських. „Я думаю, що яке небудь „зворушене" в матері, не можна припускати, бо я переконаний, що гадка з „п о д я к о к ю" в статі ш о в к у не є виключно твоєю видумкою, лиш вашим спільним ділом. Але се не зменшає ординарности і безтактовности са-

мої думки, відвдячитись дівчині в такий спосіб за її благородний і героїчний вчинок.

„Ти маєш слухність Богдане.“ Обізвала ся тут мати сухо. „Думка подяки не походить виключно від Дори. Вона одиноко моя. Лиш що до самого вибору предмету, яким мала подяка заявити ся, я була в клопоті. Я хотіла золотий годинник, бо то тривке, і дівчина булаб мала zarazom і пам'ятку від мене, одначе Дора зробила пропозицію зі шовком, доказуючи, що її се може більше придасть ся, і я на те пристала. Щож тут за причина до такої експлозії? За мало цінний тобі дарунок з нашої сторони, шовкова сукня? Як за мало, то доложи і купи дорозшу. Мені все одно, лиш щоб дівчині відвдячитись. І не лиш дівчині, але і її братови; хоч сказавши правду, як в тім разі проти нього поступити — я поняття не маю. Потрохи я того хлопця бою ся. Він чим то здержує мене від подяки, але я його шаную. Чим то мені сей хлопець симпатичний.“

„Ну, ну щоб не стало і до нього такими чинами зближати ся—сказав я. „І видивив би ся на вас Нестор. Аж лячно і подумати про ті звичайно задумчиві і блискучі очі спалахнувши в гніві.

Мати здвигнула плечима і сказала. „Я маю добру волю все сплатити. Довгів як знаєш не зношу, нехайби вони були і в рідної дитини, а я то почуте не зношу. Така моя вдача. Чи як?“ Звернула ся вона до мене. „Гадаєш, мені се мило, як кождий з знайомих приходить і цвірінькає мені в очі, щось ось то вона була тією, котра з помеже цілого гурту знайомих і чужих, збавила мене одна від смерті; як раз вона, до котрої не відчувала я ніколи особлившої симпатії, хоч може іноді (я признаю се) в дечім я і не мала слухности, і вона може і дійсно ліпша, як я утримувала. А що „чистий рахунок, се найкращий приятель,“ сього може не заперечиш і ти!“

„Я що найменше маю“... відповів я, і з тими словами обернув ся від обох женщин на силу, щоб не кинути того всього, що тиснулось мені в тій хвили, згадавши її вчинок, на уста їм обом в вічі. Вмісто того, почав я по хаті ходити.

О, який слухний, неомильний, був той інстинкт, що здержував дівчину від зносин зо мною, а з тим і з моєю ріднею. Який неомильний, а який і оправданий zarazom! „Внутрішню, ми і так, всеж такі відділені на все.“ Казама мені. Чи не так?

І справді.

„Чистий рахунок— найліпший приятель“. Повторив якийсь голос в мені, матерні слова. „Чи і тоді мамо, як брами ви лихварські проценти, недозволені законом, від батька семі, а по його смерті від вдовиці, і роками від дівчини-сироти, щоб вдоволити свою жадобу і ненаситність за золотом, — чи і тоді?“ Але то питанє, що горіло в моїй душі, я не поставив голосно. Вона була реконвалесценткою, і на якийсь час, я мусів ще багато уступати їй. Я усміхнувся гірко, затиснув уста, і жадне слово не перейшло мої уста. Ніколи не була моя мати (о як гірко!) здібнійша, почути правду з уст своєї дитини більше як нині, як саме в хвили де чулась довжницею тої, котру брала немилосердно своїми устами і серцем перед моїми очима під ноги.

Ніколи більше.

Але вона була моя мати, і я втопив ту гірку правду в глибині своєї душі. Не її одній мусів я заощадити хвилі пониження, котрі заслужила перенести. Не її одній.

Але і ту другу, що зносила кривду роками, мовчала задавлюючи її гордо, в своїй молодій душі, не хтів я наражати, на бурхливі і болісні моменти. І її також ні. Вона була вже моя. Її слово, що остане мені вірною, було для мене невідкличне, святе. І від тої хвилі, я сторожив над нею. Горе тому, хтоб був посьмів доторкнути ся її, хочби одним обидливим словом.

„Но, як же Богдане?“ Обізвала ся наново Дора, наколи я, потонувши в думках, гамуючи своє до крайности зхвильоване нутро, ходив по кімнаті, і майже не зважав на обох присутних.

„Як же скінчимо сю справу? Вона і так через байдужність самої інтересованої, затигнула ся довше чим нам пожадано. А і ти сам, наколиб не був сими днями такий розсіяний, був би вже давно замітив, що покупок, що лежить більше як тиждень в твоїй кімнаті, має інше призначене чим перележувати в тебе!“

По моїм лицю перебігла горяча краска сорому і я розсміявся сардонічним сміхом.

„Чи і я маю в тій ординарній справі брати активний уділ?“ Спитав я.

„Твоя задача була і є, наклонити дівчину, щоб прибула сюди“. Відповіла вражено Дора.

„Що я цілком напевно ніколи не зроблю“.

Вона витріщила ся з несподіваного зачудованя на мене.

„Ніколи Доро, на те спусти ся“.

„То ти не переказав їй нашу прозьбу потрудити ся до нас?“

„Передав на жаль, хоч і не знав, що під нею крило ся“.

ЛНВістник 1912, кн. XI.

14

„А вона?“

„Вона, відчувши своїм інстинктом, що в тім запрошено криється мабуть, потайний замір вразити її, спитала лиш з переляком „по що має прийти. Позаяк я тоді ще не знав о замаху і добув вимірений вами проти неї актом подяки то і передав її ваші слова, але поминувши те, що вона сказала, можу тебе тепер запевнити що вона не прийде“.

„І через що, як вільно спитати?“ Обізвала ся мати, і на її блідавих щоках появили ся червоні плями внутрішнього роздражня.

„Бо я сам постараю ся о те мамо“. Відповів я. „Заглянувши в глибину душі тої шляхотної дівчини, я переконав ся, що вона ніколи не дасть себе надгородити за свій шляхотний вчинок. А вами вже найменше!“

Обі жінки замовкли, лиш погляд, яким в тій хвилі переміняли ся, був неспокійний і повний тривоги. Він освідчав мені ясно, що знаходять ситуацію грізною, і остерігають себе обопільно мене дальше не роздражнювати.

„Отже від нас вона її не прийме Богдане“. Обізвала ся Дора, „і з тим заявленнем будем мусіли по твоїх словах помирити ся. Але може за те прийме від тебе“.

„І від мене ні.“

Тут моя мати підняла ся.

„Лишім ту глупу суперечку Доро“... Обізвала ся. „Ти видиш, Богдан завзяв ся нарочно нас нині обох на тім тлі, роздENERVувати, шкода часу.. я..“

Я спалахнув, і задержав ся в ході. „Кажете „на тім тлі роздENERVувати?“ Мамо?“ Спитав я. „Чи се справді ваша думка?“

„Я переконана“.

„Коли так, то ви помиляєтесь тяжко мамо. Кожде слово, що говорив я вам, я говорив з найбільшою повагою. А багато дечого в користь самої вашої материнської особи я, змовчав“.

„То подякуй ти її!“ Обізвала ся вона, ігноруючи цілком моє посліднє реченє.

„Від себе, я її подякую, о тім не сумнівайте ся“. Кликнув я, і відчув, як мимо волі, в мої очі в тиснуло ся тепло моєї душі.

„Від себе Богдане!“ вмішала ся тут іронічно Дора. „І чим як смію спитати ся, коли наші предмети за подлі? Се булоб цікаво довідати ся, наколи се не тайна в тебе“.

„Не тайна Доро“.. Сказав я, і мимоволі усміхнув ся.

„Се байка Доро“.. Обізвала ся тут зневажливо моя мати.

„Байка, котра не обходить мене цілковито. Що Богдан з своєї кишені видає, я не мушу знати. Але більше займає мене то, коли він загадує той свій замір сповнити. Се знов не може мені байдужним остати“.

„На жаль на се питанє, я не годен вам нині певну відповідь дати. Але ви її довідаєтеся мамо, ви її довідаєтеся. Виж моя „мати“. Відповів я тепло, і приступивши до матері, я взяв її пестливо за руку.

Вона зсунула мою руку шорстко від себе.

„Дай собі спокій з акторством Богдане“.. Сказала, і посунула свої шкла нервово визше під чоло.

„Жадне акторство мамо.. а щира правда. Я сам відвдячусь панні Обринській за те, що вратувала мені мою матір; сам оден я.

Вона відвернула ся люто. „То про мене викинь і соток кілька! се мене нічо не обходить.

„Соток, мамо?“ Спитав я і усміхнув ся болізно. На сотки ціните ви ваше житє? Ні, не сотками, мамо; але чимось, що ставлю я по над то. По над все. Любовю своєю мамо. Своєю щирою, вірною любовю мамо, котру ношу я вже не від нині в своїй душі для тої дівчини — любовю. Я мамо з Манею Обринською оженю ся. „Я її вже освідчив ся“.

Так.

Воно було сказано.

Хата наша не завалила ся, а апоплексії від того заявленя мати не дістала. Вона остала ся спокійна, і її сильний понад все тверезий розум, що в жадній, хоч би і найтяжшій хвилі не трапив рівновагу, старав ся ситуацію запанувати. За те Дора прокинула ся, мов в неї вдарив грім. „Се не правда тето!“ Крикнула. „Тому ви не вірте, се не правда. Повтори се ще раз Богдане!“.

Я здвигнув плечима.

„Я вже раз сказав“. Відповів я і — опустив кімнату.

* * *

Пізнійше, по прогульці до „чортового млина“ на орхідеї. Перед виїздом, я поступив після умови, по Маню, Нестора і паню Мілер. Дора їхала з Маріянами а мати вимовилась, що чує ся нездоровою і остала ся в двійці з тетою в дома.

На коли ми вже виходили з кімнати, щоб всісти на бричку упряжену прегарними, але нетерпливими кіньми, побачив я Нестора, котрий вийшов кілька хвиль перед нами, як стояв тепер на веранді з заложеними на спині руками, обернений до нас плечима,

і приглядався за чимось над одним з відчинених вікон, пильно вгору.

Ми станули зчудовані.

„Що тут такого Несторе? Спитав я, і приступив до нього.

„Пожди. Я дивлюсь, що з того буде“. Відказав той, не рухаючи ся з місця, ба, навіть і не оглянувши ся за нами. „Що там?“ Поспитала так само Маня, прилучаючи ся зацікавлена і собі до нас. Нестор стояв нерухомо, і дивив ся, на якогось павука, що великий спустив ся, десь з якогось закутка темної дерев'яної стелі на своїй павутині над вікном, і був зайнятий обмотуванем бідлашної невеличкої мухи, котра боронячись, бреліла жалісно. Обмотавши її остаточно доволі густо, павук колов її від часу до часу, зближаючи ся, і віддаляючись... Всі ми задивили ся на німу боротьбу, не промовляючи ні слова, а Нестор з нас найбільше зацікавлений, аж зморщив брови, мов з якогось прикрого, при тім виді, почування. Далі, коли здавало ся, було йому сего виду за багато, підняв руку з палецею і розірвавши павутину, викинув павука через вікно на двір.

„Тепер відіграли ви роль якогось або щасливого припадку, або свого рода проведення в життю бідної комашки“. Обізвала ся панні Мілер, виходячи в перед нас на улицю, де вижидали нас коні.

„Я не терплю павуків!“ обізвав ся похмуро Нестор, уможуєчись зі мною проти обох пань в бричці.

„Не терпиш!“ сказав я всміхаючись жартовливо „а однак молодим хлопчиком ткав ти одного разу в вашім саду також свого рода павутинку, впевняючи мене, чи когось там іншого, що потягнеш її аж до білих штахет нашого города від вашого павільону — і вона не розірве ся“.

„То було що іншого“ відповів він, все ще поважно „я робив плетінку, заложивши ся з Васильком, що потягну її аж до твого города і вона у мене не урве ся; але про правдиву павутину я не мав жадної гадки“. І сказавши се, він мовчав довго, неначе вид павука відобразив йому добрий настрій, або не сходив з пам'яті . . .

В дорозі до назначеної ціли ми станули. Панні Наталі, котра їхала з своїми кривими і Дорою, забажало ся саме в посередині дороги пересісти до нас в бричку, щоб — як шепнула мені в ухо, повозити хоч одну годинку „правдивими“ кіньми, котрі своїм темпераментом перевизшалиб всіх інших коней, везучих проче товариство за нами. Вислухавши її бажане, я умістив фірмана на іншій возі, і здержуючи коні на хвилику, заким вона всіла на козел, я

сказав її. „Самі ви не можете їхати; коні молоді і бистрі, поручені мені під особливий дозір, моглиб вам утечи. Через те, означіть, хто з нас обох, себ то мене і доктора Обринського має коло вас сісти, щоб в разіб вам руки увяли, перебрати від вас поводи“. І передавши її з тими словами поводи, станув я одною ногою на ступінь брички около сидячих пань і виждав її відповіді. Так само зробив і Нестор, з ріжницею, що зіскочив цілком на землю, і дивився поважно на дівчину. Вона, усівши на козлі, і взявши поводи в руки, через хвилину мов зморшила брови, нахмурила ся. „Не буде вам лячно коло мене, докторе Обринський?“ Спитала, не повертаючи і головою за ним, мов викликувала його на пів жартом, і на пів поважно до бою.

По його лицю перебігла легка, майже незамітна краска.

„Я можу і цілком не сісти“. Відповів він спокійно. „Для мене нема в тім нічого лякаючого, бачити як хтось виправляєть ся в шпорті, котрим я, будучи ще академіком займав ся до схочу“.

Дівчина вкусилась в уста, і зробила йому около себе місце. „Сідайте пане доктор“. Сказала, а звертаючи ся головою потрохи за мною, додала. „Майте око на нас обоїх добродію Олесь. Я“, сказала з притиском „вправляюсь“ в шпорті, моглаб вас всіх поперевертати, а доктор Обринський, не академік вже, забув при кодексах що знав, значить — для вас все ще останеть ся поле до акції на дорозі до „Чортового млина“ і по орхідеї.“ І сказавши се, амбітна дівчина, подражнена здаєть ся відповідею свого так само вражливого поклонника, ужила нараз без причини надто сильно батога, бо молоді, бистрі коні, ледви зачувши на собі батога, скочили в тійже хвили чи не сполошені в бік, а там і почали сильним гальопом, за давно нас випередженими бричками, летіти. Митю станув я в повозі за плечима обох на козлі сидячих на ноги, простягнувши руку, щоб злержати зворохоблені гарні звірята, однак се показало ся вже злишне. Нестор держав їх вже так сильно в своїх руках, повертав ними так зручно, що звірята почувши над собою сильну гамуючу руку, піддавали ся мимоволі керманичеві і за недовгий час боротьби, під час котрої пробували наново вирватись з пануючої над ними власти, бігли хоча бистро, але всеж таки успокоєні далі...

Я поглянув на обоїх.

Дівчина сиділа бліда з несподіваного переляку, майже без краплі крови в лицю, між тим, коли звичайно ніжне, майже хлопяче лице мого молодого приятеля, виглядало в тій хвили дуже поважно і строго. Через якийсь час, держав він ще поводи сам, вспо-

коюючи тут і там бистрі зворушені звірята своїм гарним голосом, а коли врешті догонивши всіх випередивших нас прогулькових, передав гарній своїй сусідці поводи, окинувши її майже з турбованим поглядом. „Тепер їдьте панно Наталю дальше самі“. Сказав з цілковито спокійним голосом... хоч я відчув, що цілком спокійним він не був.

„Думайте про себе, а з тим і про тих, що сидять по зад вас Моя сестра і добродій Олесь зручні. В хвили небевпеки, колиб ви не хотіли моєї помочі прийняти — вони зіскочуть, але пані Мілер і ви — моглиб понести ушкодження. Сей лівий, як вважаю, нервовий, тому батога не вживайте. Впрочім їдьте спокійно, я і сам дивлюсь за ними. Вони чудові!“

Не поглянувши на свого сусіда, ані пів поглядом, вона взяла від нього поводи, і хтоб міг був в тій хвили заглянути в її очи, що отінені гарними темними віями заслоняли їх цілковито — той був би відгадав тайну тої души, що колисала ся в тій хвили, мов бурхлива вода в тій загадочній дівочій груди.

„Сей тріумф вона йому не простить“. Шепнула до мене пані Мілер, коли я врешті пер конавши ся що коні біжуть цілком спокоєно, сів як перше проти обох пань в бричці

„Не бійтесь, він її імпонує...“ була моя відповідь.

„Вона газардує з його прихильністю“, докинула вона знов.

„Але умово він її перевисшає“.

„Його шляхотна скромність булаб в неї далеко більше на місці, украсилаб її ще більше“. Додала вона на мій закид.

Я здвигнув плечима і поглянув на Маню. Вона виглядала нині дуже гарно. Отворений понсовий її зонтик, кидав таке чудове отінене на її ніжне лице, що воно спокійне в тій хвили, майже мармурове, видало ся мені красшим чим коли небудь іншим разом. Одягнена була скромно, а при тім елегантно і дуже відповідно за сьогоднішньої прогулки. Оперши ся потрохи до фону повозу, вона не звертала своїх очей, від брата і гарної дівчини на козлі.

„Ви знов „загіпнотизовані“ панно Маню?“ спитав я пів голосом, перехиляючи ся до неї, вказуючи незаметним рухом за амазонкою на горі.

Вона похитала головою стурбовано.

„Мені се не шкодить, але він терпить“.

„І вона з ним“.

Вона заперечила головою — і нараз простягнула до мене... мов благала о щось безсловно... руку, котру я задержав на хвилину в своїй.

„Гадаєте, що ні!“

„Так“. Відповіла і її очі мов повели мене до обоїх сидячих на козлі. Я зрозумів її. Я станув в повозі на ноги і обернувся на часок до свого молодого приятеля і гарної амазонки. — Вона правила кіньми так завзято і певно, ціла мов виточена постать її як і лице були так відпорно, майже деспотично нарисовані, неначе б в тій хвили здавала перед найгострійшим ритмістром свої знання шпорти. Він сидів коло неї так само мовчки і поважно, і здавалося його ніколи не займала гірська околиця так інтензивно, як саме під час сеї їзди. В тій хвили, коли завважав мене за собою, поставив руку на віжки і обізвав ся. „Ви губите брошку панно Наталю; на се роблю я вас вже чи не третій раз уважною. Вона в вас отворена“. Вона перелякала ся так сильно його словами, неначе схоплена на лихім вчинку. Відтак передаючи йому поводи без опору замкнула брошку. Звертаючи ся потім профілем до мене обізваля ся: „Я сиджу вже чи не більше як пів-години мочки, правлю кіньми, і не можу додуматись, як може хтось, хто зазнавав раз сеї приємности, панувати над такими звірятами, або хочби і подібними лиш як отсі, затопляти ся пізнійше виключно, в закони, студії і т. п. сухий матеріал. Чому держали ви се в тайні докторе, що любували ся колись також шпортом?..“ спитала, і її очі промайнули з правдивим зацікавленням по його лицю. „Яб ніколи не була сего по вас сподівала ся. Ви такі спокійні...“ додала і вмовкла, між тим, коли горяча краска... зацвіла на її лиці.

„Чому мав я саме про се споминати?“ Відповів він з лагідним усміхом і мов набравши ся краски на лиці від неї, сам покраснів. „Сам я на се замиловане в себе, нічого не покладаю, хоч признаю, що люблю всякі шпорти, хоч і не можу віддавати ся їм. А тепер найменше. Брак часу не дозволяє“.

„Шкода, що виїжджаєш Несторе...“ вмішав ся я „а то був-бись з панною Наталею хоч що другої третьої днини держав школу в правленю кіньми“. І звертаючи ся до неї, я спитав. „Ви мабуть знаєте, що панна Маня і доктор виїжджають позавтра — вже зовсім!“

„Знаю“.

„Знаю!“ як дивно було се висказано. На пів здержаним жалем... на пів глумливо. „В нас о тім навіть воробці цьвіркають. Ірка лиш про те одно говорить“. І сказавши се, її очі промайнули, висліджуючи з захланністю на його лиці — однак воно в него осталось спокійне.

„А ле я потішала її, що доктор ще останеть ся“. Отсі слова її, мали вплив неначе електризуючий на нього.

„Чомуб, мав би я остати ся?“ Спитав він, стягуючи потрохи віжки до себе, щоб спинити коней до повільнішого бігу.

„Бо ми вас упросимо. Я перша прошу вас зробити нам приємність і остати ся довше ще.

Він усміхнувся і похитав головою.

„Ні?“ Спитала дівчина і схилила ся, щоб заглянути йому в очі.

„Ні. Ваші причини задержати мене тут довше, не встоять проти тих, що наказують мені виїжджати“.

„Чи ви сього певні?“

„На сей раз цілком певний.“ Відповів, а відтак додав в вічливо. „Ви сьогодні розсіяні панно Наталю. Перше губили ви брошку а тепер не бачите, що колесо брички туй, туй захопить вашу сукню.“

„Хтоб міг так завчасу сформулюватись в певний розумовий кодекс, як доктор Обринський!“ відповіла вона, з вимушеним усміхом і шарпнула роздражнено сукню до себе під ноги.

„З часом ви переконаєте ся, що доктор Обринський, що найменше не бавив ся тими кодексами про котрі згадуєте нині глумливо вже по раз другий“ — відповів він.

Я поглянув на його і відчув, що в тій хвили він був сильно вражений. По її лицю перебігала як недавно краска й вона не обзивала ся більше. Я заняв своє давнє місце, давши знак очима своїй дорогій дівчині, що не розумію тих там обоїх на козлі, і не довго потім, доїхали ми до означеного місця під ліс коло хати якогось побережника, де кінчала ся колова дорога, а треба було іти вже пішки. Тут остали ся брички з фірманами, і всі прогулькові розділивши ся, кількома то знов поодивокі, по при беріг доволі сильного потока, що становив саме дорогу до „Чортового млина“ в ліс, щоб далеко в його глибині, дослухати ся шуму згаданого „млина“.

Ліс був старий і сосни його височенні і обемисті. Зелений неначе плетений мох, звисав довгими пасмоватими китицями з їх рамен, а тишина в святині тій була така глибока що де-які з прогулькових, що зразу в війшовши в ліс розмовляли живо і голосно, заходячи чим раз дальше в глибіню, чим раз то поважніли. Нестор ішов перший сам і неначе мостив за собою дорогу. Виглядав нині дуже поважно. В своїх високих елегантних чоботах, що уможливляли йому і перехід водою, пригадував своєю стрункою, в наслідок короткозорости трохи вперед, похилиною статею, і золотим пенсне, бадачів природи. За ним ішла панна Ірина Маріян, а

коли віддалилися від нас о стільки, що ми прочі ідучи лісом, стратили їх на часок з очей, перегнала нас нараз Наталка, що осталась була по заду нас, і поспішила сама одна за ними. „Доктор Обринський забуде ще десь в гушавині мою кузинку“, гукнула до нас сміючись, чудним якимось усміхом. „Заглубить ся десь небудь в якусь цвітку, або зобачить якого мотиля чи хруща а я за неї відповідаю.“ „Не дуже, не дуже...“ зачув ся нараз веселий голос добродія Маріяна за нами, себ то мною, Дорою і ще якимись знайомими і панею Міллер, та матірню молоді Ірини. Маня ішла мовчалива, і як мені здавало ся, була розстроена. „Ви нині без гумору панно Маню!“ Сказав я, відлучивши ся по часі від других і зрівняючись з нею, що випередила товариство як недавно брат, ішла сама самим берігом потоку, неначе мала окрему ціль в лісі. Здіймивши капелюха з голови, збирала тут і там по куснику прегарного моху і якісь моодинокі цвіти. Вона звернула ся на ті слова до мене.

„Я не годна говорити, ідучи оттаким лісом“, — промовила. „Вся розмова гурту, он там за мною як і те, що люде ідуть такою святинею мов добре втовченою буденною дорогою, не бачучи ні на хвилину справдішного ліса — розстроює мене — хоча“, додала стрівшись з моїми очима... і усміхнулась, „мене се не повинно може і обходити. Ліс яко окремиий світ, є для поетів і знавців природи. Чи не так?.. О Господи, гляньте! Гляньте, пане Олесь!“ кликнула нараз з радісним жахом, і подала ся раптом так сильно назад, що своїми плечами вдарила ся о мої груди, що як раз в останній хвили мусів ступити в слід за нею.

„Що там?“ Спитав я.

„Пст... тихо“ наказувала і указала рукою, по через потік на другу сторону беріга ліса.

„Що там?“

„Великанський хижун, а може і орел — чудовий!! он там на тій смереці що з одної сторони надпалена, виставляє свої голі рамена. Вона одна надпалена. Бачите? Вона дуже впадає в очи. Господи — дивіть-же ся. Він ще сидить. Який пишний!“

Я усміхнув ся.

„Я не бачу“. Відповів. „Бачу лиш, що смереки рівні, крилаті, спинають ся в гору; бачу, що між лісом по наших березі, і тим за противним берігом, горить сонце, що його промінне, ллеть ся золотими струями, бачу далеко перед собою, що дві з лісів виринаючі скали мов розсунувши ся оставили місце для перепливу от сього потоку що провадить в шум „Чортового млина“ і бачу тут в бо-

гацтві сеї зелені перед собою в а с. Раз Маню... се буде, тому не мало літ назад"... тягнув я зворушеним голосом... „чи слухаєте ви мене?“ додав я...

„Слухаю“ відповіла усміхнувшись, і отворивши тут-же свій зонтик, станула на хвилю і дивила ся спокійно очима на мене. „Се буде не мало літ назад“, повторив я „як одної препишної місячної зимової ночі, їхав молодий мужик з аристократкою біля себе, білим лісом, мов мрією, і обоє вони мовчали як і ліс. „Я люблю тебе“ обьявляла її, ціла його сильна молода істота, між тим коли вона мовчала мов зачарована лісом. „Я люблю тебе“, і він той молодий мужик, не сказавши голосно ні слова, забрав правом тої своєї першої і одинокої правдивої любови з її непорочних уст, мов запоруку щастя на будуче оден поцілуй. Се було давно Маню, і як були вони, як здавало ся їм, невикінчені, підляглі зовнішнім обставинам, — і було, як сказав я, з зимою. А тепер перед ними—знов ліс. Повний зелені і богацтва вегетації і ясне сонце дня. Тепер я питаю її. Чи відчуває вона, як та дана йому тоді запорука, відроджається нині сама з себе і упоминається ся, що кожде розпочате діло вимагає строго викінчення. Вона, як і тоді, тепер перед відїздом. А він як і тоді, остається. З чим має він остатись Маню? Не вже ж з її тодішню йому даною відповідею: „Ви не знаєте?“ Не вже Маню?“ Спитав я з притиском. „Завтра, позавтра—ви відїжджаєте...“ тягнув я далі, зближаючись до неї, і відгинаючи широке крило сесни, що мов загрозджало її дорогу на хвилину дальше, куди спішила, не обзиваючись до мене ані словом. „Стійте панно Маню“, просив я. „Ви так спішите вперед, неначеб вас ожидало десь в лісі якесь обьявлення, а що найменше я був розбишакою. А там дальше те саме що тут. А „Чортів млин“ він лиш мрія, в обьяві сильного шуму ліса, що походить від протягу між отими там дальше від себе мов відсунених скал. І ви-ж чейже не схочете загнати ся самі в глибокі ліса, даючи де-яким широкосердним язикам причину до обмови своєї особи.“ Сї послідні слова мої, висказані більше шутливо чим поважно, викликали на ню в одній хвили смуток. ¶

Вона задержала ся.

„Чи довго ми ідемо?“ Спитала, звертаючи перелякано свої молоді очі на мене, між тим коли горяча краска розлила ся по її білім лицю.

„Не так вже довго, щоб не замочити отсею справді чортовою дорогою в легких черевиках ніг, і не дати тим, що мають лиш нині нагоду поговорити з вами без свідків якої небудь відповіді. Чи

гадаєте се так мило, зайшовши до вас, бавити вперед обовязково паню Міллер, за ким діждусь звільняючої хвилини поговорити з вами — на самоті? Маню! Через мою не скріплену ще матір, я останусь тут на кілька неділь ще без вас. Се не довго, але по де коли і дуже довго. Коли верну в столицю, там вже буде листе червоніти. Одержавши від вас слово, що ви останетесь мені вірні, я мушу ще знати, коли мені по вас прийти, щоб забрати свою власність на завше. Ви перелякалися Маню!!“ додав я, бачучи, що при моїх словах, її лице покрилось майже цілковито блідістю „я надіюсь, що се наслідки уявлення перед вставленням ся справдішного здійснення наших довголітних бажань — що забрала вам всю кров з личка, жах може перед якою ще не будь боротьбою з моєю матірю, котрої ви так лякаєтесь. Але не бійтесь. Самі ви ніколи не будете проти неї стояти, доки я живий. А по друге, вона звекає до думки, що внук „владики“ бере за жінку колишню „ненавистну“ її Обринську. Се вже моя річ. Ви її побідили Маню... чого жаяхатись?“ При послідних словах, я пригорнув її до своїх грудей, і схиляючись над нею як колись в зимовій чудовій ночі лісом — поцілував її в уста.

„Я жду моя дівчино“.

„Оставьте мене ще Богдане“... були перші її слова, висказані з такою болізною прозьбою в голосі, з такою ширістю, неначеб я бажав втягнути її з собою в саме найгірше лихо світа.

„Ще оставити вас Маню?“ Спитав я, і відсунув її від себе нетерпеливо, щоб заглянути добре в її лице чи вона не шуткує.

„На рік, або пів...“ повторила вона, і відповіла мені поглядом з повагою всеї своєї істоти.

„На рік, пів“, повторив я, і усміхнув ся злобно. „На рік... пів“ а відтак додав „Для доктора Роттера? Я знаю, Німець вас любить, робить заходи, але з того нічого не буде. „Зимою“ додав я — „я вас заберу.“ Чулисте Маню... зимою..“ і сказавши се, я хвилину ждав, взявши її звисаючу руку між свої долоні!

„Маню??!“ пішов нараз вмісто її відповіді оклик лісом; о повторив ся відгомоном. „Маню??!“

„Нестор!“ кликнула вона з переляком і освободивши ся з моєї руки, повторила „Нестор!“...

„Нестор!!“ Хоч і як любив я її брата, був готов для нього понести всякі жертви, одначе в сій хвили впав його оклик між нас, мов желізний камінь з висоти.

„Нестор кличе!“ кликнула вона, мов під властею іншої сили, і вхопивши мене за руку, потягнула спішно вперед, „ходім пане Олесь!“

„Підемо панно Маню... але чого так квапитеся“ упіснув я. „Він лиш обізвав ся, щоб ми знали де він є. Видко, він недалеко. Хвильку, дві, заждемо, і він надійде.“

Вона станула, і переглядаючи ся заклопотана між мною і лісом з відки доходив поклик брата мов рішала ся, що з собою зробити. В тім клопоті я прийшов їй на поміч „За тобою Несторе?“ гукнув я лісом, і очіуав відповіди.

„Не їти“ зачулось вмісто голоса Нестора голосом Наталки.

„Ми вертаєм!“ відгукнув тепер голос Нестора і як здавало ся, вже цілком десь недалеко.

„Ходім пане Олесь, ходім за голосом, але більше глибиною так як вони...“ обізвала ся дівчина, і зближаючись довірливо до мене мов скинула на раз якийсь тягар з грудей, додала усміхаючись. „Я мушу за ким поверну, тут ще щось демонічного, щоб не сказати „чортового“ побачити або почути. О, як тут чудово в тім кітлі, трава околу потока яка буйна... і папороть пане Олесь... а он бачите вже і орхідеї... одну першу, я вам заткну до кляпи суртюка“... і ледви сказавши, вже вчинила се. „Так,“ додала, завваживши, що я заховаюсь поважно і мовчки. „Ви гніваєтесь? О, не гнівайтеся... я вас прошу“... говорила півголосом спішно, „а я с к о р ш е... в жаден спосіб ще не можу... колись... все скажу... за рік, пів... Богдане... я вас прошу. І нічого злого про мене не думайте, я лиш хочу, щоб все д о б р е було, і так як мені моє нутро наказує..!“ Вона поглянула на мене такими щирими очима, що-хтоб на ню „гнівав ся“! Я оден ні.

„Скажіть мені лиш одно слово на моє запитання“ відповів я їй. „Чи є доктор Роттер в тім замішаний, що ви казали, щоб пождати ще рік, або пів?..“

Вона поглянула на мене з переляком, а відтак похитала головою.

„От же ні. То хибаж ще моя мати?“

Тепер вона уникала мого погляду. „Я вас прошу не питати мене.“

„Я не з цікавості питаю...“ відповів я понуро.. „а тому, щоб мати спокій...“

„Будьте спокійні і ждїть. Я також бажаю спокою, а се може лиш тоді наступити, як в моїй душі настане рівновага — і я вчиню те, що повинна... Але... ходім“, додала наново і поглянула як

перше на мене, мов щоб переконатись... чи я справді не гніваюсь... Я не гнівав ся. Ішов коло неї мовчки... роздумуючи над що іно нею сказаним... а вона... зривала спішно... тут і там цвітучі орхідеї. „Тут так пишно... і тихо... тихо... пане Олесь !! сказала раз поглянувши від цвітів до мене, що не відступав від неї“ ... мов бажала щоб і я утихомирив ся тим глибоким лісовим супокоем.

„Перебуваєте тут радо?“ Спитав я її, вмісто всього, ступаючи все ще зворушений коло неї.

„Хтоб не бажав сюди!“ відповіла вона, поглянувши вдоволено на мене.

І дійсно! Хтоб не захоплював ся пралісом, буйною розкішною вегетацією, шумливим потоком, що оживляв тишину ліса, вилискуючи ся від проміння сонця. Тут і там ставали ми здержувані зчудовано блискавичними скоками вивірку по струнких соснах, і — мовчали. Тоді брав я її руку в свою, і ми ішли мов святинею далше. Хтоб не захоплював ся отчею зеленою, як кажу, святинею в котрій панувала така тиша, що висказане в ній голоснійше слово, розбігалось мов в соборі.

„Ви будете що року о сій порі проходжуватись отсим лісом“ сказав я до дівчини. Її лице покрило ся краскою, і мов побоюючись поновних теплих слів з моєї сторони, вона станула і кликнула по імені брата. „Нестор!“ Нестор!“ розбігло ся в тишині непорушного ліса в різні сторони її голосом.

„Я вертаю, я тут!“ зачула ся цілком близько нас відповідь брата. Ми стали ждали, не промовляючи ні слова одно до одного. О, то мовчане, то потужне мовчане її й моє, в тишині і красі праліса! одинока хвилина... що творила з нас інших істот. Нараз глянула вона на мене очима, що пригадували очей жахливої серни — і рушила з місця далше. Мов загипнотизований, я пішов за нею. Кілька хвиль пізнійше, опинив ся Нестор коло нас. Зіпрілий, з розпаленими щокми, на капелюсі кілька гарних мотилів і, орхідей, з чоботами заболоченими — і мов стрівшись з якимись ним ожидалими спасителями — усміхнув ся.

„Щож там Несторе, дуже втопив ся?“ Спитала сестра, вдивляючись з любовею в лице брата.

„Ні.“ Відповів він якось коротко.

„А де дівчата?“ Додав я.

„Ідуть“.

„Ідуть!! Ти се так кажеш“—Несторе, неначеб тобі байдуже хто іде.

„Я її нині освідчив ся Маню,—відповів, вмісто всього молодий

чоловік, звертаючи ся до сестри, і його ніжні уста здригнули ся якось нервово.

„Нині? Спитала дівчина з виразом переляку, котрий говорив виразно, що вона не одобряла вибір днини.

„Я се мусів нині вчинити“.

„І-щож, приняла тебе?“ Спитали в одно Маня і я..

„Казала, що не може ще відповісти, але заким відіду— скаже“.

„Чому не могла нині відповісти, як любить, Несторе, ти не питав ся? обізвала ся Маня.

„Ні. Я не хтів на неї натискати. Ми аж позавтра виїжджаємо. Як любив я її стілько років вірно, і носив то почуте незмінене в душі, можу ще і сих кільканадцять годин пождати. Не оте розсходить ся мені“ додав він „чи сьогодні чи завтра, а саму її відповідь взагалі. На стілько знайдеш ще в мене сили волі, щоб свою нетерпливість опанувати. Її волю і бажане, я шаную як шаную і люблю її взагалі ж“. Я поглянув на його. Яке молоде виглядало його інтелігентне лице, а однак, яка повага, і мужеська дозрілість плила з тих уст. Так, він був справдішній Обринський, був і по душі братом своєї сестри.

„Що відповів ти її?“ Спитав я.

„Будем ждати.“ Сказав я спокійно, хоч не був спокійний.

„Мої почування для вас остануть ся незмінені. Я вас люблю любовю, якою любить не багато мужчин.“

Я поглянув на його сестру. В її очах заблиско мов сльоза, однак стрівнувши ся з моїми, вона їх відвернула. Я відгадав її почуванє, і звернув увагу на що інше.

„Чому як раз нині вчинив се ти Несторе? Спитала сестра.

„Бо хтів перед відїздом дізнати ся, на чім стою. В мене ж за місяців кілька послїдний іспит, і я хтів знати в яку судьбу вступаю“.

„Вона нині роздражнена, а її вчинками кермує її настрій“. Нестор видивив ся на сестру. „Ти чудно говориш Маню“. Сказав „Чей же „настрій“ не має нічо до діла з питанєм, що міродайне на ціле жите. Я на її настроях знаю ся, і з ними не числю ся поважно“.

„Чого сподіваєш ся? Спитав я.

Він усміхнув ся. „Доброго. Я ж прецінь не оцінюю її виключно після її настроїв, її недовірчivosti до людей, і наклонів робити те що другі не похваляють. Її розмах до великого, погорда до дрібничковости, воля поширити свій горизонт, і її добре сер-

це, котре укривати перед людьми єсть її постійним старанем і більше химерою, чим вадою, дають мені за поруку, що ми будем щасливі. Вона саме такою якою є, підходить мені під душу. Знаючи себе, я маю переконанє, що наколиб між нами і повсталоб яке небудь непорозуміне, воно не з моєї вини піде. Поки що, болять мене з її сторони те, що вона не утримує мене за чоловіка поважних принципів“.

„Чи ти переконаний Несторе, що вона тобі прихильна?“ Спитала його сестра несміливо.

„Я майже певний того“. Відповів він. „Впрочім, вона не належить до жінок надто чутливих, і з тим її може і ліпше буде в житю“... відповів він.

„Але тобі Несторе?“

„І з тим ми упорємось Маню, як буде вона моя. Не жури ся. А про мою любов для неї не потребує говорити. Але ось вони ідуть“..

І справді. З противної сторони надходили Наталя і Ірина, а за малий часок прилучили ся вже до нас. Я спитав в пань чи будемо вертати, чи підемо в іншу сторону, між тим коли Нестор, відступивши ся на пару кроків від нас, здохмиз свій капелюх і порядкував щось около своїх пришпилених мотилів.

„Нехай буде в іншу сторону!“ підхопила мое слово Наталя, а звертаючись до Мані, сказала з уданою веселістю. „Доктор Обринський поведив ся нині в лісі мов його вибраний жрець. Говорити довше не було вільно, від часу до часу треба було ставати, прислухуватись звукам ліса, ожидати Господь знає чого з нього, мірити очима кожду бородату сосну вздовж і ширш, а на „остатку“.. — і не договоривши — дівчина розсміяла ся. „На остатку Манусю“.. сказала, і вхопивши Манину руку, потрясла її неначе пестливо.

„На остатку, але не дивіть ся так поважно на мене панно Маню, бо мені страшно від ваших смутних очей, — станув доктор коло якоїсь калабані, над котрою кружали стрикізки, охрестив її на борзї „морським оком“ о miniature, і наколиб не Ірина, був би там може до заходу сонця простояв. Не так Ірино? Ти перебрала нині ролю якогось його ангела хранителя, а я, коли не помиляю ся, представляла „блудне світло“, що впрочім лиш ради твоєї особи волікла ся за вашими слідами“.

„Вона ревнує“. Подумав я, завваживши, що дівчина говорила нервово, визиваючи його і молоду свою кузинку, мов до якогось оправданя.

„Не правда Наталко! Ти пересаджуєш, хоч я не знаю чому“ — кликнуло молоде дівчатко вражено і озлоблено: „я лиш помагала д-ри Обринському ловити гарні мотилі панно Маню“.. звернула ся виключно до своєї виховавчині, мов оправдуючись в неї, „котрі він хоче долучити до своєї збірки в дома, а се не було легко“. „Тебе“, сказала через плечі до Наталки „правда, не займало се ані крихти, бо ти взагалі нині не в гуморі і дряпалаб кожного, а мене найбільше, хоч я сьогодні нікого не питаю чи він „щасливий“. Чому ти така, я не знаю. Ще менше займає тебе нині сей ліс, котрого назвав доктор Обринський нашим скарбом і найкрасшою красою. Говорити він не заборонював нікому, а найменше тобі Наталю. Чи не ішли ви разом довгий час, між тим коли я шукала орхідей? Лиш коли він попросив тебе співати в тишині ліса, і ти вводила його волю, він зробив мені рукою знак помовчати, звиняючи ся, що хтїв чути, чи іде відгомон. Впрочім“ — додала гнівно „було остатись з прочими гістьми, як тобі не було з нами мило. Я б' була і без тебе до товариства потрапила; а загубити, доктор Обринський був би мене також не загубив, як ти фалшиво утримувала“.

Лице панни Наталі покрило ся горячою краскою.

„Справді?“ — спитала, і її гарні зеленяві очі замиготіли в тій хвили нетаєною злобою. „Впрочім оставмо се нецікаве справоздане, котре виявляє твоя шіснадцятлітна розпалена.. голова“, додала і, відвернула ся. „Отже підемо в іншу сторону пане Олесь?“ Спитала, і приступила до Мані.

„Мені здаєть ся, що було би ліпше вертати назад“, — обізвав ся нараз Нестор, і приближив ся до нас. Він був дуже спокійний на вид, хоч легка блідість його лица зраджувала тим, що його ліпше знали, що він був в душі діткнений, і лиш панував так над собою. „Ви самі втомили ся більше, чим признаєте. І хоч я переконаний, що ви се заперечите, як заперечували вже і в лісі, коли я просив вас відпочати, то я бачив по ваших лиць і по ваших ході, що ви добре втомили ся“.

„Я втомила ся, пане доктор, то правда, чого малаб я се заперечувати?“ Відказала вона. „Але мабуть і ви не укінчений шпортсман, бо я також завважала, що ви не аби як томили ся, шукаючи для мене якогось там гриба на дереві — але по мимо того, яб ще завши могла свої сили змірити з вашими. Не хтіли би ви се пане докторе? Се нам обом не пошкодить“. Спитала і окинула його цікаво поглядом.

„Чи мусить се нині бути?“ Спитав він поважно і поглянув на неї вигрибуцим поглядом.

„А колиж думаєте? Самі собі скажете що нині найкрасша нагода. Ми здаєть ся, посередині ліса. Година може бути пята. Як підемо ще глибше іншою стороною, скорим кроком, то точно о шостій будемо знов тут, згода?“ Спитала, і з тими словами обглянула ся, мов надумуючи ся, кудиб пустити ся наново в ліс.

„Ні, панно Наталю, нині не підемо більше“.

Вона, тими словами вражена мов електричним ударом, обернула ся живо за ним. „Ні?“

„Ні, моя пані. Беріг вашої сукні як і ваші, як бачу, замочені черевики, свідчать що на нині для вас ходу доволі“.

Вона змішала ся і схилила ся. „Чи справді моя сукня замочила ся?“

„Справді Талю, справді“ потвердила Ірина „а то тогди, як ти хтіла зірвати орхідеї над водою і передати їх докторови“.

„І опустила їх, побачивши, що загнала ся в захваті за ними аж по кістки в воду“... докінчила дівчина роздражнено. „Значить сьогодні ми не попробуємо своїх сил. Доктор надто над всім застановляєть ся, а... може.. і шкодує тих своїх сил на нині. А мене нараз страх як покортіло сю пробу перевести нині“.

Ледви що вимовила вона послідні слова, коли Нестор не многими кроками, опинив ся коло неї. На його щоках горіли дві червоні плями, а около уст лежала лінія рішучости.

„Я до ваших услуг панно Наталю“; сказав спокійно. І поглянувши ще раз на свій годинник, звернув ся до мене.

„Де здиблемо ся? Спитав.

„Де?“ Сказав я. „На місци з котрого ми вийшли. Впрочім, щоб від тепер як стоїмо тут, злучитись з прочим товариством, що пішло в противну сторону, ми потребуємо добру годину ходу. Тим кажу я заразом, що ми мусимо не іти далі, а вертати Несторе! Панно Наталю..“ звернувся я до дівчини, що пригадувала в тій хвили напружену стрілу. „Нині ваша „справа“ не скінчить ся. Ви бачите, доктор Обринський готов ваше бажане сповнити; але розваживши що найдалі о сімей ми мусимо з ліса взагалі до старшини вертати, що без нас не відіде — ви не схочите в виду того задержуватись самі тут довше. А без вас, ми також не поїдемо“. Вона опустила погляд, і стиснувши уста, шпортала змішана зонтиком в траві. „Про мене“ відповіла, а відтак коли ми звернулись, щоб покликати Ірину, що пішла не вижидючи кінця дебати трохи в глибін між дерева, зачув ся з противної сторони в лісі між молодшими смереками шелест і тупіт кінських копит. В кілька

хвиль по тім виїхав з помеже сосен в скорім темпі на кони доктор Роттер.

„Назад!“ Кликнув він могутним голосом „як найскорше назад! над лісом збираєть ся туча!“

Сей оден поклик гарного їздця, мов отверезив всіх. Ірина зявила ся неначе з землі виросла коло нас, Наталя найшлась мов на чийсь розказ при боці Нестора.. а доктор Роттер зсівши з коня прилучив ся до мене і Манї.

„Ти відки тепер тут взяв ся?“ Спитав я. „Я вже не сподївав ся побачити тебе нинї“. Він поклепав свого коня по шиї.

„Завдяки пишних ніг мого товариша, я здогонив вас скорше чим ви сподївали ся — і заїхав з противної сторони. Я знаю отсю околицю на скрізь. Догадуючись, що о сїй порі не могли ви ще вернути ся до старших, котрі — сказавши мимоходом, вижидають вас нетерпливо, я зробив їм на вид насуваючих ся хмар пропозицію, що поїду проти вас і заверну вас. Оставше ся на задї товариство, перепровадив я коротшою дорогою, до якогось самітного чабана, де вони, заклавши лавицю з всяким їдлом і напівками вижидають вас. Чи ви дуже втомили ся панї Обринська?“ Спитав він, окинувши мовчаливу дівчину допитливим поглядом.

„Я — ні“.

„Ви — ні. То хтож такий інший?“

„Може мій брат. Він легко втомляє ся, і я все за нього турбую ся“, відповіла вона, і оповіла кількома словами перепалку з Наталею.

„Не турбуйте ся тим“ потїшив він її, „а панна Наталя, трохи зарозуміла і розпещена дівчина, але в ґрунті річей добросердна. Вона надто добре знає доктора. Не бачите? Вони вже знов ідуть разом“.

Всі ми ішли живо, перекидаючи ся тут і там між собою веселими словами. Одна Маня ішла поважна, неначе відчувала сильнійше тучу в воздуху, чим ми прочі. За часик мали ми ще з пів години ходу, коли нараз потемніло в лісі, і між соснами зняв ся сильний шум. Молода Ірина покинула нас і побігла вперед до Нестора і Наталї, що обої випередили нас о добрий кусень!

Доктор Роттер провадив свого коня, а Маня ішла недалеко нас обох — сама. Ще ішли ми схоронені, неначе обтулювані густим лісом, ще не падало на нас нічого з верхи. Лиш стогін між смереками вмагав ся чим раз дужче і розходив ся далеко воздухом. За не довгий час почало гриміти, а зараз вслід за тим кра-

пати. Всі ми споглянули на себе. Нестор з Наталею і молодією Маріян прилучили ся до нас. „Перечекаємо дощ?“ Спитав Нестор „чи підемо далі? Наколиб всюди так як тут, ми моглиб спокійно іти; моя думка не ждати тут. Чим скорше дійдемо до берега ліса тим ліпше Пізнійше потемніє і тяжше в лісі визнавати ся.

„Я також тої гадки“. Відповів я. „Позістале товариство, а особливо панство Маріяни будуть нашою довгою відсутністю тривожити ся; між нами панна Маріян і панна Наталя. А ти Роттер якої гадки?“

Він згодив ся.

„Прошу, ідїть всі за мною“. Сказав. „Я запроваджу вас до одного місця над потоком, де знаходить ся колиба, там переждемо дощ, а відтак мій кінь перенесе нас через воду, а відти вже не далеко до прочого товариства і фір. Отже.. за мною!“

Ми пішли за його проводом, однак не пішли далеко, як нараз перерізало блискавичне світло лісовий сумерк і в тій же хвили, як здавалось, недалеко нас, вдарив грім. З страшним лоскотом, мов ломилось щось в висоті над лісом покотилось щось раз другий і третий горами.

Ми станули. Ніхто не промовив слова. Але лиш на хвилику. Дощ, що почав падати, скавав великими краплями по рослинах і потоці, і ми хоч і як держались більше під соснами, почали на добре відчувати що над лісом туча. Остаточо по скорім ході опинились ми коло означеної розпадаючої ся якоїсь колиби, привитавши її, мов найкрасше убіжище. Вона знаходила ся справді на краю ліса, кільканадцять кроків від потоку, але була така маленька і низька що ледви троє осіб могло в ній містити ся. Тим то в ній схоронили ся лиш пані, з котрих Ірина майже плакала що гарна її сукня перемокла. Наталя усміхала ся нервово, а Маня замовкши, здавалась мати очі лиш для оточуючої її природи. Ми всі три мужчини станули недалеко колиби під густими ялицями, захищаючись від дощу і дивились так само на чудову, дику панораму перед нами. „Отже там „чортовий млин“ обізвав ся Нестор, і указав на далеко в перед нас дві проти себе стоячі стрімкі скали, що були нам відси ліпше видні як перше. Потоком що плив меже двома сторонами отсего старенного ліса, можна було до скал дійти. Саме там, в поблискости скал був протяг найсильнійший і через те там шум ліса найбільше чутний і безконечний. Шум той викликав в народа околиць за собою назву „чортовий млин“...

За якийсь час дощ притих, однак в лісі ще хлипало від нього, а сильна вегетація освіжена дощем аж лисніла з раптової зли-

ви. Сам потік зворохоблений раптовим дощем, шалів і вода його стратила прозорість.

Нестор стояв мовчки, як здавалося, захоплений лиш самою пишнотою природи. Але хто його добре знав, бачив, що за його чолом думки не були спокійні. І дійсно. Він поглянув на свій годинник, але не сказав нічого. Очевидно нетерпеливився що мусів тут стояти. Однак не довго стояв без руху. В слідуючих хвилях загремів і заблискало наново і поновно вдарив грім. Сим разом однак так сильно, що здавалося, потрясло всіма горами. Довго, котилося відгомоном, неначе нутром гір, аж не докотивши до найдавшої гори врешті успокоїлося. Коли утихло і дощ падав лиш мов сів і остався лиш вітер, здоймаючись від часу до часу, вихилилася Маня з колиби, і зблизилася до нас.

„Несторе“ — звернула до брата, „іди хоч на часок до колиби, я остануся тут. Тобі мабуть холодно. Ти зблід.“

„Дощ прохолодив нас всіх..“ обізвався доктор Роттер, поглянувши на її гарне, в тій хвили мов мармурово спокійне лице.

„Може би ми взагалі рушили звідси, сказав Нестор „дощ лиш дробить“. І з тими словами покинув своє місце.

„І я тої гадки“.. сказав доктор. „Як пождемо ще довше то завтра котрась з пань, буде на певно моею пацієнткою. Тому красше, ми підемо“. Нестор з сестрою були перші що рушили з місця, але і обої враз мов на тайний приказ, обглянулись ще раз в глибокий ліс. Відтак, за часок опинилися ми всі над потоком. Хто конем доктора, хто впрост через воду, а де хто по через на поперек в потоці лежачій великій сосні, мали ми через воду переходити на другий бік.

Першу посадили ми молоду Ірину на коня і доктор Роттер перепровадив її сам на другий бік. Так само вчинила і Маня з ріжницею, що переїхала без нашої помочі. Колиж прийшла черга на панну Наталю, вона відказалася, вимовляючись, що перейде сама по смереці через потік.

„Конем ліпше панно Наталю“, вмовляв Нестор. „Як самі знаєте смереки лиш з долини грубші, а де далі до верха тоншають. Така-ж сама смерека, і от, та в воді, що становить кладку. Здається вона ледви чи і досягає цілком до другого беріга. О скільки видко, вода переливає її перед тамтим берігом. Замочите собі без потреби ноги“. Я і доктор Роттер потвердили його слова.

„До того ще і вітер не утихомиряється“, докинув я. „Хоч він і не струтить вас, то що напевно буде вам в рівноваженню тіла перешкожати. Сядьте на коня, а оден з нас перепровадить вас. Ви і так хтілиб верхом їздити. Зробіть нині першу пробу,“ шуткував я.

„Себ то перше представленє добродію,“ відповіла вона, і відступила від нас о крок назад.

„Отже як так, то сосною через воду!“ Кликнув доктор Роттер, що сидів на коні, і вижидав нетерпливо чи має зсідати з нього, чи переїжджати.

„Я смерекою через воду.“ Рішила ся вона. „Але їдьте в перед доктор Роттер. Всі ідїть ви вперед, а я перейду собі на самім остатку сама“. — Доктор переїхав, я перейшов по сосні, замочивши собі добре ноги, а за нами остались дівчина і Нестор. По рухах їх, бачили ми вже з противного беріга що вони обої торгували ся, і вона висилала і Нестора, бажала дійсно, сама по сосні перейти.

І справді. Не вагаючись довго, вступив Нестор на сосну і рівним спокійним кроком, не захитавшись ні на одну хвилину перейшов через воду до нас, починивши як і я кілька кроків в воді, де вже не досягала сосна до беріга.

Тепер стояли ми вже всі на другім березі, і ожидали ще дівчини, котра на противолежній стороні, по довším надуманю, зібравши одною рукою сукню пустила ся переходити як і її попередник через воду лежачою в ній сосною. Потік шумів, мов перемагав одну перепону за другою, а около лежачої деревини розпінивсь, не наче хтів її тим до відпливу присилувати. Однак дарма. Вона не рухала ся, і він не вдіявши нічого по через широкі, зелені її розпростерті рамена, булькотів і шумів, гнав без успішно далі. Легка, граціозна постать дівчини, вирізувала ся плястично над водою, і доходила чим раз ближше і певнійше до середини сосни, не підводячи ні на хвилину очей від своїх ніг і деревини по котрій ступала. Ми стояли на березі, і гляділи не промовляючи ні слова з цікавістю на ню, неначе з її переходом мало рішитись важне діло. Я глянув на Нестора. Він стояв найближше коло води, прижмуривши очі і підкручуючи вус, як чинив се, несвідомо, коли або був занятий думками, або забиравсь до якоїсь промови. Одну руку мав закинену на спині, а около його уст, малював ся вираз рішучости... Тепер поступила дівчина по за серединою сосни, і зближилась до нас з дванадцять кроків. Тут стала.

Не поглянула ані разу на нас. Здавало ся, в тій хвили займав її найбільше розпінений потік, що товк ся шалено около деревини, і шалів пінячись між розпростертими зеленими її вітами.

Чи справді займав її потік?

Не знаю. Але по виразі її лиця я догадував ся, що вона пожалувала свого переходу деревиною. Що прийде ся її кілька кроків справді цілком в воді зробити, вона не сподівала ся, хоча ми

всі остерігали її перед тим. Але вірна своїй недовірчивій вдачі, вона не повірила і пустилась помимо наших запевнень в перед. Раз обглянула ся.. неначе питаючи себе,.. чи не вернути її краще і попросити о коня.

Але ні.

Вона ж надто рішучо відкинула нашу пропозицію. Фалшива амбіція перемогла, вона, рішилась будь що будь перейти тих пару кроків між сосною а берегом, як недавно перед нею Нестор і я водою...

Мов загипнотизований, я не відводив очей від дівчини і Нестора. — Тепер по раз перший за всей час, вона підняла очі і глянула на Нестора. Він мов лиш вижидав тої хвилини. Не кажучи ні словечка, поступив живо в воду, і за пару хвилин опинив ся коло неї.

Ще стояла вона на сухій деревині, ще не дійшла до тонкого кінця сосни, вода ще не переливала тут лежачу сосну, але вже слідуючий крок мусів бути вчинений в воді, бо тут оказалась ся сосна цілком тонка, як і буває звичайно верх тої деревини.

„Стійте панно Наталю! я вас перепроваджу назад на покинену сторону, і переїдете як моя сестра і панна Ірина конем!“ Кликнув Нестор, упоминаючим повним доброти і щирости голосом. Вам ніяк вступати в воду. Замочите наскрізь ноги — і по що!“

Вона не бачила нікого з нас окрім нього.

„А он, ви також в воді докторе!“ відповіла.. а по хвилині усміхаючись, як бачив я виразно, на силу додала: „Не могли ми іти на впереїми лісом... то ходім водою!“ — і не рушала ся з деревини.

„Панно Наталю, розважте, що робите“, кликнув строго доктор Роттер, а за ним упігнули рівночасно Маня і мололе дівчатко капризну дівчину.

Вона сміялась нервово, між тим як около її ніг пінив ся, розливав ся потік.

„Панно Наталю, доктор Обринський стоїть через вас в воді а ви ферментуете!“ Упігнув в друге доктор Роттер роздражнено. „Яко лікар, я наказую вам строго в тій хвили вертатись і переїхати конем. Обринський не сміє довше в воді стояти!“

„А хтож його просить?“ Відкликнула розсміявшись і потрясаючи мов божевільна головою дівчина. „Я певно ні. Я поелідна булаб та, щоб його о те просила!“

Ледви що вимовила вона сі слова, коли раптовий удар змогаючого ся вітру похитав нею несподівано так сильно, що вона втратила рівновагу. Впасти вона не впала в воду, лиш обома но-

гами опинила ся нараз високо по над кісточки в воді. Булаб безперечно і впала, заплутавшись сукнею в збентеженю між гилем сосни, наколиб не Нестор. Скорше чим хто подумав, вхопив він її за стан, і заким могла опам'ятатись або і оперти ся доніс її до берігу — і о кілька кроків від нас вони опинили ся.

Чи подякувала йому?

Ніхто не знав. Ніхто не чув. Лиш відвертаючи ся від нього, що в тій хвили здіймив капелюх з голови, мов вода обтрискала його чоло краплями — вона неначе щось кликнула до нього — зробивши до того зневажливий рух рукою.

Що?

До нас її слова не дішли. Вітер їх розвіяв, шум потоку в себе поглинув, і про них ніколи не розвідались

Вона прилучилась до своєї молоді кузинки і доктора Роттера з очима повними зворушення, неначе побільшеними. А я і Маня попрямували до Нестора, що як раз звернув ся до нас. Білий був як полотно, брови мав зморщені мов в фізичнім болю, а уста були так сильно стулені, мов до дівчини ще недавно вимовив своє останнє слово. Ще не сказав він мені, що остання хвиля меже ними скоїла, ще не поглянув на нас жадним поглядом, ба — він не бачив нас навіть. Ні сестру свою улюблену, ні мене товариша свого... Я лиш сам відчув що між ними зайшло, і тому спитав:

„Вкусив тебе вуж Несторе?”

Він нічого не відповів. Однак спід з його цілком спущених вій трафив нас обох погляд невимовного жалю і пониження... а около уст, мов з самого дна душі, добивав ся неначе з під льоду усміх. Але він не обзивав ся на зверхність, завернув ся назад в глибіню

...І ще раз бачив я в нього пізнійше в житю, то що зарило ся мені на віки в памяти; бачив таке саме зусилля... до усміху... а опісля утоненє в глибіню. Бачив ще раз

Я поставив йому руку на плечі. „Ходім товаришу!”

Тим закінчилась, довго упрягнена, ожадана, обговорювана проїздка і мрії — в ліс по орхідеї...

* * *

Другої днини над вечером, саме підчас заходу сонця я зайшов в останнє до старої, соснами отіненої „лісничівки.“ Маню застав я, як пакувала річі до виїзду. Була поважна, і тиха і в рухах жовкова. При моїм виді її очі на хвилину засіяли, але не на дов-

го. Вона терпіла ще в наслідок впливів вражінь вчорашнього дня від болю і смутку за брата свого. Я притиснув мовчки її дрібну руку до своїх уст. „Що з Нестором?“ Спитав по привіті.

„Загляньте самі до його. Сказала, а відтак додала:

„Я того бояла ся Богдане... а все сподівала ся. А часто не наче бачила, як воно чим раз ближше на нього насувало ся — доки не вставило ся. Ідїть до нього...

Я подав ся до його кімнати.

Признаюсь, що я ішов не цілком спокійний до сього молодого чоловіка, котрий бував для мене іноді чистою дитиною, а хвилями найповажнішим мужчиною, якого лучило ся мені в життю бачити.

Врешті я увійшов.

Він стояв як нераз перед вікном, обернений до дверей, котрими увійшов я, спиною; і доперва як опинив ся я близько нього, він звернув своє лице до мене. Наші погляди стрінулись, але в тій же хвили він відвернув ся, наче відгадав причину мого появилення. Повіки були в нього ледви помітно почервонілі, але впрочім ніжне лице його хоч бліде і перетомлене, спокійне.

„Сідай Богдане. Сказав. „Сього року ми в останнє тут разом.“ І з тим словом підсунув мені фотель, а сам сїв на крісло коло вікна проти мене.

„Гаразд хлопче, що бачу тебе спокійним.“ Обізвав ся я до його.

„Або що?“ спитав він і відгорнув волося з чола.

„Нічого. Я побоював ся трохи що ти прибитий.“ Ледви що вимовив я ці слова, коли вже і пожалував того. Що було в моїм голосі чи словах таке, що його так сильно тронуло?

„Я спокійний Богдане...“ відказав — „але...“ і урвав. Неначе під впливом превеликого, сильно здержуваного жалю, він, вискававши се, і на хвилину, без хлипання... без руху — заривав.

„То чуте чоловіче...“ сказав стисненим голосом „то в о н о... знаєш?“ „Любов.“

Я не відповідав. Ждав.

Відтак він підняв голову.

„С п о с і б... яким відмовила мені несподівано, на мої осьвідчити в лісі, коли поставив я її вчора на беріг, зарив ся ножем в моїй груди. З найбільшою з невагою, на яку могла лише голосом здобутись, кинула мені несподівано жорсткі слова в лице, не зачує від мене ніхто — що м о є ю н е буде. По тих її словах я відчув, як від мене щось відділило ся, мов сокирою відрубане відпало.

С п о с і б Богдане, спосіб, він мене палить..." і сказавши се... вмовк.

"Аристократ." Заблисло мені нараз через ум, і я поглянув на нього. Він звернувся до вікна, і я подивився на його профіль.

Спокіний мов виточений, лиш кутик уст його вздрігнув ся раз нервово.

"Переболиш Несторе... і ще де що інше дожиєш — гарне."

"А вжеж" сказав, і відгорнув як перше, мов в утомі з чола волосся.

"Шість років любив я її Богдане, як оден день.

"Шмат часу...

"І працюючи, мав я її перед душою."

"Вона блудним світлом перейшла твою дорогу...

Він здвигнув плечима. "Я не думаю.

"Ти був тим, що стояв мов дуб на роздорожу, а вона на полях перед тобою гралася, розвиваючись психічно, сама собою."

"Я добре знав, що люблю Богдане..."

"Її душевна глибінь зимна Несторе. Ти гадав, за її очима криється серце? Я в те ніколи не вірив. — Однак се вже поборена точка. Та одно приходить мені на думку. Чому ти її письменно не освідчився?" Спитав я. "Письменно булюб може не так болючо відмовила."

"Хтїв. Але прогулька дала нам самоту, і я сказав, що бажав. Та я тепер написав до неї лист, і відошлю відїзджаючи. З її відмовленем я відчуваю, що вступаю в іншу судьбу."

Я мусів йому притакнути.

Він піднявшись зі свого місця, пішов до якогось бюрка, витягнув відти листок паперу і поставив мені на коліна. Сам обернувшись до мене спиною, вихилив ся через вікно і глядїв на захід сонця. Воно заходило над горою, на котрій пишалась одна одніська великанська смерека, зарисовуючись тепер гостро на жаріючїм фонї небосхилу.

Я читав.

"Листки на котрих я до вас вже не раз, як і нині писав, були білі. Чи відчували ви однак, що все те, що я черпав з своєї души для вас, було так само біле? Так дівчино. Біле було воно. Першим і послїдним святим почуттям моїм. Молитвою була моя любов до тебе, німою, дарма що любовю звала ся. Як бачив я де білий цвіт, з тобою порівняв я його. Як кортіло зривати його,

вагався, бо над тобою застановляв ся. Хоч і виривало ся іноді ім'я твоє дороге на мої уста, в гурті других мужчин, я затискав їх, щоб не вимовляли вони його. Білою бачив я тебе, і бояв ся щоб з уст других ти не вийшла почорніла. О дівдино! квіте дорогий мій! Чи знаєш ти, як угинаюсь я під працею? Як горять мої щоки, як товплять ся думки за чолом, щоб скорше дійти до поставленої цілі? Як снував я свою житеву павутину? Відчувала ти коли над собою потугу „примусу“ і що то значить „пожертво- не своїх сил праці? Запал і сила почуття обов'язку? Все то мало уможливити мені також і приступ до тебе і сказати: „Ось я го- товий, я знав лиш працю. Я зрікав ся всеї краси і сонця, що бли- стить для молодіжи, уникав всього, що воліче за собою в жар жи- ття. Я не поспішивсь і не спішусь до нього легким кроком; я при- ладжую ся до нього мов до вступу в святиню. Ти і суспільність, вам обоім хтїв віддати свої сили, свої руки. Але одну ти вже від- рубала, осталась мені лиш друга. Вчора, ось тут, за отсими двер- ми, я почув пораз останній твій голос. Я міг увійти, поглянути тобі сміливо в очи, попрощати ся на завше з тобою — але не вчинив се. За глибоко встромила ти жало жорстокої душі твоєї в мою грудь, за глибоко. Жалую лиш, що не пізнаєш ніколи якого рода може бути мужеська тонкість в почуванню! Але колись може вгадаєш її, будеш м р і т и про ню, як саме вона буде обминати тебе в життю горда дівчино моя. Тоді згадаєш мене.

Д-р. Н. Обринський.

Я прочитав.

„Що зробиш?“

„Відішлю.“

„Ти шукав щастя з н у т р а Несторе, а вона бажає його з надвору.“ сказав я.

Він здвигнув плечима, помовчав кілька хвиль, а відтак зверта- ючи на інше поле, неначе вже забагато про своє нутро звів ся мені — спитав.

„Чи Маня вже готова з пакованем.

„Здаєть ся.“

„То добре. Я піду ще до доктора Роттера, а потому в ліс . . .

Коли я з ним попрощав ся, поступив ще на хвилю в покій нані Мідлер, вийшла проти мене Маня.

„Що казав?“ були перші її слова, і очи спинили ся вижида- ючо на моїх устах.

„Мало що.“ Відповів я, і розказав що знав. „Не журіть ся Маню. З сею задачею що горить в його грудях кривавим жаром він упораєть ся сам“

* * *

Поранок настав, і з ним час відїзду. На колейовім двірці явилися крім відїзжаючих, панї Міллер, доктор Роттер і панна Маріян з батьком. Сама мати її ще не опускала постіль раньше не прибула, попрощалась передоднем з обома. Наталя осталась з нею, пересиляючи на прощане своєю молодою кузинкою для панни Обринської кілька прегарних білих рож.

Маня і Нестор виглядали блідо, і як розумів я їх, булиб волїли щоб їх не втягано багато в розмову. Між тим, коли панї Міллер розпочала по привіті розмову з добр. Маріяном і доктором Роттером про погоду переходячи многословно і на відїзд п. Маріянів, що мав незабавки також наступати — звернув ся я до Манї. Вона перебирала мовчки між цвітами, мов хотїла з поміж них, одну найкращу вибрати. „Ви їдите панно Маню“ обїзвав ся я, „чи довго останусь я тут, не відвідавши вас хоч раз за той час... я не знаю.“ Вона не відповіла, не підводячи і очей до мене, лиш перелетна краска по її лицю, свідчила менї, що мої слова запали в її душу. Відтак взяла одну з цвітїв... і зближившись нараз до мене... заткнула менї її в кляпу пальто. „Так“, сказала, і нараз її очі стрїнули ся з моїми! Скільки тепла і любови зрадили вони менї... скільки ніжности. Я притиснув її руку до уст. „Пишіть... і вашій матері поклонїть ся...“ сказала півголосом і раптом мов боялась щоб в очі її не втиснулись сльози — відвернула ся. Я не відступав від неї. Аджеж лиш кілька хвиль мав я її коло себе... її, що любила мене... щиро глибоко... А все мовчала про то. „Коли повертаєте в столицю?“ Спитала ще півголосом якось несміливо.

„Думаю, може аж за чотири недїль. Мати просить остати ся ще з стїлько, і я подав вже о продовжене відпустки.

„Се довго...“ додала і по її ніжнім лицю перебігла наново краска.

„Я се тут найгірше буду відчувати! сказав я, — і поглянув на свій годинник. В тій хвили приступив до неї доктор Роттер. Він передав її також цвіти. Але се були цвіти вершин скал. Препишні білі шаротки, що нагадували звїзд. Передаючи їх, він сказав. „Се наймильший менї на світї цвіт. З виду скромний, з очима що не бачили ніколи зла, сам тривкий і шляхотний. Хто хоче його здобути, мусить впорядкувати вперед свої сили. Він вершин любить. Вони свіжі панно Маню. Я власною рукою їх для

вас зірвав." Тепер підняла вона очі. Їх погляди стрінулись як перед хвитею... наші, і в її очах заблискали сльози. Була зворушена. Відтак мовчки подякувала йому щирим стисненем руки... І він пішов.

...Десь здалека, зачувсь свист льокомотиви, і всі заворушились. Нестор здохнув капелюх і почав прощати ся... Був блідий як полотно, і як бачив се я в нього вчора... коло його уст вздрігнулось нервово. Він терпів.

"Будь здоров Богдане, сказав звертаючись до мене здавленим голосом „а часом згадуй нас," і стиснув руку.

"Ш а н у ї с я!" обізвав ся нараз десь з за його і моїх плечей несподівано голос Роттера, що висунув ся, подаючи і собі йому руку. Коли Маня вже всідала, і всі оставші кланялись, поздоровляли — пані Міллер і Ірина Маріян розплакали ся.

Чи добачив Нестор сльози молодого дівчатка.

Ледво.

З одною ногою на ступіню купе, він зняв капелюх, і поздоровляв самим одним рухом нас остаючих в останнє, між тим, коли, очі його перелетіли по шпiлях гір. Відтак закрив біле чоло і зник нам з очей...

...Кілько хвиль пізнійше застогнав і зашумів потяг. З колієвого вікна жадне не вихиляло ся...

Ми, не промовивши одно до одного слова, відвернули ся...

* * *

Ми вертали мовчки.

Я, з доктором Роттером в перед, а дальше на заді за нами повільним кроком прочі.

Оба були ми сильно зворушені.

Я мав почутє, що до нас прилучило ся щось чуже, а Роттер мовчав так, мов я не ішов цілком обіч нього.

По якімсь часі я обізвав ся. „Нестор був до глибини тронутий."

"Він хорий фізично і морально". Відчулась коротка відповідь, мов моє питання перешкодило йому в чім то.

"Фізично — може, але душевно певно." Відказав я,

"Фізично ще певнійше."

"Ти бадав його?"

"Нї; але мені не треба було його аж бадати. Він слабший чим хто утримує. І який чоловік!"

"Таким був вже змалку. І з малку ішов одною рівною дорогою... поважно, і все в гору!.."

„Шкода!.. Здасть ся, сестра одна відчуває інстинктом, що з ним щось в безладю. Вона дуже мудра“. Сказавши се замовк, мов замкув ся.

Я також вмовк.

Через час він станув.

„Богдане...“ сказав — і Господь знає чому ми нараз поглянули на себе поглядом цілком неприязельськими.

„Чи ти жениш ся з Обринською?“

„Хочу...“

„Хочу? Спитав він і скривив погiрдливо уста. „Значить, ти не освiдчавсь її ще?“

„Противно...“ відповів я холодно.

„Так прости моє питанє. Я думав, ти лиш любиш її.“

„А — хоч би лиш так?“

„То тим лiпше булоб для мене.“

„Ти був би з нею женив ся?“

„Без вагання.“

„Помимо твоєї тяжкої вади серця“

„Помимо моєї тяжкої вади серця і її вбожества.“ На послiдне слово поставив він натиск.

„Правда, вона гербова, а в вас Нiмцiв се цiнне...“

„Так. В нас Нiмцiв се цiнне. Чи мавбись щось проти того гордий мужику.“

Я відчув, як мені виступила краска обурення на лице.

„Не впадай в iнтимности Роттер, бо я готов забути, що ти мiй приятель.“

Він усмiхнувся. „Щож, чи хочеш заперечити, що в Олесiв маєток грав свого часу головну роль?“

„О нi. Анi на волосок. Але що се має з моєю женячкою до дiла“

„Тепер може нiчого“—вiдказав він саркастично. „Хиба то одно що любов аристократки (пiсля мене бiльше „аристократки по душi) і любов до аристократки, зробили з тебе iншого чоловiка, чи радше — виховали тебе на такого. Кажучи по правдi, я уважаю се за чудо, що високо поставлений Украiнець женить ся з убогою Украiнкою. В вас здасть ся жiноча iнтелiгенгiя, не входить ще в тiм кирунку в розвагу; але ти бачу вразив ся. Та прости Богдане, ми-ж приятелi з довгих лiт, можемо открыто говорити. Я Нiмець а ти Украiнець, і те, на що я дивив ся об'ективними очима, ти може не вважаєш. Коли твоє вiнчання?“

„Ще не знаю.“

„Ще не знаєш“.

„Я тебе повідомлю в свій час — не бійся“. Відповів я сухо.

„Хиба ж твоя любов стоїть мовчки, що ще не знаєш?“

„Роттер!!“ спалахнув я.

„Не зворушуйся чоловіче. Я тобі Обринську не відбиваю. Я лише дивуюся, що твоя любов годна „стояти“.

„По твоєму, що повинна вона робити?“

„Повинна, або взростати, або інші форми перебирати, між тим, коли ти і вона видаєтеся мені пасивними.

„Так ти думаєш?“ Спитав я з легкою іронією.

„Так. Я чув, що ваше знайомство і ваша любов тепер, неначе воскресла і повторяється на ново“.

„Справді. Втім щось є. Хто тебе поінформував? Не вже ж пані Міллер?“

„А хоч би—чи втім щось дивного?“

„Що найменше. Воно правда. Перший раз я її любив і не женився. А тепер люблю її в друге і хочу женитися.

„Хочеш!“ „Женись, додав по хвилині, глипнувши на мене з боку. „Але—по правді, кажучи Богдане—я жалую себе дівчини. А ще більше такої синові твоєї матері“.

„Не жалуй мені її“. Відповів я йому спокійно, і поглянув йому в очі. „Надгорода, яку я за нею даю, висока. Моя мати здається вірне з мною“.

Він здивувався. „Чи справді?“

„Так. Заявила мені кетигорично через мою кузинку, що з днем в котрім введу я Обринську як свою жінку в дім, вона впроваджується від мене, до Дори.

Роттер споважнів.

„Твоя мати невільниця своїх матеріялістичних почувань. Але не журись. Вона хоч і піде на початку — пізніше верне. Кожда людська душа хоч би і найтвердша, має свої недоглядені моменти, в котрих прокидається зерно любови, і вона м'якне і піддається шляхотнішим зворушенням — а найбільше в старшому віці. Твоя мати не буде винятком“...

Я здвигнув плечима.

(Докінчення буде).

=====

ГЕНРІ ЛЬОНГФЕЛЛО ¹⁾.

Переклав О. Олесь.

Пісня про Гайавату.

(Пісма).

XIII.

Благословенє Ланів.

Вихваляй, виспівуй, пісне,
І лунай про Гайавату,
Про щасливі дні спокою,
Дні веселі, безтурботні
На землі Олжібуєїв,
Про Мондамін тасмничий,
Про ланів благословенє!

І закинута сокира
І захований у землю
Вже навіки томагаук.
Зажирили ся народи,
І забуті гасла бою.
Тихо міг тепер мисливець
Майструвать пірогу білу,
На бобрів лабети ставить
І ловить сітками рибу.
Тихо й жінка працювала,
Гнала сік солодкий з клену,
Дикий риж збирала в лузі
І вичинювала шкури.

Навкруги осель щасливих
Зеленіли пишно ниви,
Виростав стрункий Мондамін
В глянсуватих довгих пірях,
У мняких, злотистих косах.
Се жінки весною рано
Обробляли горні ниви
І ховали в землю маїс
На своїх ланах родючих.

А коли минало літо,
Жовтий плащ зривали з його,
Обривали коси, піре,
Як учив їх Гайавата.

Раз коли сівба кінчалась,
Обережний і обачний,
Завжди мудрий Гайавата
Так сказав до Мінегаги:
„Мусиш ти вночі сьогодні
Дать ланам благословенє.
Чарівним ти мусиш колом
Обвести свої посіви,
Щоб ніщо їх не псувало,
Не могло до їх торкнутись.

Ти вночі, коли все тихо,
В час, коли все млою вкрито,
В час, коли Дух Сна, Непавін,
Зачиняє всі вігвами,
І ніхто не чує вухом
І ніхто не бачить оком, —
З ліжка встань, зніми убранне,
Все зніми убранне з себе,
Обійди свої посіви,
Обійди всі ниви округ,
Тільки косами прикрита,
Тільки млою ночи вкрита.

І жнива багатші будуть;
Від слідів твоїх на ниві

¹⁾ Далі, див. X кн. ЛНВ.

Залишить ся дивне коло,
І тоді ні ржа, ні чирва,
Ні тарантул Соббікаші,
Ні могучий Ве-мок-квана—
Цар гусениць волохатий,
А ні бабки—Куо-ні-ші,
А ні коник Па-пок-кіна
Вже ніколи не перейдуть
Чарівне, закляте коло.

Так сказав їй Гайавата,
А ворон голодних згряя,
Хижий Кагагі, Цар-Ворон
І його ватага чорна
Спочивали на деревах
І сміялись так, що сосни
Колихали ся від сміху,
Від зловіщого їх сміху,
З Гайаватової мови.
„Ах, ти ж змовнику! Мудрію!“
Реготала чорна згряя.

Ось і ніч німа упала
Над полями, над лісами.
Ось і журний Вавонейса
Заспівав в пігмї самотно,
Зачинив Дух Сна, Непавін
Двері кожного вігваму,
І в темноті Мінегага
Підвела ся мовчки з ліжка,
Все зняла убрання з себе
І, обкутана пітьмою
Без тривоги і вагання,
Обійшла свої посіви,
І навколо обвела їх
Чарівним закликом колом.

Тільки північ і дивилась
На її красу в темноті,
Тільки журний Вавонейса
Чув її дихання тихе,
І тремтіння ніжне серця.

Ніч кияєю своєю
Її щільно обгорнула,
Щоб ніхто не міг чванливо
Кинуть: „Бачив я красуню!“

Тільки стало розсвітати
Як здобишників вагагу
Кагагі, Цар-Ворон скликав,
Всіх дроздів, ворон і сойок,
Що кричали на деревах.
І відважно лет направив
На зеленую могилу,
Де спокійно спав Мондамін.

„Ми Мондаміна дістанем
Із його тісної ями!“
Говорила чорна згряя,—
Що для нас сліди таємні,
Що для нас закляте коло,
Що зробила Мінегага!“

Та розумний Гайавата
Наперед про все подумав,
Чув він добре як знущались
Над його словами птахи.
„Ко! мій приятель, сказав він,—
Ко, мій Кагагі, Цар-Круку!
Ти в ватагою своєю
Ще не раз мене згадаєш!“

Рано вранці він прокинувся
І для чорної ватаги
Наву всю укрит сїтками,
Сам же ліг в гаю сосновім
І із засідки терпляче
Став чекати-підглядати
Всіх дроздів, ворон і сойок.

Швидко птахами все поле
Зарябіло і укрилось.
З криком—галасом безладним,
На лани упала згряя
І взяла ся за роботу.

Та не дивлючись на знання,
Обережність і лукавство,
Знання хитрощів ворожих,—
Не помітила, що близько
Смерть страшна її чекає,
І в тенетах Гайавати
Несподівано забилає.

Грізно встав тоді він з місця,
Грізно з засіди він вийшов,
І від жаху затремтіли
Найхоробріші із бранців.
Став він нищити без жалю
Їх на право і на ліво,
І десятками їх трупи
На тичках високих вішав,
На межі заклятих вішав,
Щоб жахались його помсти.

Тільки Кагагі,—Цар-Ворон,
Цар розбійницької банди,
Не зазнав страшної кари,
І заручником лишив ся.
І із бересту віровка,
Бойова віровка, бранця
Міцно, міцно привязала
До вігвама Гайавати.

„Кагагі, тебе, озвав ся
Гайавата,—як привідця,
Як отамана ватаги,
Що мене пограбувала,
Я заручником покину:
Запорукою ти будеш,
Що вона не прийде більше“.

І лишив ся чорний бранець
Над вігвамом Гайавати.
Люто хмурился Цар-Ворон
В сльві вранішнього сонця,
Дико крикав він з досади,
Ляскав крилами безсило,

ЛНВістник 1912, кн. XI.

Марно рвався на вільну волю
І даремно кликав друзів.

Літо йшло і Шавандазі
Посилав в палких зітханнях
З півдня теплого на північ
Дивну віжність поцілунків.
Ріс і стиг на сонці маїс
І у всій красі блискучій
Він, нарешті, став на ниві,
Він прибравсь в кітяги, в піря,
В ріжнофарбві, пишні строї,
А його ясні початки
Напились солодким соком,
Заблизали з-під покрівів,
З-під розірваних, посохлих.

І Нокоміс стародавня
Так сказала Мінегазі:
„Ось і місяць Листопада!
Дикий риж уже зібрали,
І достиг, нарешті, маїс.
Час уже їти на ниви
І з Мондаміном боротись.
Зняти з нього жовті строї,
Зняти кітяги і піря“.

Зараз вийшла Мінегага,
Вийшла весело з вігваму
З стародавньою Нокоміс.
Зараз скликала жіноцтво,
Молодь скликала до себе,
Щоб збірать достиглий маїс,
Щоб лущить його початки.

В холодку під дахом сосен
На мнякій траві узлісся
Вояки, діди сиділи
І люльки палили мовчки
І, втішаючись, дивились
На жінок, на жваву молодь,
На веселу їх роботу.
Мовчки слухали уважно

Їх пісні, розмови, крики.
Як О печі на вігвамі,
Щебетали скрізь дівчата,
Як сороки скрекотали,
І сміяли ся, як сойки.

А як дівчині щасливій
Попадав ся дуже стиглий,
Пурпуровий весь початок,
„Нешка! Всі кричали разом.
Ти за красеня, щаслива,
Мабуть, швидко вийдеш заміж“.
„Уг!“ всі в лад старі казали,
„Уг!“ з-під сосен озивались.

А як, часом, кому-небудь
Попадавсь кривий початок,

Вкритий ржою і зовялий,
Всі сміяли ся, співали,
Йшли, зігнувшись, шкутильгали,
Мов дідок старий, горбатий,
Йшли і голосно співали:
„Вагемін, злодюжка степу,
Пемосед, грабіжник ночі“!

І звеніло поле сміхом;
А на даху Гайавати
Крякав Кагагі, Цар-Ворон,
Бив ся в лютості безсилій,
І на всіх сумежних соснах
Не стихаючи, лунали
Крики чорної ватаги.
„Уг!“ всі в лад старі казали,
„Уг!“ з під сосен озивались.

XIV.

Письмо.

Подиви ся, як проходе,
Як усе в житті зникає!..
Забуваєть ся переказ,
Гине лицарська слава,
Вяне цвіт знання й мистецтва
Мудрих Мідів і Вебінів,
Забувають ся з літами
Навіть дивні сні—видіння,
Мрії віщих Джосакідів.

Про людей великих слава
Умірає разом з ними.
Мудрість наших днів зникає,
Не дійшовши до нащадків,
Що мовчать в півні великій
Днів майбутніх, днів таємних.

На могилах наших предків
Ні ознаки, ні рисунків..
Хто в могилах ми не знаєм,
Знаєм тільки—наші предки.

А який їх рід і племя
А який їх давні Тотем, —
Хто—Орел, Відмідь? Не знаєм; —
Знаєм тільки—наші предки!

Часом ми, у двох зустрівшись,
Ведемо свої розмови,
Розлучившись, наші тайни
Доручаєм тим, яких ми
Посилаємо до себе.
Посланці ж, як перекажуть,
То виходе зовсім инше
І всім тайна вже відома.

Так сказав колись до себе
Гайавата, коли думав
Про народ, про край свій рідний
В темних пущах, в нетрях лісу.

Він достав з торбинки фарби,
Різнобарвні виїняв фарби

І на бересті багато
Він накреслив дивних знаків
І фігур якихсь таємних.
І ті знаки виявляли
Всі слова і наші думи.

Як яйце, мій Гайавата
Гітчі—Маніто накреслив;
На місці на тому п'яти
Темні п'яти означали
Всі чотири вітри неба
„В світі скрізь Життя Владика“
Визначав сей давний символ.

Мітчі—Маніто могутий,
Володар всіх Духів Злісті
Був написаний з ним поруч,
Як великий змій, Кінебік.
„Хоч плазує Дух сей Злісті,
Та меткий він і лукавий“.—
Визначав сей другий символ.
Знак життя — се білий обід,
Гасло смерті — чорний обід.
Далі йшли рисунки — знаки
Неба, місяця і сонця,
Вод, лісів і гор високих,
І усіх істот, що землю,
Землю й води заселяють.

Рівну лінію провів він,
Се земля широка. Обрій.
Для небес — дугу над нею,—
Далі він поставив п'яти
Зліва, справа, і над ними:
Гасла п'ят: схід, захід, південь.
Біле поле під дугою,
День блискучий означало.
Ніч же — зорі в осередку,
А хвилясті смуги—хмари,
Дощ, негоду, завірюху.

Слід, що тяг ся до вігвamu,
Був емблемою запросин,

Знаком дружнього бенкету,
А криваві дужі руки,
Грізно підняті у гору—
Знаком гніву і погрози

Твір свій мудрий Гайавата
Показав, скінчивши, людям,
Розказав про зміст рисунків
І промовив: „Подивіть ся!
На могилах ваших предків
Знаків-символів немає.
Так підіть і нарисуйте
Кожний свій домовий символ,
Давній, прадідовський Тотем,
Щоб майбутні покоління
Знаки легко розрізняли.

І на стовбчиках могильних
Всі тоді нарисували
Кожний свій домовий Тотем,
Кожний свій родинний символ:
Журавля, бобра, Ведмідя
Черепaxу і оленя.
Се показувало людям,
Що під стовбиком могильним
Спочиває предок роду.

А пророки, Джосакіді,
Характерники, Вебіні,
Лікарі, стрільці — мисливці
Всі багато написали
Ріжних знаків і рисунків,
Різнофарбних і таємних
Для своїх великих гімнів:
Кожний був з глибоким змістом,
Кожний символом був пісні.

Ось Великий Сотворитель
Ясно небо все осяяв,
Ось Великий Змій, Кінебік,
Вгору звів кривавий гребінь,
Веть ся й дивить ся на небо.

Поруч з бабою — високий
Журавель, орел і пугач.
Ось покарані проходять
Без голів по небу люде,
Вояків могучих трупи —
Кожний пройнятий стрілою.
Ось зняли ся грізно вгору
Руки смерті в плямах крові,
І могили і герої,
Що в обійми захопили
Небеса і землю разом.

Ось такі були рисунки
На корі і білій шкурі.
Гімни бою, полювання,
Чарівництва і лічіння, —
Все рисунок власний мало.

Гімн кохання, міць якого
Дужче чар усіх на світі,
Дужче ліків і закляття
І страшніш боїв кривавих,
Теж не був забутий ними.
Ось як в символах і знаках
Виявляв ся гімн кохання.

Намальований червоним
Молодий юнак, музика,
Молодий, палкий, завзятий...
Зміст такий: я маю владу,
Дивну силу над жінками.

Далі — він співає, грає,
І в руках тримає бубон
Означає: „слухай, слухай,
Се гремить мій дужий голос!“

Далі — таж юнацька постать
Під покрівлею вігвама:

Зміст такий: „я буду з нею:
Для жаги дороги вільні!“

Далі парубок за руку
Міцно дівчину тримає,
Міцно стис він любій руку...
„Все твоє я бачу серце,
Твій румянець соромливий!“
Ось про що казав сей символ.

Далі — дівчина на морі,
На шматку землі у морі...
Змість такий сього рисунка:
„Хай далеко ти, мій милий,
Хай нас море поділяє,
Та жаги, мого кохання
Вють ся чари над тобою“.

Далі — дівчина заснула,
А над нею хтось схилив ся,
Хтось закоханий шепоче:
„Хоч далеко ти кохана,
В царстві сну, в краю Мовчання,
Але ти мій голос чуєш!“

Ще остатній був рисунок:
Серце в самім осередку
Завороженого кола:
„Вся душа твоя і серце
Росчинили ся для мене!“
Ось про що казав сей символ.

Так в своїх турботах мудрих
За народ свій — Гайавата
Научив його мистецтву,
Мальовництву і письменству,
То на бересті, на шкурі,
То на стовбчиках могильних.

XV.

Плач Гайавати.

Побратимство Гайавати
З Чайбайабосом прекрасним,
І його велика мудрість
Налякала Темних Духів,
І вони зробили вкупі
Проти них лукаву змову.

Обережний Гайавата
Каже другові, бувало:
„Брате! Завжди будь зо мною!
Стережи ся Темних Духів!“
Та безжурний Чайбайабос
Тільки весело сміяв ся,
Тільки ніжно усміхав ся;
„Не турбуй ся, брате милий,
Чи ж страшні вони для мене?“
Говорив він Гайаваті.

Раз коли Велике Море
Вже покрила крига синя
І свистіла завірюха
В почорнілім листі дуба,
Обсипала снігом сосни,
І вони в снігу стояли,
Мов чийсь вігвами білі,
Чайбайабос необачний
Не послухав Гайавати,
Не злякався лукавих Духів,
Взяв спокійно лука, лижви
І пішов на полювання.

Як стріла, Олень рогатий
Вдалечінь летів по морю;
З вітром, снігом, наче бури,
Гнавсь відважний Чайбайабос
І в захопленню забув він
Всі поради Гайавати.

А в воді сиділи Духи,
Чайбайабоса чекали,
Підломили нишком кригу,

Затягли співця в безодню,
Поховали під водою.
Енктагі, владика моря,
Віроломний бог Дакотів
Утопив його і кинув
У могилу Гітчі-Гюмі.

І вжахнувся Гайавата —
І з таким відчаєм крикнув,
Що від болю, що від жаху
На лугах вовки завили,
Стрепенули ся бізони
І луна громів на горах
Роскотила ся: „Бем-Вава!“

І в жалобі Гайавата
Почорнів і лоб і щоки,
Плащ на голову накинув,
І в вігвамі сів аж тиждень
Він просидів і проплакав
І усе казав і скарживсь:

„Він умер, він згинув, ніжний,
Незрівняний, Чайбайабос!
Він покинув нас на віки,
Він пішов в той край, де льють ся,
Неземні, — небесні співи!..
Чайбайабосе, мій брате!“

І засмучені смереки
Тихо маяли гілками,
Тихо віяли смутними
Над вігвамом Гайавати
І зітхали і журились,
Розважаючи смутного.

І весна прийшла, і довго
Ждали все гаї зелені —
Чи не прийде Чайбайабос?
І зітхали очерети,
І зітхав з ним Сібовіша.

І Овейса синепірій
На деревах все виводив:
„Чайбайабос! Чайбайабос!
Він покинув нас на віки!“

І Опечі на вігвамі
Щебетав, кричав і плакав:
„Чайбайабос, Чайбайабос!
Він покинув нас на віки!“

А у лісі серед ночі,
Розлягав ся Вавопейси
Голос журний і скорботний:
„Чайбайабос! Чайбайабос!
Він покинув нас на віки,
Наш музика незріняний!“

І тоді зібрались Мідн,
Джосакіди і Вебіни
І у лісі збудувавши,
Поблизу від Гайавати,
Свій святий Вігвам Таємний,
Мовчки, тихо і велично
Всі пішли до Гайавати
І взяли мішки з собою —
Шкури видрові, боброві,
Шкури повні трав, коріннів,
Від усякої недуги.

І почув їх Гайавата.
І покинув звати друга,
Перестав стогнати тяжко.
Він ні слова не сказав їм,
Тільки плащ з очей відкинув,
Змив з обличчя фарби смутку,
Змив в глибокому мовчанні
І пішов за ними тихо
До Таємного Вігваму.

Там йому давали пити
Начаровані настойки
Із коріння, з трав цілючих:
Нам а-Веск — настойку з мняти
І Вебіно-Веск — з свіріпи,
Там над ним забили в бубни

І закляття заспівали,
Заспівали дивну пісню:

„Ось я сам, я сам з Тобою,
Я, орел могучий, сивий,
Гей, збирайтесь і вважайте,
Всі ворони білопері!
Грім мені допомагає!
Дух мені допомагає!
Скрізь їх кликання я чую,
Голоси їх чую в небі!
Брате, встань! Одужай хорий!
Стань здоровий, Гайавато!“

„Гі-о-га!“ весь гурт озвав ся,
„Ве-га-ве!“ весь гурт чудесний.

„Друзі всі мої! всі змії!
Слухай — шкуру соколицу
Потрушу над головою!
Ма н г, норець... тебе убю я,
Проколю стрілою серце!
Брате, встань! Одужай хорий!
Будь здоровий, Гайавато!“

„Гі-о-га!“ весь гурт озвав ся,
„Ве-га-ве!“ весь гурт чудесний.

„Ось я, ось пророк великий!
Говорю—і весь трясеть ся
Мій вігвам, Вігвам Таємний!
А іду — і небо гнеть ся
І хвилює підо мною!
Брате, встань! Одужай хорий!
Говори, о Гайавато!“

„Гі-о-га! весь гурт озвав ся,
Ве-га-ве!“ весь гурт чудесний.

Потім, трусячи мішками,
Танцювали танець Мідів
Круг слабого Гайавати;—
І схопивсь він, стрепенув ся,
Ісцїлив ся від недуги,
Від страшного болю—туги.

Як пливе весною крига,
Пропливали дві журливі
Як тікають з неба хмари,
Розбігались думи чорні.

Далі друга Гайавата
Чайбайабоса все звали,
Щоб устав він із могили
І Велике Море кинув.
І були о стільки дужі
Їх закляття, прикликання,
Що почув їх Чайбайабос
І в безодні Гітчі-Гюмі.
І з пісків він встав і слухав
Звуки бубон, співи гімнів,
І не зміг — прийшов на голос
До самих дверей Вігваму.

Там йому в щилину дверню
Багаття дали у руки
І владикою назвали
В царстві мертвих, в царстві духів.
І звеліли, попрощавшись,
Класти огнища для мертвих
Для сумної їх ночивлі
По дорозі в Край Поніма.
Від села, вігвамів рідних,
Від близьких і любих серцю,
По зелених нетрих лісу,
Як димок, як тїнь, як хмарка
Плив — відходив Чайбайабос.
Де торкав ся об дерева, —
Не гойдали ся дерева,
Де ступав — трава не мнялась,
Не шуміла під ногами.

Так чотирі дні і ночі
Йшов він тихою ходою
По дорозі всіх покійних.
А коли приходив голод,
Їв суніці — їжу мертвих.
Через їх журливу річку
Переправив ся на дубі,
І на човні камяному
По озерах срібних плив він,
Доки в Селища Блажених,
В царство духів, в царство тіней
Не прибила його хвиля.

По дорозі він багато
Бачив духів, що згинались
Під поклажою важкою,
Під вагою зброї, вбрання
І важких горшків з харчами,
Що їм з дому надавали
На дорогу в Край Поніма.

Гірко скаржили ся тїні:
„Ах, живі на нас на віщо
Накладають сю тяготу!!
Краще б голими пішли ми,
Краще б голод ми терпіли,
Нїж нести тягар і гнутись, —
Вкрай нас змучила дорога“.

Гайавата ж мій надовго
Рідний свій вігвам покинув,
Він на Схід пішов, на Захід
І народ учив вживати
Трав цілющих при недугах.
Так довідали ся люде,
Так у перше всі пізнали
Дивні тайни лікування.

XVI.

По-Пок Ківіс.

А тепер я заспіваю,
Як вродливий По-Пок-Ківіс,
Баламут і Енадізі,
Раз усе село обурих.

Як він спас ся випадково,
Як тікав від Гайавати
І який кінець нарешті
Був пригодою і чудом.

Там де льєть ся Гітчі-Гюмі,
 Де шумить Велике Море
 На пісчанім Него-Воджу,
 Жив вродливий По-Пок-Ківіс.
 На весілї Гайавати
 Він се так шалено й дико
 Танцював під звуки флейти,
 І так в танці розійшов ся
 Що лягав пісок шпилями,
 Наче хвилі в Гітчі-Гюмі.

Занудившись від гулянки,
 Вийшов раз він із вігваму
 І пішов до Ягу прямо,
 До його пішов вігваму,
 Де зібрала ся вся молодь,
 Щоб казки-байки послухать.

А старий в той час присутніх
 Забавляв оповіданням
 Про Оджиґа—про куніцю.
 Як вона пробила небо
 Як вона, на небо злізши,
 Літо випустила з нього,
 Як попереду хотіла
 Досягти сього і видра,
 Як барсук з бобром і рисю
 На верхівя гір спинались,
 Бились головами в небо
 Били лапами, та небо,
 Тільки тріскалось над ними.
 Як відважилась нарешті
 І добила росомаха.

„Ось як плигне росомаха,
 ворив сусідам Ягу,
 Як підскоче, а над нею
 Так все небо і надулось,
 Мов весною крига в річці!
 Як підскоче вона вдруге,
 Небо так і затріщало,
 Наче крига в повідь в річці.
 А підскочила у третє,
 На тріски розбила небо

І мерщій туди! За нею
 І Оджиґ в одну хвилину
 Опинила ся на небі“.

„Слухай!—крикнув По-Пок-Ківіс,
 На порозі, у вігвамі,—
 Як казки сі вже обридли!
 Гірше мудрих заповітів
 І науки Гайавати.
 Ми що-небудь зараз краще
 Відшукаєм для розваги!“

Тут розкрив він урочисто
 З шкури вовчої свій кошук,
 І із нього вийняв чашу
 І фігури Погасена:
 Тамагаук, Поггегогон,
 Невеличку рибку, Кіго,
 Пішаки і дві гадюки,
 Трьох утят і чотирі,
 Мідних диска, Озавебік.
 І фігури всі, крім дисків,
 Темних зверху, білих знизу, —
 Костяні були, блискучі.
 Колір їх: червоний зверху,
 Білий знизу, як у дисків.

Він поклав фігури в чашу,
 Потрусив, перемішав їх,
 Потім висипав на землю
 І кричати став, що вийшло:
 „Пішаки усі червоні!
 А змія, Кінебік, стала
 На блискучім міднім диску;
 Разом сто і тридцять вісім!“

Знову все перемішав він,
 Знову все поклав у чашу,
 Потім висипав на землю
 І кричати став — що вийшло:
 „Пішаки упали білим!
 Білим всі лежать гадюки!
 А фігури всі червоним;
 Пятдесят і вісім разом!“
 Так навчав їх По-Пок-Ківіс.

Так для прикладу він кидав,
Пояснюючи присутнім,
Як гуляти в Погасена.
Девять пар очей дивилось
І цікавістю горіло.

„Ех! багато гриш, багато
І важких і небезпечних
Бачив я на білім світі!
Так сказав нарешті Ягу.
Хто зо мною сміє грати,
Мусить бути занадто сиритним!
Не хвались же По-Пок-Ківіс!
Я тебе обграю зараз
І жорстоко покараю!“

Почала ся гра і дико
Захопились гості нею.
І до півночі, до ранку
Всі—старі діди і молодь
На одержу, зброю грали.
І лукавий По-Пок-Ківіс
Обіграв усіх їх хитро.
Взяв убрання найдорожчі,
Бойову найкращу зброю,
Пояси, намисто, вампум,
Взяв люльки, кісети, піра.
Двадцять пар очей горіли,
Як вовків голодних очі.

І нарешті він промовив:
„Я товариша шукаю.
Завжди—дома, чи в дорозі,
Я—один, і Мішенова,
Помішник мені потрібний,
Щоб носив за мною люльку.
Все що виграв я сьогодні,
Все намисто, вампум, хутра,
Всю блескучу зброю, піра,
Все що виграв, я поставлю
Ось на красеня, на сього.
А се був юнак високий,
Молодий, веселий, жвавий, —
Сирота і небіж Ягу.

Як вогонь блещить у люльці,
Червоніє під золою,
Заблещали очі Ягу
Під похмурими бровами.
„Уг!“ — Озвав ся він сердито,
„Уг“ — Озвали ся і гості.

І костистими руками
Ягу стиснув міцно чашу,
Вгору високо підкинув —
І посипались фігури.
І лягли червоним вгору
Пішаки, качата, змії,
Озавабики ж — всі чорним;
Білим тільки рибки, Кіго;
Всього тільки п'ять упало.

Усміхнувся По-Пок-Ківіс,
Положив фігури в чашу,
Спритно їх підкинув вгору
І розсипав переможно.
Білим, чорним і червоним
На землі вони блещали
І один пішак між ними
Встав, як красень По-Пок-Ківіс,
Встав Інойнівеґ і свідчить
Те, що каже По-Пок-Ківіс:
„П'ятьдесят! усе за мною!“

Двадцять пар очей горіли,
Як вовків голодних очі
У ту мить, як По-Пок-Ківіс
Встав і вийшов із вігваму,
А за ним і небіж Ягу.
Хлопець ніс, виносив шкури,
Піра, хутра з горностаїв,
Пояси, люльки, і зброю,
Все що виграв По-Пок-Ківіс.

„Однеси мерщій сю здобич
В мій вігмам на Него — Воджу!“
Кинув згорда По-Пок-Ківіс,
Вахляром махнувши на бік.

Від паління, гри і пилу
Червоніли в його віки,
Груди дихали несито
Холодком приємним ранку.
По гаях пташки співали,
На лугах струмки шуміли,
А у грудях Єналізі
Серце билось, щебетало,
Щебетало наче пташка,
Як джерело в горах билось.
Йшов селом він переможно,
З вахляром великим, пишним,
В сірій млі, в тумані ранку,
І пройшов усі вігвами,
До останньої оселі,
До вігвама Гайавати.

Та було в вігвами тихо...
На порог ніхто не вийшов
І не стрів його привітом.
Тільки паслись на порозі,
Щебетали і скакали
По землі пташки безжурні.
Тільки Кагагі з вігваму
Гістя стрів суворим криком,
Лопотінем крил могутчих
І вогняним диким зором.

„Всі пішли! В оселі пусто!“
Так озвав ся По-Пок-Ківіс
І задумав жарт недобрий.
„Ні дурної Мінегаги,
Ні господаря, ні баби, —
Ну, тепер роби — що хочеш!“
Він здавив за шию крука
І вертів ним, як млинчиком,
Як мішком з цілющим зілем,
Задушив його і кинув,
Щоб висів він над вігвамом
На зневагу Гайаваті,
На ганьбу, на вічний сором!
Потім він ввійшов в оселю
І розкидав круг порога

Все, що тільки міг угледіть:
Казани, горшки з мисками,
Вампум, хутра горностаїв,
Шкури буйволів і рисей,
На ганьбу старій Нокоміс,
Та на сором Мінегазі.

І співаючи безжурно,
Та посвистуючи білкам,
Лісом він ішов, а білки
Гризли жолуді на вітах
І шкарлупою шпурляли.
Він співав пташкам безжурно,
А пташки з гілок зелених
Так же весело і дзвівко
По-Пок-Ківісу кричали.

Він нікуди не ховав ся.
Безтурботно ліг на скелі
І дививсь на Гітчі-Гюмі,
І злорадно ждав на скелі
Повороту Гайавати.

Вільно він розкидав руки
І лежав, дрімав під сонцем.
Десять під ним шуміли хвилі,
Тихо билися об берег,
А над ним блакитним морем
Розлилось і сяло небо.
Навкруги пташки літали,
З криком зграями носились,
Майже крилами черкали
По-Пок-Ківіса на скелі.

І убив він їх багато!
Він десятками їх кидав
Із високих скель у море,
Просто в хвилі Гітчі-Гюмі,
І Каїошк його пізнала,
Закричала бідна чайка:
„Се лукавий По-Пок-Ківіс
Нищить нас і вибиває!
Де ж се брат наш, Гайавата?
Сповістить же Гайавату!“

XVII.

Погоня за По-Пок-Ківісом.

Розпалив ся лютим гнівом,
Як до дому повернув ся,
Як углядів колотнечу,
Як довілавсь Гайавата,
Що накоїв По-Пок-Ківіс.

Задихав ся він від гніву,
Зуби стиснувши він кидав
По-Пок-Ківісу прокльони,
Бурмотів, гудів, як шершень.
„Я убью його, — сказав він,
Не втече від мене злодій,
Як би швидко не тікав він,
Як би довго не шукав я, —
Але гнів мій переможе,
Моя помста не пристане!“

Зараз він сусід покликав
І пустив ся доганяти
По-Пок-Ківіса по сліду,
По лісах, де він проходив,
По лісам на Гітчі-Гюмі;
Та ніхто з ним не зустрів ся;
Відшукали тільки місце,
На траві, в кущах черниці,
Де лежав він на спочинку
І примняв квітки і трави.

Аж на Мускоде зеленій,
Під горою, у долині
Показав ся По-Пок-Ківіс.
Біжучи він обернув ся,
Подививсь, махнув рукою —
І пропав. А Гайавата
На здогін з гори гукає:
„Хай дорога буде довга,
Хай важка дорога буде, —
Все здолає, гнів мій лютий,
Не втекти тобі від помсти!“
Через скелі, через багна,
По кущах, по двяких петрах

Біг лукавий По-Пок-Ківіс
Плигав він неначе сарна
І нарешті став, спинив ся
Над ставком в гаю, на греблі,
На збудованій бобрами,
Серед тихої долини,
Над потоком нерухомим,
Над затоном сонним, мертвим,
Де в воді росли дерева,
Де росли лілеї жовті,
Де шуміли очерети.

Над затоном По-Пок-Ківіс
Став на гатці, а кріз неї,
Кріз сучки вода цідилась
І текли по ній струмочки.
І бобер з затону вплив
І, углявши на греблі
Несподіваного гостя,
Став здивованно дивитись,
Став він гостя розглядати.

Над затоком По-Пок-Ківіс
Перед ним стояв в задумі.
По ногах його точились
І лились струмочки срібні.
І з бобром заговорив він,
До бобра він так звернув ся:
„Мій Аміку! Ти дозволиш
Відпочить в вігвам в тебе,
В холодку води спочити?
Оберни мене в Аміка!“

Той замислив ся, подумав
І озвав ся обережно:
„Дай попереду поражусь,
Поміркую з товариством.“
І сказавши, наче камінь,
Опустивсь, сховав ся в воду,
Зник в зелених очеретах,
Під ділеями, під листям.

Над затоном По-Пок-Ківіс
 Довго ждав бобра на гатці.
 По ногах його струмочки
 Плюскотіли і точились,
 Пробігали через греблю
 І на каміні скакали,
 І, як срібло, розливались
 Між камінням по долині
 Навкруги зеленим листем
 Ліс шумів, гілля гойдалось
 І кріз його світло й тіні
 По землі перебігали.

Тихо, мовчки, по одному
 Поплили бобри до греблі:
 Обережно зачорніла
 Голова, за нею друга.
 Незабаром став широкий
 Почорнів і ними вкрив ся,
 Заблищав увесь під лиску.

І до них лукаво, хитро
 Так звернув ся По-Пок-Ківіс:
 „Друзі любі! як спокійно,
 Тихо як у вас в вігвамах!
 Всі досвідчені, розумні,
 Всі на вигадки багаті, —
 Оберніть же, любі друзі,
 І мене в бобра, в Аміка!“

— „Що ж, гаразд!“ Амік озвав ся,
 Цар бобрів, Амік озвав ся,
 Опускай ся з нами в воду,
 Опускай ся в став з бобрами!“

Мовчки в тихий став з бобрами
 Опустив ся, По-Пок-Ківіс,
 Чорним, рівним і блескучим
 Стало все його убрання,
 А хвост лисиць на пятах
 Збіглись в хвіст товстий і чорний,
 І бобром став По-Пок-Ківіс.

„Любі друзі! знов сказав він,
 Хочу бути вищим, більшим,

Більше всіх бобрів на світі!“
 — „Що ж гаразд!“ Амік озвав ся,
 Ось, коли в оселю прийдем,
 В наш вігвам на дні потоку,
 Станеш вдесятеро більшим“.

Так під темною водою,
 Йшов з бобрами По-Пок-Ківіс,
 Під водою, де лежали
 Їжа їх, пеньки і віти
 І прийшов до арки з ними,
 Що вела в вігвам просторий.

Там він знову обернув ся,
 Став у десятеро більшим
 І бобри йому сказали:
 „Ватажком ти будь над нами!
 Будь отаманом над нами!“

Та недовго По-Пок-Ківіс,
 Міг пошаною втішатись:
 Той бобер, що був на варті,
 В гушині лідей ховав ся,
 Нагло крикнув: „Гайавата!
 Гайавата тут на греблі!“

І почулись незабаром
 Крики, галас, тупотіння,
 Хмизу тріск, чийсь розмови,
 А вода захвилювалась
 І спадати тихо стала...
 І бобри всі догадались,
 Що вода прорвала греблю.

Завалила ся покрівля
 Їх просторого вігваму,
 І кріз неї сонце ясно
 Загорілось, заблищало,
 І бобри ховатись стали,
 Де було в потоку глибше;
 Та великий По-Пок-Ківіс
 Не проліз за ними в двері:
 Від пихи, та від прожерства
 Як пузир роспух, роздув ся.

І дививсь на його з греблі
Довго, довго Гайавата
І нарешті крикнув: „Годі!
Годі: хитрощи даремні,
І даремні обертання:
Ти від мене не спасеш ся!„

Лупцювали, молотили
По-Пок-Ківіса дубцями,
Молотили, наче маїс,
На шматки розбили череп,
Потім шість мисливців дужих,
Понесли його на марах,
Понесли в село, до-дому.
Та не згинув По-Пок-Ківіс,
Джібі, дух його не згинув.

Він крутив ся, бори́кав ся,
Бив ся, гнув ся і качав ся,
Як за́понки дверні бють ся,
Вигинають ся, тріпочуть,
Коли вітер дує в двері,
І набрав ся знову сили,
Обернув ся у людину,
Підхопивсь і став тікати
По-Пок-Ківісом лукавим.

Та від зору Гайавати
Він не встиг сховатись в лісі;
В сутінь лагідну, блакитну
Під гіллям далеких сосен,
В прогальовану за ними
Біг, як вихор, По-Пок-Ківіс,
Пригинав, летів по вітах,
Та й кріз шум їх чув, що з-заду,
Мов страшна бурхлива злива,
Доганяє Гайавата.

Задихаючись, нарешті
Став, спинив ся По-Пок-Ківіс
Перед озером широким,
А на ньому в очереті,
В гущині, між островами
Тихо паслись дикі гуси,
То ховались в очереті.

То блищали в сяйві сонця.
Піднімали вгору дзюби,
Пуринали в чисту воду.
„Піш не ке! Кохані друзі!“
По-Пок-Ківіс гусям крикнув:
Обервіть мене у гуску,
Тільки в гуску велетенську,
В гуску вдсятеро більшу,
Ніж всі інші дикі гуси!“

Але ледві По-Пок-Ківіс
Обернув ся в дику гуску,
В велетенську дику гуску,
Ледві груди закруглились,
Простяглись могутні крила,
Ледві виріс дзюб широкий,
Як із лісу з криком вибіг
І спинив ся Гайавата.

І зняли ся з криком гуси,
Із озерних трав і квітів,
Закричали, полетіли,
Понад озером спокійним
І сказали: „По-Пок-Ківіс!
Будь тепер ти обережний!
Не дивись у низ, на землю,
Щоб не стало ся нещастя,
Не було якогось лиха!“

І летіли дикі гуси
Далі все, на дику північ,
То ховали ся в туманах,
То купались в сяйві сонця,
Паслись, спали, ночували
На воді болот пустельних
І до світу знов зняли ся.
Свіжо дув південний вітер,
Легко ніс могутні крила.

Коли враз почувсь далекий,
Невловимий шум і гомін,
Донеслись людські розмови,
Донеслись — з села під ними.
То з землі дивились люди,

Дивували ся на крила,
Велетенські крила гуски,
Що були у двоє ширші,
Ширші, ніж запонки дверні.
По-Пок-Ківіс слухав крики,
Слухав голос Гайавати,
Слухав дужий голос Ягу,
Він забув гусей пораду,
Подививсь згори на землю
І в одну хвилину вітер
Покрутив його і кинув:
Завертів ся По-Пок-Ківіс.

І даремно він хапав ся,
Сподівав ся затриматись!
Падав вихорем на землю,
То її він часом бачив,
То гусей під синім небом,
Бачив, що земля все ближче,
А блакить небес все далі,
Став він чути вже ясніше
Сміх людський, розмови, гомін,
Загубив гусей в тумані,
Деся в низу вігвами вгледів
І на землю зразу гупнув,—
Так, на землю з неба мертва
Впала гуска велетенська.

Та його лукавий Джібі,
Дух його, в одну хвилину
Знов в людину обернув ся
В Енадізі, танцюриста,
І почав тікати знову,
А за ним побіг, погнав ся
Гайавата з диким криком:
„Хай дорога буде довга,
Хай важка дорога буде,—
Все здолає гнів мій лютий,
Не втекти тобі від помсти“!

Доганяв вже Гайавата,
Був в руках вже По-Пок-Ківіс,
Але раптом завертів ся,
Завертів круг себе листе,

І пропав в дуплі дубовім,
Перекинув ся змією,
Зник змією під корінням.

Швидко правою рукою
Покришив весь дуб, розкидав
Гайавата, та даремно:
Знов лукавий По-Пок-Ківіс
Обернув ся у людину
І поніс ся, наче вихор,
До червоних скель над морем
Що вартують-оглядають
Цілий край і Гітчі—Гюмі.

І Владика Гір могучий,
Гірський Маніто могучий,
Розчохнув червону скелю,
Розчинив йому провальє—
І сховав від Гайавати
В кам'яній міцній оселі,
Ввів його з ясним привітом
У пітьму печер похмурих.

А з надвору Гайавата
Рукавицею своєю
Розбивав червоні скелі,
Пробивав в горі печери
І кричав і стукав гнівно:
„Відчини! я Гайавата!“
Та Владика гір не слухав,
Не озвався до Гайавати
Із своїх печер похмурих,
Із безодні кам'яної.

І простіг він руки вгору,
І покликав Аніміку
І Вевесімо на помоч.
І прийшли вони на землю
З ніччю, з вихорем, вітрами,
Пронеслись над Гітчі-Гюмі
З Верхогірья Громого,
І злякав ся По-Пок-Ківіс

¹⁾ Аніміка—грим.

²⁾ Вевесімо—блискавка.

Грому гуркіту страшного,
 І злякав ся стріл вогняних,
 Стріл Вевесімо страшної,
 Затремтів, припав, зігнув ся.
 Кам'яні червоні скелі
 Раптом блискавка розбила,
 Над печерними дверима
 Вдарив грім і крикнув гнівно:
 „Де тут, де тут По-Пок-Ківіс?“
 І розсипали ся скелі,
 І звалив ся на руїни,
 Впав лукавий По-Пок-Ківіс,
 Баламут і Енедізі.
 Нахилив ся Гайавата,
 Вийняв дух його із тіла
 І сказав: „о, По-Пок-Ківіс!
 Ну, людиною тепер ти

Вже не зробиш ся ніколи,
 Вже не будеш безтурботно
 Танцювати і сміятись.
 Тільки високо під небом
 Будеш плавати, шугати,
 Будеш ти Кіню на небі,
 Бойовим орлом могутим!“
 А перекази, в народі,
 А пісні казки і досі
 Ще живуть про Енедізі.
 І коли в селі зимою
 Завірюхи затанцюють
 І у димарю вігваму
 Заспіває буйний вітер,
 „Се лукавий По-Пок-Ківіс
 Так танцює, так шаліє!“
 Кажуть люде між собою.

XVIII.

Смерть Квазінда.

Слава Квазінда далеко
 Розлетіла ся по світу,
 Він суперників не бачив,
 Не стрівав для себе рівних.
 І лукаве хитре плем'я
 Лютих гномів і пігмев,
 Лютих духів Пок-Уеджіс
 Вбити Квазінда поклало.

„Та коли відважний Квазінд,
 Всім нанаivistний нам Квазінд,
 Поживе на світі довше,
 Все руйнуючи без жалю,
 Всі дивуючи народи
 Духом-силою своєю,—
 Що-ж з самими нами буде?!“
 Говорили Пок-Уеджіс.—
 „Він ростопче нас, роздавить,
 Він підводним лютих духам
 Всіх нас кине на поживу!“

Так, зібравшись на нараду,
 Говорили Пок-Уеджіс
 І його поклали вбити,
 Так, убити і навіки
 Світ позбавити від його.

Сила Квізінда і кволість
 Тільки в темені ховались:
 Так. Його у тім'я тільки
 Можна ранили смертельно,
 Але зброєю чудною:
 Тільки шишкою з ялини.
 І ніхто не знав на світі
 Тайни дивної цієї.
 Знали тільки Пок-Уеджіс,
 Знали тільки злі пігмеї
 Як їм ворога згубити.
 І з ялин блакитних шишок
 По лісах над Токваміно
 Назбирали злі пігмеї

І на березі сховали,
На червоних диких скелях,
Що звисають над водою.
А самі в кущах засіли
І плавця чекати стали.

Се було о півдню в літку;
Не гойдало ся повітре,
Нерухомо спали тіні
І застигла наче річка.
А над нею пробігали,
Сяли іскрами комахи,
І розносилося далеко
Їх дзизчавне стоголосе,
Бойові пісні і крики.

Плив по річці дужий Квазінд,
Вниз по річці плыв лїниво,
По дремливій Такваміно.
Спека дня його стомила,
Тиша дня його приспала.

І спустив ся непомітно
По над ним Дух сна, Непавін,
По гілках берез плакучих,
Що схилялись над водою.
Він спустив ся разом з військом,
На чолі незримих духів;
По гілках зійшов Непавін,
Став він бабкою літати,
Став кружляти Деш-кво-ні-ші
Над плавцем безсилим, сонним.

Квазінд чув неясний шепіт,
Мов зітханне тихе сосен,
Мов далекий плескіт моря,
Мов далекий шум прибою —
І відчув удари Квазінд,
Томагауків удари,
Що у тімьї прямо били,
Що уміло керувалесь
Військом Духів Сна, Непавін.

І від першого удару
Підтяла його дрімота,
А від другого — безсило
Кинув він весло в пірогу,
А від третього покрилась
Вся околиця пільмою:
І заснув, забув ся Квазінд.

Так і плыв він вниз по річці,
Як сліпий, сидів в пірозі,
Сонний плыв по Такваміно,
Під зеленими лісами,
Під березками струнками,
Мимо засіди Пігмеїв,
Мимо табору Пігмеїв.

А ялин блакитні шишки
Градом з берега летіли,
В тімьї Квазінда летіли.
„Смерть йому! „почув ся голос.
Наглий поклик Пок-Уеджіс.

І упав на бік піроги
І звалив ся в воду Квазінд,
Головою вниз, як видра,
В воду сонну він звалив ся.
Перекинулась пірога,
Поплила кудись безвільна
Вниз по річці Такваміно.

Так могучий Квазінд згинув:
Та імя його ще довго
Берегло ся у народа,
І коли в лісах, зимою,
Лютували, вили бурі,
З тріском гнули і ламали
На деревах голих віти,
„Квазінд!“ — люде говорили, —
Се на огнище збірає
Хмиз сухий для себе Квазінд!“

(Докінченне буде).

МИХАЙЛО ЯЦКІВ.

Блискавиці ¹⁾.

Суспільна студія.

ІХ.

Дістав лист від жінки.

„Дорогий!

Я заїхала до Мами спокійно і в здоровлю. Левчик дуже пустий, зараз на вступі впав в балію з милинем, так що новий убір ні на що. Мусіла потім перебирати його. Добре, що нічо більше не стало ся йому. На другий день лишила я Левчика під опікою сестри і виїхала з Мамою до купелів. Тут скучно. Від Тебе ніякої вістки нема...

Сеї ночі снів ся мені прикрий сон і я неспокійна за Тебе. Ти артист, маєш свої права, потребуєш студіювати, але вважай, аби не приніс якої хвороби, бо се добило би мене до решти.

Цілую Тебе сердечно

Твоя Льота“.

Поїхав до жінки і в полудне був на місци.

— Може зладити тобі чаю?

Теща, низенька з білим волосем в чіпци з чорної коронки, перебила:

— Що будеш його тут чаєм гостити! Пішли по вино.

— Чудова з Тебе людина, Мамо! — сказав Криса. — Ти ліпша, ніж не одна рідна мати!

Стара всміхнулася ся тим незнаним, забутим вже нині щирим сміхом і подала донці свій карман.

— Ой, ти лестуне!

Льота була дуже врадувана.

— Щож там чувати коло тебе, козаченьку? Як проживаєш, над чим працюєш?

— Ладжу новий твір „Зойк в пустині“.

— Та-ак!.. А що там товаришки?

— Був оноди з одною в ліску. Лежали ми на беріжку і розмовляли, аж тут, чую — шелест — дивлюся — вивірка! Сіла на пеньку і глядить на нас! Може се ти перекинула ся вивіркою?

¹⁾ Далі, див. X кн. ЛНВ

ЛНВістник 1912, кн. XI.

Жінка всміхнула ся, він пригорнув її гнучкий стан широко як дитину.

— А гідна се товаришка?

Скривив уста.

— Ні, нема в ній нічого творчого. Має хрипкий голос в тихій розмові і муркотить як молодий заяць. Раз нагадує мені червоне яблочко, порохнаве в середині, иншим разом чорного мотилія.

— Де підеш, козаченьку, то підеш, а до мене все вернеш.

Посадив її на коліна.

— Так, Льото! Ти моя одинока, свята, непорочна! Ти правдива дружина артиста. У тебе більша душа, ніж тіло. Ти мій біль і моя відрода.

— Налий 'му ще вина, — рекла мати.

— Ні, дякую, буде досить!

Задивив ся крізь втворене вікно в старенезні клені й ясені на кінці парку і показав рукою.

— Дивіть, що там серед темної зелени поважних дерев повинно ще бути?

Жінки дивили ся в ту сторону, а Криса мовив:

— Там повинні біліти ся стрункі колюмни сьвятині і величавий трикутник атики... Може вийдемо трохи в парк?

— Добре, — відповіли обі жінчини.

Криса розглядав ся довкола.

— Сего року спізнила ся весна, сонце ледви в двох останніх тижнях довершило своєї праці, трава і листе на деревах розвило ся нагло і відси такий смутний настрій скорої зрілости. Дивіть, яка цвинтарна, демонічна весна.

Пішли рівною доріжкою на кінець парку. Був тут великий став серед небезпечної трясовини. Криса ляг на беріг, витягнув ся понад глибін і досягав цвіт льотосу. Жінка прибігла до него з криком і прилягла його ноги.

— Як впадеш в глибін, то й я з тобою.

— Так, Льото...

З великою небезпекою витягнув два льотоси.

В покою вложила їх Льота в умивальницю, але по часі сказала здивована:

— Дивіть, вони зівяли!

Криса повторив зі смутком:

— Так, Льото, льотоси в умивальниці гинуть.

Настала пора відїзду. Артист був дуже роздражнений. Припав до колін матери і сказав:

— Я дуже терплю і не годен молити ся. Помоли ся, Мамо, все до сходу сонця за мене. Упроси найвищі сили, аби мені дали довершити моїх творчих трудів.

Пригорнув головку жінки і цілував в чоло.

— Сім літ ми подружені, а так мало видимо ся як цісар з цісаревою. Достоту як у телеграмі: „Цісар з цісаревою стрінувся в Ішль. Розмова по піврічній розлуці тревала пів години і була дуже сердечна. Відтак цісар виїхав в Тироль, а цісарева на Корфу“. Га-га! Так воно й у нас! Ти справдішна жінка артиста!

На її личко упала горяча сльоза.

Махав довго капелюхом з вікна вагона. Як обі жінчини сховали ся за горою, сів пригноблений в куті й зітхнув

X.

*Binz (Rügen) 3. VIII 910
Villa Holsatia.*

„Дорогий!

Дістаю всякі листи, лиш одного [не можу знайти, а то для чого? Чи може мій попередний лист пропав, чи може...? Так дуже бажала я, щоб Ти відізвав ся до мене!

Зле було мені, але вже перейшло. Нині чую ся майже цілком добре і не мрію про поворот, лиш навпаки лякаю ся його і не можу про се думати спокійно.

Приємно мені, що не стрічаю тут знайомих.

Тут правдиво гарні місця. Здаєть ся мені часом, що я сама їх відкрила. Як приїду, то оповім Тобі, що бачила. Нині сиджу вже годину над морем, думаю о Тобі і про кипарисові гаї, які Ти так любиш!

В часі цілої моєї подорожі часто бажала я стрінути Тебе і було би мені ліпше.

Недавно сніло ся мені, що Ти причалив до мене, блідий і смутний. Навіть море не тішило Тебе. Що далі сніло ся, не тямлю.

Природа дійсно найбільший, могучий вплив має на мене. Тут почуваю себе найліпше. Мушу вишукати ще який тихий захист і тоді може прийдуть ліпші думки. Те, що нас найбільше непокоїть, є в нас, але зі смертю перестає і се так принадажує!

Читаю твою книжку „Затьма сонця“ і здаєть ся мені, що з Тобою розмовляю, а часом маю вражінє, що Тебе виджу!

Хоч оправдую Тебе і розумію—маю жаль до Тебе, що даром що-дня квапила ся на почту.

Ще кілька, радше кільканацять днів, а верну. Грозою проймає мене та думка, нині знаю, що мушу, — остати ся тут, не спосіб і побут не манить мене тут зовсім!

Можливо що моє сіре жите перестане бути сіре; се ж преці головно від нас залежить!? Чи так?

Не гнівай ся що пишу олівцем і так непорядно, в лісі нічого иншого не можу мати!

Напиши, коли можеш, хоч пару слів! Остаю ся тут до вітвірка потім їдемо до Копенгаги.

Що там з Тобою, чи багато творить ся? І що? Все хочу знати!

Стикаю сердечно і щиро твою руку —

Твоя Альва“.

Криса здвигнув плечима.

— Що се за людина? Що з нею дієть ся?

Цілий світ був для нього чужий.

XI.

В місті був відпуст.

Криса обминав людське муравлине і говорив до Ольги.

— Ненавиджу побожних людей. Добрі люде, се лиш анархісти... Чорна, могуча юрба. Гаки на гардеробу, невільники строїв. Сатана розбитий на безліч звен. В розпуці, проклонах і шаленім отруйнім сміху гризе доти свої заліза, доки сонце вигріває і плодить його демона в сім пеклі, аж варварські муки, розпуст і дурнота западуть ся в чорну безодню.

Вулицею ступав похорон жовніра. За домовиною мужик і мужичка похилили голови і вели ся за руки як покривджені діти.

— За жита били його по лиці, а тепер роблять парад. За жита міг він віддати в лице, а тепер шанують, чи боять ся його? Для мене не настав ще світ. Я родив ся за скоро тисячу літ.

— Я нераз вже думала над тим, який би то спосіб знайти, щоб в війську не вмирало так багато молодих людей.

— Дуже проста на се рада, — відповів Криса. — Нехай послі постарають ся, щоб військовий скарб платив грубе відшкодоване рідні кожного помершого жовніра.

Вийшли на гору. Криса показував рукою.

— Дивіть, по тім боці дорога — там товчуть ся вози як в пеклі, кипить, квапить ся жите. По сім боці цвинтар. Вітер день-у-день несе плач, земля просякла слізми. Тут пізнають люде, які во-

ни слабі, марні... Ні, людство сильне. Люде знають, що як би випололи з поміж себе ненависть, кривду, грабіж і розбій, то поборили би смерть. Вони знають се, але не доросли до гідности чоловіка і ніколи ним не будуть, бо слабість і підлота так само відвічна і сильна як боротьба здоровля... Нема людей, каже суспільність. Люде є, лише суспільности нема. Чоловік вміє лиш зле робити, а те що мудрого сказав, перейшло торттури і коштувало крові і серця. Мудрість, се дим зі спаленої жертви. Одиниця має вартість, о скільки творча.

Лягли в чагарнику і дивили ся на панораму міста в долині. Криса говорив півголосом.

— Ті скринки з цегли і бляхи, в них людське жите. Diluvium potentiae. Humanitas festinat. Місто має сотки літ за собою... Чуєш той шум і шпит? Жите кипить довкола. Як в тілі чути бючки, корчі, дрож, сонність... Так все суміш невпинно цілі епохи. Та дух відчуває, що ритм живчиків стає чим раз більше горячковий. Diluvium potentiae плодить далі, цивілізація випереджує природу, прискорює розвій і живо на окуп сипле нові трупи... А земля, стара, божевільна танечниця, летить враз з нами в загладу. Хто знає, чи не впала та смутна думка Шекспірови, коли творив свою Офелію в слюбнім вінці на голові... Як розпадуть ся всі престולי і вигне людський рід, тоді запанує правда на світі. Ми вийшли з нічого як зеро з нескінченного числа зер.

Сходив місяць.

— Світло бере почин з мертвого світа, який колись наставав, розвивав ся і поволи вимер. Так на спорохнявілих пралісах, на вигаслих кратерах почало ся світло. З життя, що вимерло на планетах зродило ся світло, найвисша ідея богів і творчости і те світло будить жите на сусідних планетах. Гармонія у взаємній залежности і притяганню планет, гармонія в морфології космічного і геологічного світа, се не доцільність в природі, під яку теологія підшиває премудрість та всемогутність богів — се остаточний наслідок еволюцій від епох, від тоді, коли чоловіка не було ще на землі.

Замовк і глянув на Ольгу.

Лежала боком на траві, підперла голову на обох руках і дивилася розсіяно перед себе.

— Цікавий я, над чим вона думає тепер?

Сіла і курила папіроску. Він приглядався їй з боку. В солом'янім капелюсі зі спущеними крисами нагадувала пастушка, що курить крадки. Замітила, що він слідить її й сміялася як свячене паця з хріном в зубах.

XII.

Копенгага 11. VII. 910.

„Приятелю!

Найприємнійше лишила я на кінець.

Копенгага дуже миле місто, а Glyptoteka то щось, що переходить всяку сподіванку! Шкода, що так мало часу призначала я на побут в тім місті. Оповім всьо, як лише буду на місци. Приїжджаю в неділю вечір, а в понеділок хотіла би, коли можна, видіти ся з Тобою. Буду перед полуднем в своїй „буді“. До побачення!

Сердечний привіт

А. С.“

На другім боці картки була відбитка різьби Baggias-а: „Зима“ твір з Glyptotek-и.

Закутана, молода жінка сидить скулена з заложеними руками, коло босих ніг китиця зівялих цвітів.

Гарна, біла, струнка різьба — символ безрадної Альви.

Не квапно було йому видіти ся з Альвою. Дперва по кількох днях повернув до її „буді“ і викликав через возного, а сам чекав в сінях. Вийшла і з великої втіхи мало не кинула ся йому на шию, як би не те, що він стояв спокійно як камінь. Імида його руку, стискала і потрясала сильно, притулила до уст, в її очах світила соняшна радість.

— А, гарно! Не показав ся так довго! Але добре зробив, що прийшов нині.

Дивив ся на неї з легким усьміхом.

— Виглядаєш не зле...

— Та-ак!? А всі кажуть, що я світло виглядаю.

— Може бути. Так в перший хвили годі осудити... Треба придивити ся ліпше...

Альві перелетіла тінь через душу, але Криса розсміяв ся на голос.

— Розуміє ся, що виглядаєш знаменито, тільки мені ходить о се, що тут, о —

Дотикав пальцем її груди.

— Психе —

Альва стямила ся.

— Ах, та... Її не так легко вилічити... Зрештою, що моя Психе значить для людей...

— Се вже не твоя річ. Збирай ся і ходи.

— Де вийдемо?

— В парк.

Надумувала ся хвильку, потім сказала

— Добре. Зачекай, зараз зберу ся.

— Заперла за собою двері, Криса похилив голову, заложив руки на спину, стягнув нервовно лицем і ходив по сінях.

Вийшли на сончне, обминали гамір і прямували бічними вулицями до парку. По дорозі не вязала ся розмова. Він завважив, що нині не йде з нею як давнійше під руку, але не міг подати її рамени. Доперва, коли опинили ся під горою, всунув руку під її рамя. Вийшли коло великого цвітного круга і сіли на свою лавку.

— Як-же жило ся тобі за весь той час? — спитала вона.

Всміхнув ся на силу.

— А, досить цікаво. Оповім поволи, бо тепер десь попутало ся не знати, від чого зачати. Але передовсім жіноті першенство, отже оповідай ти вперед.

— Сим разом я уступлю зі своїх прав і лишаю тобі перше місце. На всякій спосіб ти живеш багатшим світом, ніж я, маєш більше нагоди до вражінь і думок, а я така собі буденна, сіра людина... Щож я тобі цікавого оповім?.. От, видала гарні околиці, галерії штук, була над морем і то всьо помішало ся мені в якийсь неясний образ, що треба довшого часу, аби перевести всьо по-дрібно через память і застановити ся, що варто оповідати...

Криса схилив ся на палицю і потупив очи в піску стежки.

— Кажеш, була нал морем.. Як же воно виглядає? Які ворухення будили ся в тобі під його впливом.

— Се не було таке спеціальне море, яке оглядала я давпійше. Се був лише морський залив. Ніби то був кавалок моря, безперечно, але... нічо зрештою надзвичайного я там не виділа... Багато піску на берегах, корчі, місцями дерева...

— А купала ся ти в морі?

— Так. Майже два і три рази на день. Тільки не могла довго висидіти в воді, шкодило мені. Найбільше вигрівала ся на піску...

— Як купала ся і як лежала на піску?

— Чому питаєш? Не розумію...

— Убрана, чи як?

— Ні, як-же убрана, ги-ги-ги! — В сорочці.

— В сорочці!? А чомуж не в сукни, черевиках, капелюсі, рукавичках і з парасолькою!?

— Я не могла би інакше купати ся. Зрештою там був пісок, вправді білий і дуже чистий, але нас було більше. Хоч на упертого

можна було і без сорочки. Інші там навіть улажували ся в той спосіб і я також могла, бо купала ся сама, далеко від гурту і коло мене було більше корчів...

Криса збудив ся і був дуже поважний.

— Скажи-но мені отверто і щиро: любиш ти природу?

— Люблю, навіть дуже, хоч вона часом брутальна...

— Чекай, не в тім річ. А любиш свободу?

— До чого прямує се питання? Ти нині дуже зденервований.

Присунула ся до нього, взяла його руку між долоні і дивилася пильно й вірно в него.

— Приключило са може що лихого у тебе? Но, скажи...

— Ні, зовсім нічого не зайшло, тільки я не годен помістити того в голові, як можна любити природу, стреміти до свободи, нарікати все на буденне ярмо, а виїхати раз в рік на волю—

— І купати ся в сорочці, ги-ги-ги!—докинула Альва. — Ну, от видиш, яке з мене нездарне сотворіне, правда? Не треба для такої марної одиниці, як я, ніякої свободи ані краси природи, бо я не розумію ся на тім і не вмію нічого вихиснувати як слід.

— З твого поведення дійсно на се виходить. Ти поїхала там і з чарів природи і світа краси посилаєш мені відбитку „Зими“ Баріяса! По щож властиво їздила аж туди!? Та-ж купати ся в сорочці і сидіти на піску можеж онде кільканадцять кроків відси в тім купелевім заведеню, ще ліпше, бо тут є всякі туші і лявнтеніс і чорт зна що! Ти не хочеш розуміти мене! Така дрібниця на око ціхує тебе цілу, твою душу!

— Алеж я розумію се дуже добре!

— Перепрашаю, не розумієш! Тобі лиш здаєть ся так і відси походить твоя вічна духова метушня. Говорю се не лиш для твого здоровля, але в обороні краси.

— Що будемо займатися такими дурницями як моє здоровля. Ліпше говорім про що инше. Я знаю, що роблю зле сама навіть зі собою, але щож пораджу, коли не годна інакше...

Криса вдивив ся в свіжі копички сіна не далеко, від яких ішов запах.

— От, видиш ті копички — я би з радості душі викачав ся на них, але в твоїх очах було би се неприличне, дике! Ти розглядала би ся, чи люди не підзирають тебе і не обмовляють, бо людське око, то преці така блаженна інстанція, що видить навіть твою муку, гіркі болі, терпіння і стараєть ся помочи тобі, ха-ха-ха!

Криса кутив гриз нервозно папіроску.

— Говорю се нині для того, що з життя впав мені під увагу яркий контраст до цілої твоєї натури. В часі твоєї неприсутності мав я нагоду пізнати одну Гуцулку... Не знаю, з котрого боку маю зачати про неї?.. Возьмім пр. таке, що оповіла мені зі свого способу життя. В літі наносить води в сад і купається там та вилежує на сонці, гола як ящірка. Нічого в тім особливого, але се вже ціхує людину зовсім відмінного типу, ніж ти. Або про таке. По другім разі нашої знайомости, заходить вона в мою робітню, ведемо розмову про всякі справи до пізна, потім вона ночує у мене без ніяких короводів, зовсім як товариш-мужчина! І се нас ні до чого не обов'язує! Скажи, чи є в тім що надзвичайного, неморального?

Альва слухала тих слів з запертим віддихом, позеленіла, але не виявила по собі нічого, лише відповіла спокійно:

— Розумію її, але я не могла би так поступити.

— От, в тім саме чорт, що ти навіть в найдрібнішій справі не годна зробити так, як би хотіла й як дійсно повинна, лише так як тебе витресували. Ти будеш лютувати, корчити ся під тою тресурою, але на волос не відступиш від неї, бо зараз пекло втворило би ся під тобою. Ти набредеш собі в своїй анемічній уяві якусь наймарнішу постанову, пр. виїзд до Берліна і носиш ся з тим але в купіль будеш тягнути також і сорочку, бо вона, ну, бо вона красша і моральніша, ніж твоє власне, живе тіло. Се одна з тих незлічимих дрібриць, якими ти спутала себе, в тім фальш і вся трагедія твого життя.

Альва спитала зі силуванням спокоєм:

— То інтелігентна людина, про яку ти згадував?

— Но, так. Близше не знаю... Студентка...

Альва терла долонею по руці, зиркала з боку лівим оком на Крису, на її лиці замерз потайний, гіркий усміх. Подумала:

— Но, так — тепер розумію...

Вкучило ся йому. Глянув на годинник і сказав:

— Маю ще навідати ся до одного товариша.

— То ходім, я підведу тебе. Добре?

— Прошу.

Зайшли на четверту вулицю. Коло самої брами Криса завернув і підвів Альву до рога, вона вернула ще раз з ним, він підвів її знов.

— Ти під котре число мав піти? Може вже час, а я спинюю тебе.

— Так вже пора, але я не хочу знов забирати тобі часу.

— Алеж я не маю нині нічого до роботи.

Криса був лихий.

„Вона підглядає мене“, — подумав. Зрештою було йому байдуже. — „Нині не пригорнув я її, не поцілував за цілий час розлуки, — нехай там. Вона і так того не потребує“...

XIII.

Ждав в парку на поперічці, а головною дорогою мала надійти Альва. Сидів на старій прогнилій лавці і міг з-поза корчів видіти на яких сто кроків. Вкучилося чекати, витягнув з кишені книжку і думав над творчістю Арне Дібфеста, що написав дві новелі і вмер в двадцятім році на сухоти... А він чекає на дівчину... Чи не ліпше, як би вона прийшла в його хату, або він до неї?

Аж тут показалася Альва! Не видить його, лиш іде скоро, вже право него, вітер оббиває сукню, з трудом добувають ся стрункі коліна, вона лине похилена вперед, з довгим носом, достоту як слонка, — в Крисі збудила ся приспана, стрілецька жилка.

— Ох, коби мені тут моя рушничка!

Добув мигом пістоль і вицілив. Здавленим свистом шибнув стріл серед вітру, Альва помчала далі. Криса оббіг стежкою і вийшов на дорогу.

Альва видивила ся врадувана і спитала

— Я спізнала ся може?

— Ні, сим разом я!

— Та-ак!? О, то зле!

Довгий час не вязала ся розмова, врешті Альва жалувала, що розминула ся зі своїм званем. Мала одну охоту, піти на медцину, але обставини зложили ся так, що вона не могла. І тепер ще мріє про той стан і видить в ній своє одиноке, утрачене щасте.

— Чи ходить тобі о становище, хліб, чи о науку? — спитав нетерпеливо.

— Преці становиска не здобуває ся без праці.

— Отже кажи, що подобало ся тобі становиско лікаря, який що дня має до діла з ранами і перевязками. Що до науки, то не лише медицини, але всього нині вільно вчити ся.

Стиснула його нервозно студеною як лід рукою.

— Ні, ти мене зовсім не розумієш, ги-ги-ги!.. Я хотіла би краяти трупи... Заходжу нераз з одною приятелькою на просекторію, сную ся по всіх закамарках, куди навіть професори не заглядають і придивляю ся всяким небіщикам.

Криса пересунув уважно рукою по плечах дівчини.

Рисувала парасолькою по піску, глянула з боку по-при себе і закинула сукню на коліна.

— Що стало ся? — спитав Криса.

— Десь на цвях... або може міль...

Він посмотрів уважно.

— Ні, се від кульки...

Глянула здивована на него.

— Щож в тім надзвичайного, — сказав спокійно, — може і тебе хотів хтось взяти під лянцет, аби відкрити тайну...

XIV.

Вертав з-полудня домів, назустріч в сїнях надійшла Ольга.

— Я була у вас і лишила картку, щоби ви зараз прийшли до мене, бо зі мною дуже зле.

Ввів її в робітню, Ольга сіла і попрохала склянку води.

— Щож стало ся?

— Мій наречений смертельно хорий.

Криса дивив ся їй в очі, вона сиділа студена і як би здержувала сміх та силувала ся укрити остатню брехню.

— Відки ви довідали ся, що він хорий?

— Дістала телеграму.

Деж вона?

— Лишила дома.

Криса ходив по хаті і тер чоло, врешті станув напроти Ольги, дивив ся їй остро в лице і говорив, а в дусі поборював сумнів.

— Тут нема що гаїти час. Моя рада така: їдьте зараз до него. Як не маєте гроший, то позичу вам.

— Я не можу їхати, бо він того не бажає.

Криса видивив ся.

— Як то не бажає?

— Я мала виїхати відси раз на все до него, — ми так умовили ся перед кількома місяцями, — тимчасом він пише тепер, що лишив ся без місця, в крайній нужді і щоби я не приїздила, бо буду лише завадою для него.

— Падлюка ваш наречений! — крикнув Криса і вгativ кулаком в стіл, аж Ольга підскочила.

Визвірила ся, він схопив її за руку, сказав два слова і спитав:

— Так, чи ні?

Упала як підкошена і простогнувала слова мертвим голосом як з-під води:

— Так, я — ратуйте мене — до смерти буду вам вдячна — до смерти не спроневірю ся вам.

Відітхнув і ходив по хаті як звір по клітці.

— Ге, герой з під кінського копита! Дайте тут той лист; я поїду до вашого нареченого і зітру йому кости на муку.

— Не маю при собі, зімняла дома і кинула за ліжко.

Криса стямився і станув.

— Але не розумію одної річі: ви зачали за телеграму, а тут говорите про якийсь лист?..

— Телеграму дістала я вчора від його товариша, а нині лист від него самого.

Криса так був прибитий, що не полапався на брехні.

— Позвольте мені папіроску.

Покдав тютюн на столі.

— Сядь коло мене.

Сів, вона обіймила його і вцілювалася зимними устами як роздавлена сливка. Відвернув лице і здержувався, аби не порскнути сміхом.

Вмить став поважний і відсунувся від неї.

— Обійми мене трохи, я нині дуже бідна.

Пригорнув її і гладив по голові.

Змінила голос і зачала шепелявити як дитина. У інших дівчат, в деяку хвилю виходить се зовсім природно, в Ольги разило штучністю, але Криса мовчав і слухав.

— Знаєс, Юрасю, я взе стільки витерпіла від людей... Я віддаюся їм цілою душею, цілим серцем, а вони ніколи не розуміють мене, лисе кривдять.

— Зірви з людьми, будь сама!

— Ще в часі розрухів посвятила ся я для партії, переховувала у себе брошури, гроші, товаришів, за якими стежила жандармерія, а потім при процесі свинота зложила всю вину на мене.

— Покинь всіх товаришів на світі, будь сама, відшукай себе!

— Але я мовчала як гріб, вини не могли мені доказати і мусіли випустити з тюрми... Потім жерли мене дома так, що я не могла видержати і поїхала вчити ся на власний кошт. Начальник партії, д-р. Цедергольц, вистарав для мене посаду в „Народнім Двигарі“.

XV.

„Дорогий Приятелю!

Перед хвилиєю стояла я і дивила ся на Тебе, як перейшов коло тої, для якої Ти не байдужий!

Та стало ся се не случайно,—я нарочно станула на боці, се вправді по дурному, але хотіла, аби Ти прочув, що я так

близько коло Тебе. Спостерегла Тебе цілком нечаяно і як все в таких случаях роблю, подала ся взад, але не відійшла, ждала, але Ти не звернув голови в мій бік. — Пішла я в парк і тут на лавці, де ми звичайно сиділи, пишу тих кілька марних слів до Тебе. Не хочу Тебе спонукати, аби Ти відізав ся до мене, або прийшов, ні, на правду, що ні до чого Тебе не взиваю, добре мені в тій самоті, бою ся навіть нашої стрічі, чую аж надто добре, що ніколи вже по правді і щиро не поговоримо зі собою. Хотіла я дати Тобі образ того, що чую і що передумала від наших останніх сходи́н, але бою ся, що се вийде досить деревляне — знаєш преці, що ніколи не потрафлю висловити ся добре, але що мені дуже смутно, так як ще ніколи не було, се факт.

Все тепер Тебе маю на думці, веду боротьбу зі собою, то обвиняю Тебе, то знов бороню. Маю якийсь жаль, але до кого? Признаю ся Тобі, що до себе найбільший, але проти своєї вдачі нічого не можу зробити, я цілком безсильна борю ся зі собою, але вкінці піддаю ся, *pal zreszta sześć!*

По написанню того всього, застановлюю ся, чи Тобі сей лист вислати, знаю, що не любиш такої шкрабанини і в додатку без змісту. На лавці тяжко мені ліпше написати, а так відчувала я потребу побалакати з Тобою і признати ся, що дуже, дуже втішила ся, коли побачила Тебе і що в першій хвилі хотіла укрити ту радість і для того сховала ся в вуличку. Хотіла сказати Тобі, що хоч навіть не хочу, то все о Тобі думати мушу і що по правді бажаю собі, аби Ти не старав ся зійти зі мною. Мрію і вірю, що останеш для мене все такий, який був колись; бувають хвилі в яких лише такого Тебе виджу і всміхаю ся тоді.. Люблю, коли нічого не маю Тобі закинути! Не можу вже більше писати, сподіваю ся що заки сей лист вишлю, може ще щось допишу.

Постановила сей лист без прочитання вислати, бо могла би стрінути його та сама доля, яка інші стрічає. Будь здоров, Коханний, згадай часом і за мене, але не дуже критично—не хочу так марно виглядати.

Сердечно Тебе здоровлю, а як коли щось дуже милого стріне Тебе в житю, то пригадай собі, що є одна, яка бажає тішити ся з Тобою разом!

Бувай здоров! Сердечно стискаю Твої руки
Твоя Альва“.

29. III. 1911.

XVI.

По кількох днях перевіз Ольгу зі шпиталю до її покою, бо там було їй дуже зле і скучно. По тижни прийшла до здоров'я, встала з ліжка і була вільна від смертельного клопоту, як би на ново родила ся на світ. За весь той час пильнував її Криса як ростину з рідних сторін. Приносив цвіти, книжки, вино, ліки—всьо, чого забажала.

Прийшла до нього вечером, кинула ся на шию і зачала цілувати і дякувати.

— Я сповнив лиш звичайний, товариський обов'язок. Нехай се не обов'язує тебе ні до чого. В другій кімнаті самовар, прошу зладити чай.

Вичитував записник десятилітнього хлопчини.

„Кінець світа настає в міру, як сонце тратить свою силу, аж врешті перестане світити на землю. Як би кожда комаха і птах від початку світа лишили нитку свого лету в воздуху, то нині була би над нами така сіть, що день був би сірий з по-за неї як тепер. Як колись запанує темрява на землі, то—“...

Дзенькнула розбита склянка, Криса заглянув до Ольги. Обмазала ся вуглем по лікті, порозливала воду, попекла пальці, сліпала над чайником, робота йшла незручно, капарно.

— Я не сотворена до господарки, — замітила з усміхом.

— Цікавий я, до чого ти сотворена?

— До любови...

— Та-ак? Побачимо.

В уяві станула Льота. Та дрібна, непосидюща людина, як живе срібло. Всьо горить, росте, творить ся в її руках. За кілька хвиль з нічого зробить обід, вечерю, що забажаєш. Глянув перед себе, долівки в комнатах світять ся, курки, котелик, самовар, начинє, клямки — всьо світить ся як золото. Пішов до шафи по сервети, тут всьо сніжної білоти, поскладане з мистецьким змислом. Навіть його стара сорочка могла піти на виставу циркового біля. Всюди рука Льоти.

Ольга сиділа на софі і приглядала ся, як Криса витирав склянки, розкладав на тарілках овочі і наливав вино.

— Люблю дивити ся, як ти господарюєш.

Криса сів коло неї.

— Дуже попарила лапки?

Підіймила верхи рамен в гору як дитина і впала на нього обіймами.

— Ду-зе... Я маю дуже ніжне тіло. Все мрію про рожеву, шов-

кову сорочку. Я вже раз мала таку. Вона дуже мягенько обтулювала моє тіло.

Криса глянув в бік і збентежився.

В куті між печию й його столиком стояв довгий держак, на ній привязано помело.

Дивно стало йому, що не завважив сього доси. Хто се тут поставив? Левчик? — не Левчик, Льота? — не Льота.

Як би невідома рука лишила символ.

Ольга не виділа нічого, лиш оповідала.

— Приходжу нині до хати і застаю величаву китицю цвітів, а кухарка каже, що се приніс якийсь грубий, кривий пан, що дуже сопів і стогнав на сходах. Я догадала ся зараз, що то був голова партії, д-р Цедергольц. Вся молодіж дивить ся в нього як в Бога, а він собі така свинота! Як приїхала я тут з листом від партії, приймав він мене дуже ласкаво і віддав окремий pokій. Я була у нього чотири доби і потім мусіла втечи. Страшенно мучив мене! Хотів конче, щоби я віддала ся йому. Мав окремі промови до мене, а вів бесіду дійсно так, що в деяких хвилях просто магнетизував мене. Велику силу слова має той чоловік! Говорив про свободу духа, еманципацію жінок, естетику життя і раз була вже така хвиля, що я заслухала ся і втратила всю силу, як очарована, а він, хоч спараліжований на один бік, — одна нога у нього цілком слуга, — зайшов мене з заду так зручно, що я не спостерегла ся й обіймив мене в половину враз з фотелем як полоз. А в руках він сильний! — На мене вдарив студений піт, але в ту мить останнім тривком волі висіпнула ся я з його обіймів.

Криса скубав борідку, око палало, блукав в далекім світі, обличчя — вірний портрет Тасса.

— Може вийдемо? — спитав.

— Добре, ходім до мене, — відповіла вона.

Вулицею мовчали. В своїй хаті кинула ся Ольга знов йому на шию і зачала плакати.

— Чому ти мене так не любиш як я тебе? Я ще ніколи нікого так не любила... Жити не можу без тебе.

Служниця внесла лампу, обое посідали. Ольга впала в веселий настрій.

— Знаєш, привели тут до мене одного, дуже інтелігентного товариша, студента філософії, який спеціалізує ся в психології. Читав мені з руки і знаменито відгадав мою вдачу і характер. Лишив мені навіть книжку „Ворожба з руки“.

Криса всміхнувся непомітно.

„Зачинає читати з долоні, а скінчить на чім иншій“ — подумав.

— Називається Патлатий, знає твої праці і конче хоче пізнати тебе.

Криса обрушився.

— Чи я на показ!?

Ольга збила ся з толку, але прибрала вимушений усміх.

— Овва, зарозумілість промовляє з тебе, товаришу... Треба бути трохи скромним.

— Алеж дайте мені спокій з тими всіми товаришами, що хотять пізнавати мене! Я вже маю їх досить!

Встав і взяв капелюх.

Ольга перекинула ся в инший настрій. Схопила ся й обіймила його за шию.

— Дуже перепрашаю. Я не хотіла вразити тебе.

— А я тебе прошу: дай мені спокій з всякими новими знайомствами. Я не потребую їх! Розумієш?

Вона зачала просити.

— Лиши ся ще кілька хвиль! Я ні за що в світі не пущу тебе! Побудь ще трохи, мені страшно самій.

— Мушу йти — жінка хора, хочу написати лист до неї.

Ольга опустила руки і повела ся як підвіяна на крісло.

— Можеш іти, я тебе зовсім не задержую.

Опановував розстрій і говорив спокійним, сухим голосом.

— Не люблю таких товаришів, що не шанують моїх людських обов'язків...

На лиці Ольги виступила краска горячки, вона покрутила головою, дивила ся в бік і сказала:

— Ох, коли-б ти знав, Юро, як мене болючо кривдиш!

Криса видивив ся на неї.

— Я-я тебе кривджу!?

Вона потакувала рішучо.

— Так, дуже мене кривдиш. Ти сам може навіть не відчуваєш, як нераз одним словом завдаєш мені рану, як затроєним ножом. Уперед не звертала я на се уваги, але від коли чим раз більше віддала ся тобі, то замітила, що ти як би напосів ся ранили мене, що раз гірше, просто як би мав приємність в такому поведінню зі мною. Нераз не можу собі вияснити, чи робиш се свідомо, чи несвідомо...

— Я не розумію, о що тобі ходить. Скажи ясно... Се вигляда дивацтво, хорі нерви...

Вона говорила здержано.

— Дійсно, ти мене так нераз не розумієш і так вбиваєш в мінї всьо найсвятїйше в моїй, що я маю охоту вибити тебе, або випросити за двері.

Криса встав.

— Скажи отверто, о що тобі ходить і дай мені спокій!

— Я можу вас, пане Криса, в кожній хвилі звільнити від себе— прошу — як вам не подобаєть ся — можете вийти.

Був прибитий над міру.

— Ви не маєте ніякого права ані зобов'язувати, ані звільняти мене — розумієте? — Належу до вільних людей і ненавиджу всякої залежности.

— Перепрашаю, ви більше невольні, ніж я, ніж хто небудь инший! Вам навіть не снить ся, який з вас великий невольник

— Я сповнюю свої обов'язки, зати́каю людям пащі, аби не дзявкали на мене, а роблю се лиш для своєї духової свободи...

— Так, але забуваєте про важнійші, висші обов'язки супроти ліпших одиниць, які віддали ся вам душею і тілом.

Криса повидів, що не дійде з нею до ладу.

— Вертаю до річи. Скажіть мені, коли і чим я вас скривдив; на сім залежить мені.

Не хотіла виявити ся. Він впав на здогад. Вдивив ся в неї з диким усміхом і цідив спокійно:

— Разить вас може, що я деколи згадую за свою жінку?..

Ольга давила лютість і говорила сухо:

— Я просила би вас дуже, товаришу, щоби ви в моїй присутности ніколи а ні словом не згадували про третю людину. Се просто виводить мене з рівноваги. Я вперед розуміла вас в тім згляді, й оправдувала, але тепер — назвіть се як хочете, може бути, що в тім моя слабість, та як би воно й не було — ви з огляду на мої почування до вас — ніколи не згадуйте про третю особу, бо се вбиває мене й я мусіла би зірвати з вами і сказати просто: Ідїть собі до чорта, я обійду ся без вас! Боліло би се мене дуже, але вже більше не мучила би ся, як доси.

В Крисі перемогла ся туча — він з поета перекинув ся в холодного природника. Поправив рішучим рухом крісло під собою і питав спокійно, сверлючи її очима.

— Перепрашаю вас — ви знаєте мою жінку?

Ольга відповіла нервозно:

— Я її зовсім не знаю і не бажаю знати...

ЛНВістник 1912, кн. XI.

„Ага,—подумав Крися, — негідниця ніколи не стерпить вірної жінки!“

По хвили додав:

— А чи знаєте ви, що то всьо, за що ви мені вдячні — походить в першій лінії від моєї жінки, хоч вона навіть не знає вас?. Зрештою, говорім як далекі люди: чим моя жінка, як дружина артиста, може заваджати мені в приятни з гідними людьми?

— Прошу вас, товаришу, мені зовсім не хочеть ся входити в ту справу і більше не бажаю розмови на ту тему.

Заткала уха.

Крися встав і вийшов.

XVII.

З її лица щезла краса, очи як темні діри в масці.

Пішла до столика, виймила з футералу лискучий, острий ніж, взяла ліскову паличку, сіла на софі і стругала. Білі тріски відлітали на підлогу, Ольга стругала завзято, на її лиці замерз усміх полового подражнення. Вирізувала на паличці карби, зістругувала їх, паличка ставала менша, врешті остав з неї лиш патишок. Ольга покришила його в поперек на дрібні куснички, змела долонею на землю і відложила ніж. Встала, скинула прожохом суконку та сорочку і ходила гола по покою. Станула перед зеркалом, гладила ся по бедрах, потім лягла на зелений, стрижений килим і качала ся як пантера, аж сон зломив її.

Снить ся їй, що в кімнату вийшов невідомий, дужий хлопець, всміхає ся і бе її в лице, вона паде на коліна, обіймає його з усеї сили за бедра, він обгортає її своєю пелериною, бере острий, лискучий ніж і водить вістрем в подовжних лініях по її стегнах і на переді в горі по ногах. За кожним почерком ножа просякає кров на верх як червона гарасівка, Ольга витягає ся і лебедить в захваті половой роскоші.

Збудила ся, встала і писала лист до Патлатого.

„Мій!

Ще так раненько, а я вже не сплю. Ще сонічко дрімає в обіймах иншого сьвіта, а я тужу за Тобою. Тужу так, як тужать десь тепер сонні ще, навіяні млою листочки на деревах і як вони на привіт перших промінів замиготять всіми красками, так і моя душа здрігнула б ся тепер від Твого цілунку...

Ох, як дуже тужила я цілу ніч і тепер тужу за Тобою!

Я так хотіла пригорнути ся до Твого серця і вслухати ся в нескінчену пісню краси, в ніжні, вічні акорди, які переливають ся з Твоєї душі в мою.

Ох, як дуже тужила я цілу ніч тепер тужу за Тобою!
Прийди, пригорни Твою Олю до своєї груди, оплети мене своїми могучими раменами, нехай потону в Нірвані. Прийди, я витягаю до Тебе свої обійми, мої уста, я ціла тужу страшно за Твоїми цілунками і хочу зівянути в Твоїх обіймах.

Твої цілунки будять райську дрож в моїм тілі, запалюють іскорки, викликають пахучі цвітки в моїй крові. Ти раз цілуєш як огонь, часом як вихор, деколи болючо як вістріє меча, то знов як легіт в горячу, літню днину.

Прийди, я жду!..“

XVIII.

Рано вибрався Криса за місто в лісок, куди виходив звичайно. Був вже в половині дороги, як увидів перед собою Ольгу з Патлатим під руку. Довгий, похилений вперед ішов великим кроком, вона телепала на його лікти як вузлик. Червнєве сонце пригрівало, пара тих людей потягнула в лісові корчі.

Криса вернувся в місто.

В кілька днів стрітив Ольгу на вулиці. Ішла згорблена, витовчена, солом'яний капелюх запав майже на носик. Робила заміти Крисі, що обіцяв їй справити „Primus“ і досі сего не зробив. Криса затаїв своє счудованє, бо ніколи про такі речі не думав і не обіцявав їй. Далі сказала, що дуже хора на жолудок і закидувала йому невірність і недостачу товариського змислу в тім, що не відвідує її. Вимовлявся, що має тепер багато праці. Просила, щоб підвів її під браму. Сказав, що не має часу. Пустив її саму в скісну вулицю і дивився в її постать з боку. Оглянулася і пішла поволи з усміхом. Той усміх нагадував череп з вищиреними зубами, а її прижмурені очі з під капелюха виглядали по китайськи.

В кілька днів потім зайшов Криса до Ольги. Патлатий спровадився з валізкою та книжками й осів у неї. В куті стояла насідкова ванна з водою. Ольга причакла, прижмурювала очі, парила пальці окропом і ладила чай на підлозі, Патлатий стояв похилений коло неї, руки звисали як билені від ціпа. Казала йому засвітити сірник, він загриб пальцями чуприну на голові, розглядався по хаті і подав їй ложочку. Потім влякнув на одно коліно і помпував воздух в машинку.

— Я вже маю „primus“ — сказала Ольга, підлещуючи до Криса, — Івасє справив мені, — а ви купіть мені матрац, бо сплю на голім ліжку, а то так твердо!..

— Певна річ, — відповів Криса.

Патлатий ходив по хаті без ціли як ледащий ґазда по обійстю. Криса звернув ся до него з притаєним усміхом.

— Пильнуйте, товаришу, Ольгу, бо я тепер не маю часу. Пособляйте їй, бо жалуге ся, що твердо.. Буду Вам дуже вдячний...

Патлатий дивив ся на него скрито і недовірливо з-підлоба синими, понурими очима.

— Се якийсь маняк, — подумав Криса.

Був вдоволений, що Ольга, як людина без волі, без охоти до науки і праці, без змислу до самостійности, без почуття жіночої, незалежної гідности, поверховна, брехлива, з непоборимим половим гоним, так скоро покинула товариські зносини з артистом і під покришкою революційних ідей, еманципації та любови до природи перейшла як самиця, як приватна власність в руки молодого нездари. Патлатий був на I-ім році філософії, дістав як раз тепер спадок, справив пів копи природничих книжок, але на разі студіював практично. Ставляв у перше самостійні кроки в світі і та на пів свідома свобода подобала ся молодому чоловікови. Мав гроші і тут в сам час з'явили ся перед ним „чарівільної любови“ в особі такої проворної людини як Ольга. Він лише недовіряв Крисі і бояв ся, щоби той „не видер йому щастя“, яке по його думці впало з благодатних рук таємної судьби. Міщанська рідня вивідала, як і з ким урядив собі Івась першу мандрівку в світ і зачала ворохобити ся, взивати до відвороту, але се його не рушило. Йому не давала спокою лише одна заздрість. Ольга кляла ся перед ним, що Крису ніколи не любила і не любить, але коли Патлатий слухав сего як камінний стовп, вона не виділа иншої ради для себе і написала отсей лист:

„Дорогий Товаришу!

Не дивуйте ся цьому листу, я мушу його написати ради містерї правди і ради свого спокою.

Прошу Вас щиро на отсих стрічках увільнити мене від всяких приречень і обітниць, даних Вам — я Вас вже давно звільнила з цього, це могли Ви вичути з мого обходження з Вами.

Я вже в душі давно звільнила себе, а то ради ідеалу, який тепер ношу в своїй душі, але це не вистарчає для мого спокою.

Ви знаєте мене, що я рівночасно не можу служити двом богам, а Ви ніколи не зможете дати мені такої любови і вдоволення, яке дасть мені Івась — Ви це самі бачите!“

Криса подумав:

— Правда, небого, я не ста́дник, а в тебе за широка вдача.

Читав далі:

„Щоб Ви навіть мали найліпшу охоту, то відносини соціальногічні не дозволять Вам на це—Ви маєте жінку, а це не можна апсолютно усунути ради мене, а я цього не можу вимагати також“.—

— Дивна річ, що я сего доси не замітив,—подумав Криса,—та людина навіть рідної мови не знає, простих засад граматики не вміє, листу написати не годна... Зрештою, при чім тут моя жінка, що винна тій людині моя жінка!? Чи вона втручує ся коли в мої справи і боронить мені жити з гідними людьми!? Бідна Льота. Мущу їй оповісти ту смішну історію.

„Простіть мені, як я зробила Вам коли що болючого—ворогом Вашим я ніколи не буду—в душах наших є багато рідних струн.“—

— Які!?—спитав Криса, аж гомін роздав ся.

„Спроневіритись своїм ідеалам, я ніколи не буду могла—Ви знаєте, що моя душа за чиста, щоб я могла зробити що брудного—Ви се знаєте, тому будьте спокійні о мене.

Бажаю Вам як найгарнійшого поводження на ниві творчости, най ця чудова богиня не увільняє Вас ніколи з своїх божеських обіймів, най у Вашій душі від її дотику запанує спокій, любий спокій, такий, який лише щось святого, божеського може дати“.

Криса був скажений.

„Творіть, творіть багато, а це буде найгарнійшою запластою за мою колишню велику любов для Вас. Тепер її вже нема, а цьому винен ніхто другий, лише Ви самі... Не поняли Ви мене, а також моєї любови.

Але я Вам це вже давно простила, видно, що так мусіло бути, як є.“

Криса числив на пальцях час, від якого пізнав ся з Ольгою.

— Пять місяців тревала та велика любов — коротше, ніж речинець векся!

„Тут на отсих стрічках складаю Вам свій послідний поцілуй, а з ним всякі мої обіцянки і приреченя..

А з цим чую, що в моїй душі робить ся ясно і погідно—вичуваю, що по страшній бурі і непокою настануть чудово спокійні дні,—а я цього так ждала і так жду, жду.—

Шаную Вас

Ольга“.

Криса взяв сей лист під холодний дослід.

Сухе, убоге темпо з повторюванем: це, цього, цьому, як дзенькіт ланцюга в колісниці, повело його слух на відомий спосіб говору.

— Ага, „це“ Патлатий так зацоркав їй голову „містеріями правди ради соціялогічних апсолотно відносин“!..

„Містерія правди“—цікавий філософічний кальош! Моя фантазія не сотворила би щось такого. Добре, що не писав до неї ніяких листів, а то вона живила би моїми думками ще кілька любасів! Жінщина, як малпа, переймає індивідуальні ціхи одного чоловіка і частує відтак тим добром інших.

Далі стоїть в листі про ідеали і чистоту душі—вічні терміни з коломийських ярмарків на жінки і худобу... Які се ідеали, того вона ближше не вияснює, бо з робітницьких календарів та катехізмів мало їй лишило ся в голові, а підчас моїх розмов мріла вона про оргії як Месаліна. Тепер позліткою латає діри в стівні... Що до обіцянок і приречень, то я ніколи не брав їх поважно, бо як психолог пізнав відразу, що вона не додержить їх ніколи, отже й не маю з чого звільняти її тепер!

Криса перейшов до останніх стрічок, в яких Ольга з сантіментом інститутки розписує ся про свою рожеву будучину. Досвідний скептик знав Ольгу наскрізь, видів як на долони той її недалекий рай і всміхнув ся гірко.

Силою магічної волі привів її перед себе. Станула живцем перед ним. Головка з волосем причесаним на уха в виді серця і жолуди, нагадувала головку вужа. Короткий, грубий носик, всміхала ся по дівчацьки, плямкала устами, мелькала язиком...

Ішла до него гола, ширша в плечах, ніж в бедрах, з маскою усміхненого черепа на лиці, з кровопийними устами, розхильовала рамена як вампир крила й обіймала ними весь світ як жрекиня полового розпусту. Перед світлом жмурила очи і хмурила чоло—в ночі виділа обіймами і конала в роскоші з лебединим нимранем насолоди, схожим до голосу крілика і кітки. Западала в розкішну мертвоту і будила ся знов до нового насильства.

Криса підіймив голову, Ольга щезла.

Перейшов ся по робітни і зібрав всі замітки в отсей вислід:

— Я виратував людину, а вона мені за те дає отсю відправу і дотикає жінку. По-за тим, мимо невеличкої проворности, се дуже обмежена людина.

Сховав лист як новий досвід.

XIX.

Другого дня стрітився на коридорі бібліотеки з Ольгою, вона станула, дивилася на нього, чекала,—він перейшов, студений як скеля.

— Сучка,—подумав.—Привикла до скавуління відкинутих коханків і чекає, щоби я задля неї убив, чи покинув жінку!

В кілька днів пізніше навідалася товаришка до нього, сказала, що Ольга віддає позичені книжки і дякує дуже. Спитала, чи має що переказати до неї, він закупив папіроску і сказав:

— Від кількох літ скаржаться люди, що тютюн гнилий і спліснений; вгадайте, хто тут злодій?..

Вона видивилася, а він відповів:

— Видите, а одиниці не вільно обікрасти скарбу...

На другий день прийшла інша товаришка і сказала, що Ольга виходить за Патлатого і виїздить з ним на берлінський університет.

— Котра Ольга?—спитав Криса, думаючи про що інше.

В якимсь часі потім дістала перша товаришка картку з Берліна, підписану: „Ольга Калинюк-Патлата,“ а друга розтрубила всім „в тайні“, що Ольга живе „на віру“ з любасом.

Потім була в „Das interessante Blatt“ фотографія дівчат, які стояли за манекенів в стилізованих строях до відчиту французького кравця в Відні. Знайомі пізнавали між живими ляльками Ольгу. Патлатий вичерпався фізично в дуже короткі часі, занепаав на мізкову хворобу і ратував останки сил утечею від Ольги. Вона вернула до родичів на село, вичитувала анонси і писала листи до панів, які потребують товаришки для хорих жінок. Тепер підписувалася „Ольга Калинюківна“.

В сільським лінистві поповнила вона в ту пору фейлетон до Патлатого п. н. „Розбита душа“.

— Розбита — —, — подумав Криса.

Було там більше-менше так:

„На дворі було дійсно чудово...

Ти називаєш мене вандалом краси і етики по тій причині, що вже стільки разів любила ся. І щож се шкодить, коли я тепер люблю Тебе так, як ще ніколи нікого не любила, отже моя любов до Тебе є перша, непорочна і найбільша... Але Ти старайся лиш повернути до здоров'я і зайді коли вечером до мене, а я вже Тобі всьо виясню і буде добре“.

Криса читав се і хлипотів ся як чорт.

За весь час не показував ся до Альви.

— Всі вони не сотворені на товаришок для поетів. Альва так само поступить зі мною, тільки треба піддати їй взорець. Звичайна людина лише до якоїсь границі може нам товаришити, а далі лякає ся терпіти з нами і завертає в зад. Найвисша пора, щоби я знов остав сам і не був нікому ні за що вдячний. Хто любить свою науку і штуку, може цілком обійти ся без таких товаришок як Ольга й Альва. Спробуймо. Ліпше буде, коли покінчимо скорше.

Навідав ся до Альви й оповів їй коротко історію з Ольгою.

— Добре тобі так! Тішу ся з того! — сказала затираючи долоні.

— Що значить добре? Преці я до тої людини не мав ніяких обовязків! Хиба не розумієш, в чім річ?

— Ні, я розумію, лише так мимо волі сказала. Перепрашаю дуже; я не хотіла вразити тебе. Се дійсно дикий, нелюдяний поступок з її боку.

Криса вияснював справу, Альва взяла його палицю, втикала глибоко в землю і слухала уважно. Він повидів ту її нервову роботу

— Знаєш, — сказала вона нагло, витягаючи палицю з землі, — мені жаль тебе трохи, але маю також велику охоту, вибити отсею палицею. Лише в тім нещасте, що не здобула би ся на се, а коли-б навіть відважила ся, то потім ще більше було би мені жаль тебе. Маю нераз страшенну жажду вибити тебе, вибити - вибити, так, добре, аби аж боліло, а потім вже не знаю, що сама би почала... Я часом, коли дуже лиха на кого і не можу на нїм пімстити ся, то плачу зі злости, але так, аби ніхто не видів. Страшно з мене недобре сотворіне, правда?.. Але пожди...

Альва подумала над тим, як він її довгими часами не відвідував і блиснула усміхом так живо, що Криса навіть не замівив сего.

Зачала оповідати про чоловічка, який заходив до них перед кількома літами.

— Се був також якийсь артист. Вбивав в стіл шпильки, клав на них капелюх і бубнив на нїм всякі танці.

Криса глянув незначно на неї й аналізував її холодно.

— Що вона плете, що з нею діє ся, що се за людина. Коби хоч стільки дотепу у неї, щоби докучити мені, вколоти! Вона не своя, розсіяна. Треба щось радити...

По хвилі мовчанки скочила на иншу тему.

— Той Шляйхер — я вже згадувала тобі за него... Він резервний лйтант., але поминувши се — він собі нічого — добре має

серце... Не говорю з якогось іншого становища, бо його ближче не знаю, лише о скільки завважила...

Криса лежав на березі, дивився на зелену, соняшну долину і мовив:

— Від довшого часу непокоїть мене одна думка, а хочу бути на ясній дорозі. Неволю тебе все лиш оповіданнями про свої духові справи, про свою творчість, працю, клопоти і журбу, а не знаю, о скільки се і взагалі я цілий представляю для тебе яку стійність. Чи мої справи дійсно цікаві для тебе, чи займають тебе, чи нудять, сего я зовсім не знаю...

— Чому ти се кажеш?—спитала Альва.

— Бо мені видить ся в останніх часах, що ти поневільно стала ся жертвою мого індивідуалізму, а з того тобі в додатку ніякого пожитку... Тим більше, що я хоч би й рад тобі в дечім помочи, так взагалі мало знаю твої справи, бо ти скриваєш ся, а може не маєш довіря до мене... Я не годен ніколи нічого добути з тебе, отже приневолений розводити ся над своїм світом.

Альва мовила здержано.

— Як би я мала тобі щось важнішого сказати, то може сказала би, а що не маю, то краще мені слухати тебе. Зрештою, з чого ти можеш догадувати ся, що твої думки, спостереження і взагалі всьо, що оповідаєш — не цікавить мене? Може се як раз для мене всім, може я нічого кращого в житю не мала і не маю?..

Присунула ся і пригорнула його голову до груди.

— Я лише не вмію виповісти ся. Нераз думаю навіть не зле і відчуваю, але як лише зачну добирати до того слова, так всьо мені помішає ся як горох з капустою... І коли-б я не мала приємности в сходах і розмовах з тобою, то будь певний, що не видів би мене ніколи. Тимчасом то всьо, що ти сказав, відносила я нераз до себе...

(Докінченне буде).

Хр. АЛЧЕВСЬКА.

3 пісень парку і просторів.

I.

Полетімо в море
Синього простору! —
Там зоря сіяє
В барвах промінистих!
Ой летімо в небо
Вгору, вгору, вгору —
Ми потонем в сонці,
В іскрах золотистих!..

...Ранком ходять в полі
Срібнії тумани
Розцвітають квіти,
Пахнуть тихі трави,
Вільний степ зітхає,
Жде що сонце встане,
Лан горить росою,
Бога тихо славе...

...А в моєї мрії
Виростають крила!
І летять далеко,
Де блакить синіє, —
Дихають привільно,
Дихають так легко: —
Сонце перед ними,
Сонце червоніє!..

І летять далеко,
Потопають в далях,
Менчі, менчі, й менчі,
Цяточкою вють ся
І в блакиті неба,
Згодом поринають...
...Сонце... барви... тиша
Тільки і сміють ся!..

II.

Хмари над обрієм ходять похмурі,
Хмари осінні без гніву і бурі...
Сірая дума над ними гойдається,
Серце з оманною світлом прощається;
Низько убогі среблини схилили ся;
Степ — як життя без оман роз-
стилається ся,
Думка людини ще нижче схили-
ється ся,
Мрії в осінній туман оповіли ся...
Йдуть оті хмари... А де їм спи-
нитись?
Вітер жене їх кудись в невідоме...

Ось позаявлялись, на землю не
глянувши...
Ось уже щезли, неначе зівя-
нувши...
Так і в людей почуття зявля-
ється...
Звідки береть ся? кудожу дівається?
—
Всяк на се дивиться, хоче ді-
знати ся,
Кожний вмирає, сього не розгля-
нувши.
Думи похмурі, — сірі то хмари!

Ходять, зивляють ся, знову ще-
зають,
Хочуть в душі моїй разом спи-
нити ся,
Хочуть у темінъ труни оповити ся...

Гетьте ви, думи! Я в полі без-
крайому
Злую журбу за вітрами розмікаю.
Всього позбавлюсь і думкою віль-
ною
З волею знов побратаюсь великою!..

III.

Осяйно-радісну весну
Не згадуй в-осени:
Минув ся май, заплакав гай,
Навіки пезли сні...
Живи, не думай, не гадай,
Про юність в-осени!.

Зорі холодная встає.
Над парком у журбі,
І в айстри цвіт лле листє віт
Сліз краплі при тобі. —
Пролинув швидко любий час,
І все кругом в журбі!..

Як тихий вечір настає
І місяць золотий
Вгорі стоїть і сум таїть
І скрізь — туман густий, —
Не згадуй сонце золоте
І промінъ осяйний!..

Вона тихенько відійшла, —
— Година мрій, тепла, —
І в тій не кинула добі
Проміння по собі;
Забудь же й ти колишні сні
Зівялих мрій весни!..

IV.

(До відїзду мóлоди).

Осінь і небо, й берези над ставом,
І сонця цілунки в зівялій траві,
Блакить і пожовклого парку аллеї.
Сухеє бадилле й останки лілеї...

В небі-ж — біленькі донькі Укра-
їни,
— Хмаринки що кидають рідний
свій край —

І линуть за щастєм, і кїдають
тіни,
І з неба вітають зажурений гай;

Світло їх стріне в далекій чу-
жині!
І світлом проймуть ся, забліснуть
вони

Але не забудуть ся далечі сині
І край де страждання в ріллі за-
лягли..

...Осінь і небо, й берези над ста-
вом

І чорнії смуги за тином в полях,
Синіє блакить і хмарки відлітають
І рідні степи їх в-останнє вітають...

МИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ.

Недоля.

(Оповідання).

Чи я люблю її? чи вона кохає мене? Ніколи не становив я собі сї питання: мені просто було легко і гарно з нею, як і їй з мною. Ми бачились двічі і тричі на день, ми не вміли обходитись один без другого. Всяка новина, що почув один, вимагала негайного побачення, ми викладали взаємно свої думки, свої почування, мрії і сподівання. Кожний з нас був сумтіннем другого. Коли один прочитав якусь книжку, що зворушила щось у серці, він поспішав шукати другого, щоби швидче поділитись пережитим. Вкупі склали ми свої ідеали громадянської праці, вкупі марили за ті ідеали бороти ся. Наші відносини були осяяні теплим, радісним і чистим сонцем весни життя. Ми були однолітки: і мені і їй йшов двадцятий рік...

Якось мусів я в справі партії, до якої ми належали з усім пилом неопитів, їхати на тиждень до Н. Обидва однаково горді тією місією, що була мені доручена, ми дали взаємно слово що дня листуватись, не вважаючи на те, що се могло здатись не констативним. Я справив своє діло швидче, ніж сподівався і вже збирав ся рушати до дому, коли мене несподівано арештували. Коли чим була мені тяжка несподівана в'язниця, то тільки тим, що приходилось не знати, коли я побачу її. З того часу, як ми розлучились, я пережив досить нових думок; нові вражіння переповнили мене через край. Усе се я мусів виложити перед нею, мусів знати, що вона одповість на ті питання, що я рішав один, до чого не дуже то звик досі. Листи, котрими ми обмінювали ся і тоді коли я вже сидів у в'язниці, мене не вдовольняли. Мені треба було бачити її обличчя, чути її голос, стиснути її руку і на те одержати відповідь. Я не міг zostаватись самотним. В своїх листах, котрі я діставав що дня перехрещеними якимись чудними лініями, вона піддержувала мою енергію, яскраво малювала мені ту радість, що нас жде, коли нарешті побачим ся.

Мені прийшлося „сидіти“ більш, ніж я сподівався. Не стало мабуть і у неї енергії на листи, бо я почав діставати їх не дуже то часто, а нарешті, тижнів зо два, не було вже й зовсім листів. Якось, почувачи себе дуже нервово і сумуючи більш ніж завжди, написав я до неї докірливого листа, питаючи, чому вона мене зрадила. Відповідь надійшла як тільки могла швидко. Її лист

був такий гарний, повний такої теплої приязни, що я й половини його не прочитав, як почув вже стид у тім, що не вдержався від докірливих слів. Приємно зворушений, довго не міг я скінчити читати того листа і тільки у вечері звернув ся знов до нього. Кінець був такий же, як і початок. Але був ще й „P. S.“ В ньому вона сповіщала мене, що має одружитись. „Шлюб, звісно, одбудеться—писала вона, коли ти повернешся, бо мусиш держати наді мною вінця“... Щось відорвалось в мене у серці, коли я прочитав се, щось наче вмерло в душі. Цілу ніч не лягав я спати, ходючи з кутка в куток по тісний коморці. Я ще ніколи не почував, що вона така занадто тісна! Тепер, одначе, я вже не рвав ся з вязниць, навпаки усім серцем бажав я, щоби без кінця тягнув ся час моєї неволі. Але через три дні вже був вільний.

З смертю в серці рушив я до дому...

Вона стріла мене тепло і приязно. Але від її приязни мої очі і серце сповнялись сльозами. Вона познайомила мене з своїм нареченим. Який він був вульгарний, занадто звичайний чоловік!

Мені таки довелося держати вінця над її головою! Перед тим вона власними руками причепила до мого сюртука маленький запашний букетик квіток. Не знаю, де в мене взялись сили вистояти вінчання. Знаю, що не міг за неї молитись і від щирого серця бажати щастя. Щось умерло в моїм серці і я сам здавався мертвим. За вечерею був такий, ніби не шлюб одбував ся, а похорон. „Що з тобою?“ тихенько спитала вона мене, але, глянувши в очі, мабуть, усе зрозуміла, бо більш нічого не питала. Тоді—шклянкою за шклянкою почав я пити, силкуючись загасити пекельний смуток, що рвав мені серце...

Ледве стоячи на ногах пішов я до дому, але опинився там, де панує розпуста і вино. Там пив ще і плакав гіркими сльозами... Вперше пізнав жінку. Так растоптав я свою чистоту, так скінчились мої молодощі

Було вже не рано, коли я з важкою головою прокинувся. Моя одіж зім'ята лежала біля ліжка на стільці. Маленький запашний букетик квіток, що вона власними руками почепила мені, зівяв. От се все, що мені від неї лишилось!..

Я не міг більш думати про неї з колишньою чистотою. Зникла моя чистота і брудні почуття опанували мене з голови до ніг, сповнили моє серце, отруїли мозок... Не побачившись з нею, я виїхав з рідного міста...

Театральне мистецтво і український театр¹⁾.**IV.**

Давній грецький театр не знав публіки; він був явищем глибоко-національним і широко-демократичним — він знав тільки народ. І певна річ, що сей народ ставив ся до свого театру і його служителів — акторів з великою повагою. Наскільки значною потребою для Греків був театр свідчить те, що за часів Перікла кожний громадянин одержував з урядової каси два оболі (щось ніби 25—30 коп. на наші гроши) для плати за вступ до театру, який здавав ся в аренду; фонди на се складались з решток грошей державного скарбу. В IV ст. перед Р. Х. управителеви афінських фінансів Евбулови вдалось навіть добитись народної постанови, якою кожний, хто насмілься підбивати иньших, щоб рештки сих грошей повернути, замість їх звичайного призначення, на збільшення військової каси, підлягає смертній карі. Шануючи свій театр, Греки вмili шанувати і акторів. Софокла Афінці вибрали за управителя каси атицького союзу (гелленотаміяс — ніби теперішній міністр фінансів), а пізнійше за його Антигону вибрали навіть за військового гетьмана (440—39 р.). Актор Арістодем був двічі державним послом (до Филипа); великою пошаною користував ся і знаменитий грецький актор Каліпід. Певно ж не абиякими громадянами були тоді і актори, коли їм доручалось виконувати державних обов'язків. Звичайно, про якийсь шкодливий вплив народних мас на театр там, де він був храмом, говорити не приходиться. Але такий вплив ми вже бачимо в римських театрі, де замість народу вперше з'являється публіка, що шукає в театрі марної втіхи, забави. Се жадання забави, „зрища“, потрібного як хліб, найкраще вилилось в знаменитому гаслі юрби: *Panem et circenses!* Головний контингент римських акторів — раби, погорджені і упосліджені недобитки долі. Вони не поважають свого мистецтва; як раби, вони звикли насамперед годити панам, задовольняти їх найменші примхи. І от коли поруч з акторами на римській сцені починають виступати ще й актриси, такі ж як і вони рабині, театральне мистецтво занепадає і на решті доходить до тієї межі, за якою вже починається гола розпусти („міми“). Очевидно, при таких умовах ні про яке поважання до театру і акторів з боку публіки не могло бути й мови. Переставши бути глибоко національним і широко-демократичним в самій основі, театр розриває свою органічну зв'язь з народом і починає відтоді служити публіці. На короткий час певні зародки національного театру позначились були

¹⁾ Докінченне, див. X кн. ЛНВ.

пізнійше в Іспанії в епоху щасливого сполучення політичних, релігійних і художніх умов (Кальдерон, Лопе де-Вега) і в Англії за царювання Єлисавети, коли англійський театр перейняв ся був традиціями Відродження. Далі театр вже не є чинником національного життя в широкому значінню. В залежності від зміни політично-громадських і економічних умов, етичних і естетичних поглядів в громадянстві він міняє свій зміст і вигляд і здаєть ся на ласку публіки, яка є тільки частиною нації, бо складаєть ся з тих станів чи класів, що в даний момент висунулись на поверх суспільного життя і грають в ній провідну роль. Псевдокласичний театр стараєть ся догодити смакам аристократії, романтичний (мелодрама) відгукаєть ся на лозунги демократичної буржуазії (т. зв. „третього стану“), нарешті сучасний театр є в перевазі слугою капіталістичної буржуазії. Світогляд і естетичний смак буржуазії виразно відбивають ся в сучаснім театрі, як на ідейнім змісті репертуара, так і на художности сценічних креацій. Філістер-буржуа шукає в театрі не глибоких емоцій, повних ідейної краси, ні молитовного екстазу, а поверхових вражінь від фривольних сюжетів, жартовливої гри фантазії, словом того, що не турбує серйозної думки, а дає лиш приємне лоскотання нервів. Тому він не любить класиків, не любить ні Шекспіра, ні Шілера; пєси Ібзена і Гавітмана йому нудні. Взагалі пєси поважного репертуару він ходить дивитись „для годить ся“ і то тільки тоді, коли виступає якась нова „знаменитість“, що імponує йому не артистичною грою, а своїм авторитетним іменем. Зате пєси легкого жанру, що побуджують зоологічні інстинкти — весела комедія з „адюльтером“, фарс з „салом“ або оперетка в „тріо“ як раз відповідають його затаєним смакам, його лицемірній моралі. Найвищий ступінь, куди сягають його естетичні пориви — се опера і балет, які тим не менш без субсидії не можуть існувати. Від акторів і актрис він вимагає пікантної вроди, гарного убрання, елегантії, зручності, живого темпераменту і комізму ad hoc — сих прикмет цілком вистачає для його розуміння „талановитости“. Драм буржуазна публіка взагалі не любить, але часом не від того, щоб між двома фарсовими пєсками подивитись якусь, повну трагічного жаху, одноактівку з репертуару grand Guignol. В останній час навіть виробив ся спеціальний жанр легких одноактових пєс всуміш з номерами дівертисменту, що успішно культивуєть ся в театрі „Мінятур“.

Але й поважну драму не поминув вплив буржуазії. Французька драма ніяк не може позбутись традиційного адюльтера і її легко побиває весела комедія і фарс. В Англії, як свідчить авторитетний знавець сцени Маріо Борса, нема самостійної, серйозної драми. На німецькій сцені мають успіх буржуазні драми Зудермана; Ібзена німецька публіка не любить, а соціальні і неореалістичні пєси Гавітмана там стоять одиноко. До речі,

сей автор, як і Гуго-фон-Гофмансталь і вся молода школа тепер захоплюють ся неоромантизмом, який хоч і вносить в драматургію свіжу течію, але беручи сюжети з середньовічних та давнєкласичних часів, віддаляється від сучасности.

В Росії опріч двох, трьох авторів (Андрєєва, Горького, Чірікова), що кожний по своєму борються з буржуазним укладом життя, більшіна оригінальних пес належить перу безталанних авторів, представників натуралістичної школи. На зразок пес Сумбатова (Южина) викроюють свої драматичні вироби Потапенко, Немирович-Данченко et tutti quanti. Світогляд їх наскрізь буржуазний. Ідучи за Скрібом, як і пок. В. Крилов, komponують свої комедії і жарти Трахтенберг, Аверченко та інші, будуючи їх успіх на вигадливій ситуації та веселих пасажах.

Під натиском буржуазного світогляду, під впливом смаків „публіки“ загальний рівень драматичної творчости і театрального мистецтва взагалі впав незвичайно низько. „Мистецтво завжди лишається мистецтвом, — каже Вагнер, — ми повинні тільки зауважити, що його нема в сучаснім громадянстві“. Але ж платонічне бажання мистецтва вічно живе і навіть серед прикрийших обставин завжди має своїх оборонців. Ще за часів романтизму Віктор Гюго в ентузіазмі гукав: „Колись девізою поета була публіка, тепер — народ“. І хоч в дійсности було далеко не так, але в тім вигук поета вилилось платонічне бажання повернути мистецтво справді народови, а не тільки тому tiers-état, з якого пізніше виробилась сучасна буржуазія.

Ще виразнійше се бажання висловлює Вілліам Моріс: „Я не хочу мистецтва для меншости, так само як не хочу свободи для меншости. Замість того щоб бачити як мистецтво нидіє серед меншости вибраних людей, що зневажають тих, хто стоїть нижче від їх за неучтво, за яке вина лягає на них самих; за грубість, проти якої вони сами не чинять ніяких заходів, — замість всього сього я згоден, щоб мистецтво на який час зовсім зникло з лиця землі“.

Отже перед сучасним театром стоїть проблема: визволитись з під впливу буржуазії і зробитись доступним, коли не всьому народови, то принаймні широким народним масам.

В останній час вже позначились і реальні спроби підійти до розв'язання цієї проблеми, як в першій, так і в другій її частині. Художні театри в Москві і в Мюнхені своїм добраним репертуаром, своїми високо-артистичними постановками доказали, що свідомо творча праця може вже й тепер винести театральне мистецтво високо понад хвилі буржуазного впливу. Але здемократизувати свій театр жменька інтелігенції була не в силі, — з причин часто економічних вона не мала спроможности відчинити двері театру для вільного доступу широким масам, бо

інакше мусіла б збанкрутувати. Чого власними силами не змогла зроби́ти інтелігенція, те зуміли зробити самі робітники. Як я вже згадував, в Берліні є два робітничих театри, організованих ще літ 20 тому на товариських підвалинах: „Вільна Народна Сцена“ і „Нова Вільна Народна Сцена“. Д-р Бруно Віле один з організаторів цих робітничих театрів, так формулював їх завдання: „Мистецтво повинно належати всьому народови, а не бути привілеєм тільки заможних класів“. Він доказував, що при великому напливі публіки, коли кожне місце без різниці буде коштувати всього яких 50 пфенігів (коло 25 коп.), зараховуючи сюди плату за гардероб і програмку, вистава все ж таки цілком оплатить ся. Він не помилив ся в своїх надіях. Чотири роки тому „Вільна Народна Сцена“, що обєднала в своїй організації виключно свідомих робітників, членів партії, мала 15000 членів. Але в зрості її значно перевисшила „Нова Вільна Нар. Сцена“, що обєднує всю ту різношерстну масу, яка стоїть ще між свідомим пролетаріатом і буржуазією. В 1908 році з 27000 її членів 15 тисяч було самих робітників і робітниць (з них 1½ тис. швачок), далі 5 тис. дрібних крамарів і прикащиків, 500 техніків та інженерів, 400 урядників, 300 учителів та учительок, 100 студентів і 50 телефоністок; за один рік, себто в 1909 році ся організація вже мала 45000 членів! Але сюди приваблює вже навіть не матеріальна „доступність“ (в Берліні є й інші театри, де найдорожче місце коштує 2 марки, а найдешевше, нумероване — 50 пф.), а демократично-автономний характер цієї організації. Тут насамперед нема поділу публіки на „дешеву“ і „дорогу“. Кожний, хто заплатить 90 пфенігів (40—45 коп.) тягне жеребок і дістає місце, де йому трапиться — може попасти в 1-й ряд партера або й в останній ряд балкона (поганих місць цілком нема, їх виключено з плану театру), більше він нічого не платить, але як член товариства, що заплатив членську вкладку, дістає ще безплатно тижневий журнал, розумно і популярно уложений, посвячений театру і художній літературі. Товариство се улаштовує ще на протягу року концерти, реферати, балі, літературні вечори, гулянки за місто і т. п. Так звану „раду“, що безпосередно завідує постановкою вистав, концертів і т. п., вибірають загальні збори; але репертуар минулого сезону і приблизний prospect наступного завжди в подробицях обмірковується на загальних і екстренних зборах і в журналі товариства. Окрім того навіть в сезоні кожний член мав право звернутись до „ради“ з своїми бажаннями, порадами і вказівками і „рада“ їх охоче приймає на увагу і виконує, як що вони не перечать попереднім принципіальним постановам загальних зборів. Як бачимо, там між „глядачами“ і „театром“ є постійне і досить інтенсивне єднання.

Треба ще зауважити, що на цих виставах, концертах і т. п. мають

ЛІТЕРАТУРА 1912, кн. XI

12

право бувати виключно члени товариства (сторонні не допускають ся); але се має свою вигоду, бо по германським законам такі зібрання вважаються закритими і тому песи, що там виконують, цензурі не підлягають; таким робом відкривається широкий простір для вибору бажаного репертуару.

Коли се товариство задумало збудувати свій власний будинок для театру, то за кілька місяців підписка дала добровільних жертв 100 тис. марок, опріч того що товариство мало спроможність відкладати для сієї ж мети що-року коло 150 тис. марок.

Звичайно, існування таких товариських театральних організацій можливе тільки в строго конституційних державах з широко розвиненим політично-громадським життям.

На російські куцо-конституційні обставини подібні перспективи можуть здатись тільки прекрасним сном в душі фантазій Белаї.

Думаю про те, що навіть і для нас не все тут є сном, де-що можна б здійснити і найві але при певнім бажанні, при існуванні сміливої громадської ініціативи. І, може, з більшим успіхом се „де що“ вдалося б зробити власне українському театрови, як народному, своєю національною формою і змістом більш доступному і зрозумілому широким масам на Україні.

Вже й тепер контингент публіки, що відвідує український театр, складається на половину, а в святкові дні і в переважній більшості, з мійського простолюду, з тієї „юрби“, в якій ще голосно промовляє українська національна стихія, бо вплив російської культури її торкнувся лиш поверхово; російським театром вона не цікавиться, бо він їй чужий і мало зрозумілий, до українського ж — йде залюбки. В данім разі український театр, як що він хоче бути справді ідейною, поважною інституцією, мусить, опріч виконання безпосередніх завдань високого і чистого мистецтва, нести ще й національно-культурну місію — впливати на виховання сих народних мас в національно-демократичнім напрямі. Репертуар його вистав для народа повинен бути пильно дібраний і з художнього і з ідейного боку; в ній треба давати перевагу песам, в яких малюють ся соціальна нерівність, економічні кривди, де розвиваються політично-громадські конфлікти, де виразно виступає національно-демократична ідея і т. п. Найбільше сим вимогам можуть поки що відповідати напр. такі песи: Карпенка-Карого — „Хазяїн“, „Понад Дніпром“, „Розумний і дурень“, „Сава Чалий“; Грінченка — „На громадській роботі“, „Степовий гість“, „Серед бурі“, М. Старицького — „Богдан Хмельницький“, „Остання Ніч“, „Оборона Буши“; Л. Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“; з перекладних: Хейерманса — „Надія“ (і иньші його песи, які слід перекласти), Гаупт-

мана — „Перед сходом сонця“, „Візник Геншель“, Шілера — „Розбійники“, Октава Мірбо — „У золотих кайданах“ і т. п. інші, що вже драматичною цензурою дозволені. Нема чого боятись, що ідейних перекладних пєс проста публіка не зрозуміє або не вподобав. Монологи Карла Моора проти соціальної несправедливості вона прийме з неменшим співчуттям, ніж тепер приймає гарячі протести Гейєрта проти експлоатації капіталістів („Надія“); нарешті дефекти розуміння надолужать експресія виконня, бурхлива акція пєси і ефектна обстановка.

Звичайно ще краще було б, як би хоч під час народних вистав програмки роздавались безплатно, а на відворотній стороні їх було б коротко і зрозумілою мовою пояснено головний зміст і провідну ідею твору. Час би вже нашим антрепреньорам взяти приклад з своїх закордонних колег і перестати дивитись на програмки як на „доходну статтю“. Глядач, що платить якихсь 15—20 коп. за квиток на галерею, не може платити ще 10 коп. за програмку, без якої все ж таки йому часом дуже трудно орієнтуватись у пєсі. Ніщо, думаю також, не може стати на перешкоді, що б і у нас за прикладом німецьких робітничих театрів, ціни на всі місця в театрі під час народних вистав були однакові, а квитки продавалися б в касі по жеребку. Моральне значіння такої реформи було б незвичайно велике. Робітник, прикащик, слуга, що в життю раз-у-раз мусять відчувати на собі гніт соціальної нерівності, упослідження, прийшовши до театру, почули б хоч на часинку, що всі тут однаково рівні. Як вирросло б їх людське достоїнство! Кожний з них так само заплатив 20 коп., як і всі інші, кожний має можливість витягнути щасливий жеребок і сидіти у вигіднім кріслі, навіть у першому ряді партера. Вже одна свідомість того, що там нема кастової різниці, що він там рівня всім іншим, вабила б його туди, до „свого“ театру. Театр сам по собі має велику магнетичну силу, а при умові загальної доступності і широкої демократичності ця сила мусіла б робити ще більший вплив на прихильно настроєні маси. Маючи „свою“, постійну публіку, входячи з нею в інтенсивне єднання, театр з більшим успіхом міг би виконувати своє дійсно-культурне завдання. Не заглядаючи в будучину, можна проте думати, що власне серед такої публіки міг би з часом виробити ся ґрунт, на якому при більш вдячних умовах збудував ся б і у нас вже цілком демократичний, пролетарський театр, на зразок „Нової Вільної Народної Сцени“ в Берліні.

На жаль більшість українських антрепреньорів дивлять ся на сю простонародну публіку переважно з меркантильного погляду, занебруючи ідейний бік справи. Вони прекрасно зрозуміли, що така публіка може давати добрий дохід в касу театру і тому охоче ранками в свята і по понеділках у вечері почали давати „народні“ вистави по „загально-до-

ступним" або „значно зменшеним“ цінам. В своїх надіях вони не помилились: звичайно на таких виставах театр буває переповнений. Але що ж за свій загорьований гріш дістає на таких виставах глядач? В кращім разі він побачить там якусь вельми заграну і збиту песу старого репертуару, але дуже нерідко його почастиють і витворами такого туподумства, від якого здоровому чуттю тільки відверотно стане. До таких вистав антрепреньори ставлять ся цілком байдуже або й так, ніби вони ще й ласку публіці роблять, пускаючи її по дешевим цінам; тому й виставляють що трапиться або що легше поставити: „Пана Штукаревича“, „Панну Штукарку“, „Хворобу“, „Як вони женихались“ і т. под., обставляють сцену аби-як і випускають слабші сили трупи. Де-яку тенденцію до ідейного репертуару можна помітити часом хіба тільки в трупі Садовського...

Другу значну частину публіки українського театру складають єврейська і російська (здебільшого зросійщена — українська) напів-інтелігенція та інтелігентна молодь, переважно учні висших шкіл. Напів-інтелігентна єврейська публіка легко вдовольняється песами Я. Гордіна і співочим репертуаром, чого не можна сказати про інтелігентну молодь, яка має більш розвинений літературний смак і, маючи спроможність бачити в російськім театрі поважніший репертуар і кращі художні постановки, натурально ставить такі ж серйозні вимоги і до українського театру.

Але трудність завдання нашого театру ускладняється ще одною обставиною, якої російський театр не має. Поминаючи вже те, що наші артисти в минулому не мають з собою а ні твердої художньої традиції (себ то досконало виробленої сценічної рутини), а ні власних, ними самими набутих засобів артистичної техніки, так потрібних для виконання пес європейського репертуару, вони мусять ще й проломлювати лід упередження з боку російської інтелігенції, яка до таких пес на українській сцені не звикла і дивиться на кожную спробу в сим напрямі скептично або й глузливо.

Власне тепер, в сю хвилину, наш театр переживає переломову добу, коли кожна перемога коштує йому героїчних зусиль, а кожна завойована позиція відкриває ширші перспективи на його будучину. Щоб наш театр жив і успішно розвивав ся, щоб він і надалі був діяльним чинником нашої національної культури, він повинен, не схиляючись, не складаючи зброї і не звертаючи на вузькі манівці, йти непохитно тим широким шляхом, яким ідуть європейські театри. Се аксіома. Тому то пси європейського репертуара повинні дедалі все більше входити і в наш репертуар, а се може бути тільки тоді, коли виконання сих пес в нашім театрі досягне високо-художніх шаблів артизму.

По великих містах України, де приходить ся грати нашим трупам, попит на такий репертуар вже є, він мусить бути, треба тільки його відповідно вдовольнити, і тоді зросте контингент інтелігентної, постійної публіки, що вже не покине нашого театру. Ті керманічі труп, що не обмежують ся досвідом вчорашнього дня, а відгукують ся на сучасні потреби і старають ся заглянути в завтрашній день, повинні дбати про те, щоб протягом кожного сезону кілька перекладних європейських пєс і, такої ж або подібної вартости, оригінальних українських зробились репертуарними пєсами в їх театрах; хоч один день на тиждню вони повинні призначити власне для таких пєс. Нехай не спиняють ся ні перед матеріяльними затратами, ні (і се особливо) перед завзятою і уперто-свідомою працею — і те і друге їм не за довгий час мусить виплатитись з надвишкою.

Є, або властиво повинна б бути, в українськїм театрі ще одна частина публіки, яка зветь ся українською інтелігенцією. Бачити її в театрі приходить ся дуже зрідка і то лиш на премєрах, урочистих виставах та часом ще на бенефісах визначних артистів. Здавало ся б, що для правдивого завдання театру — чистого і високого мистецтва, така публіка є найбільш відповідною і вдячною. Вона не потребує окремої праці коло себе ні з ідейно-демократичного (звичайно, в середньому виводі), ні з національно-свідомого боку; вона в процесі творчого єднання між актором і нею мусіла б бути тією суцільною, так мовити б, „адекватною“ величиною, про яку тільки й може мріяти справжній артист.

Але сумна дійсність і з сього боку дає дуже мало втішного. Власне в питаннях чистого мистецтва висока культурність української інтелігентної публіки підлягає великим сумнівам. Наскільки наша загальна культура ще не дорівнює такій же російській, на стільки і художний світогляд нашої інтелігенції, її розумінне природи і завдань мистецтва ідуть у хвості за художними смаками і вимогами наших сусідів. Се прикро, але в сим треба признатись. Справжній знавець своєї художньої справи і справді талановитий артист мусить серед української інтелігентної публіки почувати себе сиротою; через те він має право не зважати особливо ні на її хвальну оцінку, ні на її гостру критику. Навіть український середній артист інстиктивночуває свою виспість в сих справах і, як се можна часто помітити, прислухаєть ся до критичних відзивів нашої публіки остільки, оскільки залежить на тім його зовнішній успіх, його матеріяльне становище в трупі; рідко коли бере він ті відзиви до уваги, здебільшого він їх змаловажує. Так звана, акторська пиха чи зарозумілість будь що будь має нерідко під собою певну підставу.

Але найгірше те, що українська інтелігентна публіка, сама по собі така

нечисленна, ще до того й інертна та байдужа до свого театру. Наприклад тут, в осередку України, в самім Києві її трудно заманити до театру навіть знижками на квитки для передплатників „Ради“, які охоче робить для неї театральна дирекція.

Виходить таким робом, що на „свою“ публіку український театр ні з художнього, ні з матеріального боку спертись не може. Звичайно, *tempora mutantur*, рух український росте, росте і національно-свідома інтелігенція, але контингент театральної української публіки збільшується пропорціонально в сьому рухови дуже мало.

Взагалі-ж треба признати, що постійної, інтелігентної публіки українському театрови ще бракує.

Останні виводи, до яких я мусів послідовно прийти, як бачимо, досить сумні. Сучасний європейський театр переживає кризіс і кризіс сей доволі таки важкий і затяжний. Творчість актора понизилась і здрібніла, драматургія підупала, а сам театр перестав бути храмом чистого мистецтва, яке відбивало в собі національний світогляд, було виявом священного культа цілого народу, — він звироднів до дрібної інституції, що служить цілям марної втіхи та забави публіки, яка складається з привелійованих, заможних класів.

Взагалі театральне мистецтво, переживаючи процес занепаду і виснаги, рівночасно відбуває в собі скритий і болючий процес переродження і ще невідомо в які конкретні форми сей останній процес вилеється. Очевидним тільки є, що нові форми мистецтва будуть, як і ранійш, виобразовуватись під впливом історично-художньої кон'юнктури, яка складатиметься в залежності від зміни соціально-економічних і політичних умов дальших часів, а разом з сим і в залежності від еволюції етичних та естетичних ідей в громадянстві. Можна на підставі сього думати, що закони економічного матеріалізму, які в останній час все більше висуюють до активної участі в політичнім життю широкі пролетарські маси, скажуть устами сих мас своє важливе слово і в сфері театального мистецтва. Можливо тако ж, що на певний час на сцені запанує соціальна драма, яка своїм змістом і обсягом для творчости драматурга дасть цікаві імпульси і відкриє широкі перспективи.

Може, мені зауважить, що відколи мистецтво почне служити потребам широких мас, його художний рівень понизиться і навіть на який час затримається його свободний розвій, бо художники і поети будуть змушені спуститись з високостей і замкнути свою творчість в межах розуміння юрби.

Але ж з давніх давен і до сього часу сфери прикладап-

ня творчої енергії і таланту не мали виразно зазначених меж і були дуже різнородні. Яскравий приклад сього маємо в особах Леонардо да Вінчі і Гете; перший, викінчивши такі малярські шедеври, як „Тайна вечеря“, „Св. Сімя“, обертав свій геній до архітектоніки, наукових трактатів з обсягу математики, анатомії і навіть до механіки, в якій те ж зумів зробити цікаві винайдення (проект літального апарату, інструмент для підслухування); другий від „Фауста“ переходив до натуралістичних дослідів і розправ. Зрештою твори геніїв і великих талантів нерідко можуть бути близькі і доступні розумінню широких мас, хоч їх автори і не дбали про се спеціально. Юрба, скажем, не зрозуміє „проклятих питань“ Гамлета або страждань Генриха з „Затопленого дзвону“ Гауптмана, але ж вона досить добре зрозуміє муки ревнощів Отелло або гарячі протести в оборону людського достоїнства і жіночої самостійності Норя Ібзена.

До того ж в наш вік щось подібне до „поділу праці“ помічається вже серед художників, як і серед учених. Є практично продуктивні мистецтва, конче потрібні для хлібороба, робітника і поруч з ними високе, самоцільне мистецтво і глибокі, спеціально-наукові дисципліни; є інженери, що риють шахти, прокладають залізничні шляхи і інженери-архітекти, що будують величні храми; є геніяльні творці, що пишуть для людськості і талановиті драматурги, белетристи, що пишуть для середнього загалу і для юрби. Економічний закон попиту і пропозиції регулює художню продуктивність так саме, як і всяку иньшу, тільки характер попиту міняється відповідно тому загалу, звідки, він походить.

М. Гюйо каже: „Між одною групою літературної публіки і иньшою часом буває стільки ж різниці, як між одним віком і другим; кожна з них має своє мистецтво, своїх артистів, свої думки; сі групи так само не можуть обійтись одна без одної, як якийсь історичний вік не може обійтись без періодів глухого заколоту, що були перед ним і утворили його“.

В останні часи найбільше впливовою групою з поміж иньших груп суспільства являється велика і дрібна буржуазія, що, підкоривши своїм смакам мистецтво, понизила його художний рівень і загнала в темний куток застою. Є ще й друга, менш численна група демократично настрійної інтелігенції, що серед задушливої атмосфери намагається вивести з сього вутка мистецтво, пильно оберігаючи його високі прерогативи. Але ось на арену громадського життя вже виступає нова, бадьора і життєздатна група робітничої демократії. Її вимоги і смаки поки що не підіймуть вгору мистецтва, але вони можуть з часом оздоровити його. Чи має мистецтво відмовити сій групі своїх послуг? Той же Гюйо каже: „Існування популярних мистецтв для народа не тільки не заслу-

гує догани, але є фактом втішним, бо се власне відкриває можливість висшому мистецтву стояти висше понад ними; народи завжди приходилося пройти сими сходами, щоб піднятися висше—се сходи, що ведуть у храм“.

Коли мистецтво має вже відігравати службову роль, то краще хай служить воно демократії, що має на меті загально-людські ідеали ніж бути на послугах у буржуазії, вдовольняючи її узко-кастові забаганки.

В кожному разі в першій стадії оновлення театрального мистецтва відбуватиметься постільки успішно, поскільки вплив буржуазних смаків на нього буде витіснитись свіжими течіями дійсно-поступового і здорового демократизму.

Зовсім инакше стоїть справа з українським театром.

Він також переживає певний кризис, але сей кризис походить не з виснаги, не з виродження нашого театрального мистецтва, яке навпаки ховає в собі ще багато тривких зародків, потрібних для його розвою. Се кризис молодого організму, який вже переріс свій дитячий вік і тепер саме стоїть на порозі змужнілости. Він — немов той підліток, що ще не звик до свого нового убрання, такого-ж як у всіх дорослих, ще поки соромить ся і не знає на яку ступить; але на шляху його лежать колоди, а за кожним його непевним рухом стежать допитливі, часом глузливі погляди. Поки він був дитиною, до нього ставились з ласкавістю, підбадьорували і захваляли через край; тепер від нього починають нетерпляче вимагати, критикують кожний крок і ганяють за найменшу провину, або помилку, якої часом в дійсности, може, й нема. Безперечна річ, що нашим акторам здебільшого бракує загальної і фахової освіти, що наш драматичний репертуар здрібнів і зубожів, що нарешті українське громадянство слабко підтримує свій театр і буває в ньому рідким гостем. Але-ж причини сих сумних явищ лежать не в самім театрі, а за межами його, — власне в тих непормальних умовах, серед яких розвивається все наше загальне культурне і громадське життя.

Ми, як нація, не живем вільним і повним життям. Могучі сили національного організму ще дрімають в потенції, а та культурна робота, яку провадить наша молода і малочисельна інтелігенція, стрічає різні перешкоди і тому здобутки її поки невеликі. Свідоме українське громадянство не в стані удержати без дефіциту навіть кілька часописів і журналів, не може з повагою поставитись та енергійно підтримати єдине, в межах російської України, своє наукове товариство і врятувати від хронічної худосочности тих кілька просвітних та культурних товариств, що ще якось живогіють. Не маючи освітніх інституцій з викладовою українською мовою навіть для елементарної, початкової освіти, ми не

можемо і мріяти про спеціальні інституції, де-б можна було добувати фахову освіту. От же при таких умовах театр мало чим може покористуватись з тих невеликих здобутків культури, які ми маємо.

До сього часу він сам був діяльним рухачем нашої культури, але щоб ви-йти на широкий європейський шлях і лишитись на сій поважній позіції, він тепер більш ніж коли потребує допомоги зокбола, потребує свіжих течий з джерел нашої нової культури. Се був випадковий збіг щасливих обста-вин, що наші актори та керманичі театра були разом з тим і визнач-ними драматургами, що поважне слово художньої критики їм вдавалось чути від представників чужої, часом ворожої преси, що театральний пар-тер по самі береги заповняла чужа інтелігенція і т. д. Часи і обста-вини перемінились і тепер сі функції і обовязки мусять лягти на наших письменників і на наше громадянство. І по скільки на них з боку ху-дожного і з боку матеріального зможе опертись наш театр, постільки від сього залежить і його розвій.

Кожна нація має такий театр, якого вона варта, якого вона заслугує. От же вимагати від театру чогось такого, що є йому понад силу, чого він тепер, в дану хвилину не може дати, бу-ло-б і несправедливо і цілком даремно. І коли я писав, напри-клад, про брак загальної і фахової освіти у наших артистів, то, само собою розуміється, не мав на думці се їм ставити в докір чи понижати їх до-стоїнство, а тільки констатував сам факт і висував потребу його усу-нення з часом, в будучині. Се були вимоги, висловлені як desiderata або швидче бажання платонічного характеру.

Інша річ ті дефекти театра, що походять з перестарілої тради-ції або від недбальства і які при бажанні можна усунути тепер же.

Звичайно, боротись з загальною системою режисури і з методом акторської праці дуже трудно, бо тут звички і особисті уподобання часто беруть гору над доводами розуму навіть у людей талановитих і освічених. Але в сій боротьбі добрим діалектиком буває саме життя: в остан-ній час ми бачимо, як при складних постановках нових п.п. ре-жисьори і артисти мусять поволі зрікатись старих традицій і йти назу-стріч новим вимогам мистецтва. Ще легше дасться усунути дефекти, що походять з недбальства та неувagi, як напр. недодержаність в ха-рактері убрання, мови або прогріхи в декораційній обстанові то що, бо вони кожному кидають ся ввічі. Зрештою без прогріхів і помилок не може обійтись ні одне живе діло,—треба тільки мати мужність в них признатись і вчасно їх усунути.

В справі національного відродження наш театр ще недав-но вів перед, він був майже єдиною, можливою за російських обставин, формою для популяризації української ідеї. В руках свідо-

мих керманичів він може й далі виконувати своє почесне завдання, але для більшого успіху справи свідомий своїх національних обов'язків керманич, що дивиться на театр не тільки як на приватне підприємство, але і як на справу громадського значіння, повинен уважно прислухатись до голосу доброзичливої критики і в кожному разі не реагувати на зроблені вказівки надмірною ущипливістю та образливістю. Чехи, може, через те і досягли поважних культурних здобутків, що справу свого національного відродження почали з самої гострої самокритики. Чому ж би й нам не пійти за їх гарним прикладом?

Але на жаль справді ідейних та національно-свідомих керманичів наш театр майже не має. Ще не так давно ми мали кілька поважних труп, що під кермою ідейних проводарів уміли боронити і високо тримати прапор українського театрального мистецтва. В даний момент лишилась тільки одна трупа, з якою можна рахуватись, як з ідейною—се трупа, на чолі якої стоїть вельми заслужений керманич її М. К. Садовський.

Сором був би тому, хто не признав би його великих заслуг в минулому, хто з належною пошаною не поставився б і до його теперішньої праці. Один з славних піонерів нашого театру, він більш як 30 літ з непохитною завзятістю, не покладаючи рук, працює на ниві рідного мистецтва.

Сторонній людині трудно собі й уявити, яку колосальну масу психічної енергії і сили волі приходить ся витрачувати ідейному антрепреньорови, працюючи серед неможливо-тяжких обставин нашої дійсності! Скільки нарікань і часто незаслужених докорів мусить він прийняти на свою голову від артистів, преси і публіки, що не хочуть або не вміють увійти в його скрутне становище! На які матеріальні збитки і втрати, що сягають часом до самопожертви, він буває змушений іти, провадячи художний та ідейний репертуар!

І все ж таки на протягу 30 літ такої неймовірно-тяжкої праці не спроневеритись, не сховатись на спочинок в затишний куточок, а навпаки, коли руйнувалась одна трупа, зараз же будувати другу і вести справу далі, була здатна тільки виключно енергійна натура. І ось тепер трупа Садовського, беручи на увагу її ідейно-художню дисципліну, може бути зразковою для всіх інших труп. Таких художних постановок (навіть опер), які вона в межах своєї можливості вже буває спроможна давати тепер, не може дати ніяка інша з сучасних українських труп.

Коли я, розглядаючи в загальні український театр, висловлював свої принципіальні і теоретичні думки, то між иньшим, наскільки се мені здавалось потрібним і характерним (в чім я — homo sum — міг і помилятись), зазначав дефекти і сієї трупи. Але роблячи се, я ні на хвили-

ку не мав у думці тими дефектами затьмарити позитивні і загальнопризнані заслуги як самої трупи, так і поважного керманича її. Мені тільки здавалось, як певно і всім тим, хто так само як і я любить наш театр, що зазначені дефекти, які до того ж з боку виглядають помітніші, не повинні б мати місце в такій солідній трупі...

Оглядаючись навкруги, на те море українських труп (кажуть є їх щось понад 120, хоч число се очевидно прибільшене) що заповнюють всю площу України і хвилями переливаються геть-геть поза межі її, сумно стає на душі за рідне мистецтво, за національну ідею, що в тих кочових ордах спотворюються, нівечаться або й виставляються на глум та публіку темній, зденаціоналізованій юрбі. За винятком чотирьох-пяти труп, що грають по великих містах і мусять, догоджуючи смакам великоміської публіки, сьак-так дбати принаймні про показний бік справи, се-б то звертати більшу увагу на декораційну обстановку, мальовничість убрання та чисельний склад персоналу, решта труп — дрібнота, що здебільшого, мов ті бульбашки на воді, не вспіють з'явитись, як вже зчезають, потім знов з'являються в иньшій місці, під иньшою антрепризою і знов зчезають і т. д., але ніколи не переводяться. Складаються ті трупи з різної голоти, бідолашних сіромах, недобитків долі, що не мали де в життю голову притулити, от і пішли на сцену, мовляв, для лежкого хліба, веселого життя та дешевих лаврів. Чимало між ними волоцюг та п'яниць, чи мало нещасних бідарів, обтяжених сімєю, що провадять старцівське життя, не доїдаючи, не досипляючи, напів-обдерті і напів-босі. Який їх моральний багаж і освітний ценз, як вони поводяться на сцені і в життю — нема що казати; кожен, хто хоч раз з ними стрічався або познайомився з Винниченкового оповідання „Антрепреньор Гаркун-Задунайський“, має про них досить докладне розуміння. Всі ці трупи, в тім числі і більші з них, не турбуються ніякими ідеями, ніякими завданнями мистецтва; в них одна турбота — порожній шлунок, який треба перш за все наповнити, і тому бажання заробити якомога більше, ціною яких завгодно компромісів є єдиною метою їх існування. Кожному, мабуть, також відомо який гидкий, „гопачний“ репертуар вони провадять і чого тільки не виробляють на сцені, щоб здобути ласку глядачів.

Було б великою помилкою думати, що ці „руско-малорусскія“ трупи вже відживають свій вік, *). Про їх живучість свідчить той факт, що більші з сих труп, граючи по великих українських містах (в Києві, Харкові, Катеринославі) мають „свою“ публіку і користуються серед неї навіть чималим успіхом, а з боку матеріального

*) Див. статтю І. Личка „Еволюція українск. театра“ в журналі „Студія“, 1912 р. № 36—37.

часом конкурують навіть з такою визначною трупю, як трупа Садовського, що можна було спостерігати напр. літом в Катеринославі де зіхалось разом дві трупи — Суходольського і Садовського. Як бачимо навіть найдужчий з законів — закон конкуренції хитається поки між завданнями високого мистецтва і „гопаком“ і часом навіть виявляє тенденцію схилитись на бік останнього. Треба довгий ряд літ в однім місці виховувати публіку в бажанім напрямі, як се робить тепер трупа Садовського в Києві, щоб сей закон зрештою прихилити на свій бік. Але ж на провінції, де грає величезна більшіна „русько-малорусских“ труп, і де публіка не має з чого вибрати, закон конкуренції не може поки грати ніякої ролі. Ясно, що там потрібної для сих труп публіки стане ще на дуже довгий час. Є ще, правда, одна обставина, яка де-далі на-бірає все більшого значіння, але й вона певних, позитивних надій дає небагато. Я маю тут на увазі брак драматичного репертуару. Безперечно по великих містах, де все ж таки смак у публіки в середньому більш розвинений, ніж у публіки провінціальної, там очевидно і „попит“ на ідейно-художні пєси — більший і він буде де-далі зростати, і поскільки сей „попит“ буде вдовольнятися „пропозицією“, постільки від сього залежатиме і дальша художна еволюція сих труп. Для великих міст сей закон, як і закон конкуренції, зберігає свою силу. Але-ж не забуваймо, що у нас поки що поруч з невеликим зростом числа художних пєс зростає в значно більшій пропорції число пєс макулатурних, анти-художних і коли навіть по великих містах сї пєси загиджують репертуар більших труп і так чи инак в нїм держать ся і, значить, свої функції виконують, то на провінції в маленьких трупах, де для виконання художних пєс нема ні артистичних сил ні відповідних сценічних засобів, а смаки публіки не дуже вибагливі, такі безграмотні вироби ріжних нездар ще довго знаходитимуть для себе вдячний ґрунт. І тим часом як по великих містах більші трупи, еволюціонуючи, почнуть з часом виконувати національно-культурну роботу, згубний вплив маленьких труп ще довго держатиме провінцію в темряві.

Правда, не слід випускати з уваги і тієї обставини, що взагалі наш національний рух росте і потужніє, що вплив його ширить ся на провінцію і навіть на маленькі трупи, в склад яких входить чимало таких елементів, що своїх звязків з національною стихією ще не порвали і тому по між ними подекуди вже пробивається національна свідомість, хоч, очевидно, неглибока і мабуть для ідейної праці мало користна. Тим не менш напр. характерна річ, що тоді як більші трупи (окрім хіба трупи Садовського), українських газет, журналів і книжок не виписують, щось з півтора десятка передплатників „Ради“ належать власно до артистів і керманичів маленьких труп; вони ж нерідко присилають замовлення і на книжки до „Української Книгарні“.

Було б несправедливо, констатуючи низький рівень постановки театральної справи в „малорусских“ турупах взагалі, не зазначити, що там нерідко трапляють ся і замітні таланти, що мусять марнуватись, коли при інших умовах могли б розгорнутись в визначні артистичні сили.

От же коли взяти на увагу з одного боку вплив зі сцени самої національної стихії, яка, нехай і принижена та спотворена клоунадою виконавців, все ж таки подає свій дужий голос, а з другого — вплив безпосередньої творчости правдивого таланта, який в хвилини екстаза скидає з себе пута розумової обмежености виконавця і туподумства автора, то мусимо признати, що навіть на „низах“ нашого театру, в так званих „шантрапі“, загоряється хоч часом святий огонь і опромінює тоді душі глядачів своїм благодійним сявом. Але на жаль здебільшого се тільки болотяні огники, що спалахують на купинах і час їх горіння — недовготривалий.

На кінці мушу знов сказати, що художня техніка, освіта, розвинений інтелект — річи дуже важні і в останній час особливо потрібні для актора, але все-ж таки їх значіння в театральнім мистецтві тільки помічне, а не першорядне. Найголовніший стимул творчости таланта — вибух екстазу, оргіазм, святе натхнення; сим тільки й можна запалити душі глядачів, злити їх одними спільними всім думками і почуваннями і піднести до найвисшої гармонії краси.

Відомий психіатр, проф. В. Бехтерев каже, що як би ми не дивились на питання про так звану „колективну душу“ і „психічні хвилі“, що рівночасно охоплюють багато людей, не може підлягати сумніву, „що в основі всього лежить могутий вплив в юрбі взаємної сугестії, яка викликає в окремих членів юрби однакові почування, підтримує однаковий настрій, зміцняє об'єднуючу їх думку і підносить активність окремих членів до незвичайної степені“. Він же посилається на слова визначного європейського психіатра Садіса, що каже: „Сугестія, дана героєм, ватагом, паном моменту, приймається юрбою і відбивається від людини до людини, поки кожна голова не закрутить ся, кожний розум не потьмариться. В збентеженій до нестями юрбі кожний впливає і підпадає впливу, кожний надихає і дістає надихання, хвиля надихань все росте, поки не досягне страшенної височини“.

Таким „паном моменту“ буває великий актор, якому театральне мистецтво дає як найбільше потрібних засобів, щоб виявити свою величезну силу над юрбою. Як же високо повинен стояти сей актор, що б мати змогу достойно виконати свою благородну місію!

Український театр, oprіч безпосереднього завдання мистецтва — підносити вгору і облагороджувати душі, може і повинен в справі національного відродження відіграти ще велику і почесну роль.

Про українську літературну мову.

В національному житті одним з найважливіших явищ є безперечно мова.

Представляючи ясну одличку і одмежовуючи часто одну націю від другої, вона стає символом національного життя. Складаючи частину народнього духа, вона для багатьох стає національною святошю... Замахи на зміни в ній вважають ся такими патріотами за злочинство і стривають гарячу одсіч. Зміни в мові вважають ся за хитання підвалин самої нації, і боротьба межі реформаторами мови та її охоронцями придбує навіть часом форму державної справи.

Сю добу боротьби повинна пережити кожна нація, що прилучаєть ся до вищої культури, і перемога врешті схиляєть ся на бік новаторів мови.

Але до того часу обома таборами заживаєть ся чимало хиб, і завчасне та безсторонне вживання різних мійр може сьому лиху запобігти в значній мірі. Ми, російські Українці, еп *masse* прилучили ся до вищої національної творчости по 1905 році, коли в нас явила ся преса та деякі інституції. Їх поява одбила ся на мові, що пішла шляхом поширення меж народних, і викликала ряд незадовольнень, які скупчились у новій брошюрі нашого шановного письменника Ів. С. Нечуя Левицького „Криве дзеркало української мови“.

Гостро зачеплене ним питання про нашу літературну мову таке важливе, що ми не можемо його знехтувати. Але для сього треба одійти подаль од нашої мови, і поговорити про літературну мову взагалі... І тільки таким робом ми зможемо з меншою помилковістю вяснити, чого варті наші новатори мови, проти яких обурив ся Нечуй.

Що таке мова? Се психо-фізичні значки для вияву нашого духа. Без мови ми не можемо жити: чи в вигляді звуковому, чи мімічному, чи якомусь иншому, — мова для нас необхідна. Необхідна насамперед індивідуально, — для кожного з-осібна, бо вона помога думати, бо словами заміняють ся для нас численні одлички предметів. Необхідна і з громадського боку: вона є орган для зносин. Навіть більше: мова є наслідок громадських зносин, бажання одній людині поділитись думками, почуттями, замірами — з другою. Мова, на протязі історії і до неї, встановляєть ся несвідомим відбиранням і ухвалою слів всією громадою. І тільки тоді вона робить ся знаряддям духу і для окремої людини і для громадського вжитку. Так складаєть ся народня мова; хоч і розбита по окремих місцевостях, вона в загальних рисах є спільний ви-

роб всього народу. Громадський елемент мови і тепер особливо видно з того, що слово або форма граматична одного повіту вражає незнайомого з нею тубільця другого повіту. „Се не по нашому“, каже він, — у нас так не кажуть“. І він з свого елементарного, групового погляду, правий, коли з дивуванням відносить ся до иноповітової форми, слова: їх не ухвалено близьким йому соціальним колективом.

Доки люде мали між собою небагато стосунків, доти культурний рівень людей і через те їх мова були мало рухомі, і одна соціальна група вважала другу чужою. В мірі збільшення зносин виростають і зміни в мові, хочаб через внесення нових предметів культури, звязаних, звичайно, з словом. Слово чуже — незрозуміле, але предмет, скажемо, „лампа“ потрібен, і через те слово „лампа“ входить в ужиток народу.

Так, поволі, народний запас слів збільшується чуженародним, бо збільшується ся обсяг матеріальної культури. Але народня мова змінюється не тільки через позичання слів чужих, що стали згодом рідними. В межах окремої етнографічної одиниці відбувають ся різні зміни по різних місцевостях. От через що і раніш і тепер розуміння „народня мова“, нпр. латинська чи французька, чи великоруська, зовсім не визначають, що мовний матеріал є однаковим для всього народу. Вирази скажемо, „великоруська“ чи „українська“ мова тільки визначають, що, не вважаючи на всі одміни в говірці частин якогось народу, всі його члени мають в мові багато спільного; але мова полтавця або подолянина чи костроміча або вороніжця далеко не однакові. Тільки так і можна розуміти вирази „мова і її наріччя або діалекти“: існують тільки говори, а „мова“ народня є наша абстракція, є спільне в окремих говорах, яке самостійно не животіє. Одлички говорів якоїсь мови спочатку бувають переважно в фонетиці та морфології, але пізніш надходять і зміни лексичні, і се в залежности знов таки од причин культурно-соціальних. З часами первітня народня колективність починає ламатись на користь індивідуалізації. Зявляють ся окремі класи, стани, професії, групи. Суспільство робить ся складнішим; мова диффеенціюється. Народ, яко робоча маса, підпадає під владу вищих класів; в сфері останніх, дякуючи дозвіллю, витворюється могутнє духовне життя — наука, штука, техніка. Для злуки різних класів виростають уряд і держава; ранішому розумінню „народ“, — теперішній назві низчого класу, — протиставляється „нація“, яко сума класів, сполучених спільним, походженням, мовою і т. п. Під впливом сього усього в мові нації відбувають ся величезні зміни, і супроти старої народньої мови, що й тепер належить одному класу, зявляється мова національна, державна, літературна, — чи там ще як її назвати, — але мова окромна, належна тільки вищим, більш освіченим класам. Як виникає вона і в які стосунки стає до народ-

ної мови? Витворюється національна мова старим ладом, а найперше — через користування народним матеріалом: для нових понять, на підстав готових мовних даних, компонують ся нові слова, народови, звичайно, незовсім або зовсім незрозумілі. Се через те, що народ не доріс іще до світогляду вищих класів. Розеднання класове веде до розеднання мови, але останнє не досягає в слову разі такого страшного ступня, як у випадку складання своєї національної чи державної мови через позичання всієї чужої мови. Тоді мовне розеднання буває повне і веде за собою самі небажані для поступу наслідки. Зразком такого часткового позичання може бути і великоруська літературно-наукова мова, заповнена цілим морем варваризмів, яких вона спекається незвісно коли.

Зразком повного позичання чужої мови можуть бути західно-європейські народи, що в середні віки, для вищих ціль, користувались мовою латинського, або, як Славяне, німецькою, або, як ми, Українці, тепер великоруською.

Скутки такого позичання сумні: вищі верстви — не тільки соціально, а в усіх смислах, являються чужинцями для народу, а сей дивиться на вищі класи теж як на чужинців, і таким чином перозуміння різних верств нації мало можливе.

Поява окремої державно-літературно-національної мови має на перший погляд, ще одну лиховістну умову. Коли утворюється така мова, навіть на ґрунті народньому, то при виборі її, уже свідомому, не рахують ся з розумінням всієї нації чи народу. Мовою літературною стає діалект однієї частини народу, — він набуває вагу всенародного через особливе громадське значіння даної округи, і всі інші діалекти однієї нації падають на ступінь низчих. Потім уже до сього пануючого діалекту, що робиться національною мовою, доточують ся слова чи вирази з других діалектів однієї мови, і національно-державна чи літературна мова робиться досить рябою. Сей приплив діалектних матеріалів, чи як їх звуть, провінціалізмів, не робиться одначе без краю.

В відомих формах і межах національна мова костеніє, накидається всій нації, навіть чужим націям однієї держави, і існує паралельно живій творчості своїх діалектів.

Так, наприклад, сучасна мова італіянська є власне діалект тосканський, діалект Данте, Боккачіо, Петрарки і др., — а паралельно з ним існують діалекти другі. Мова англійська є діалект лондонський. Мова іспанська є діалект кастильський; мова французька діалект Іль-де-Франса; мова німецька — один з верхне-німецьких говорів і т. д. Мова великоруська є діалект московський. Паралельно з ними животіють діалекти інші, але, звичайно, мова літературно-державна їх витісняє.

Всі наведені факти дифференціації мов і створіння державно-літе-

ратурних супроти народних, більш-менш одноманітних, приводять, значить з собою таку низку лихих наслідків: накидання чужої мови иншим націям; накидання діалекта одній частини народу другій, накидання рябої мови всім частинам нації і головню нижчому класу. Чи можна і як сим лихам зарадити? Поміркуєм. Коли одній нації накидають мову другої, то се проти природно; се робить ламання людської душі, і через те накидання чужої мови в її цілости мусить бути одкинута. А коли сього пануюча нація не хоче одмінити, тоді в історії повстає національна боротьба, яка часто кінчається перемогою пригнобленої нації. Так, наприклад, відбувалося в Славян супроти Німців, Турок та инших ворогів славянського розвою.

Инше треба сказати про позичання з чужих мов частинне. Ми вже бачили, що один народ позичає де-що в другого для назв предметів матеріальної культури. Теж буває і не може не бути і в сфері духовній. Коли якась частина нації чи навіть індивідуум розвипли і вимагають слів для вислову нового становища душі, то де їх взяти? Між иншим, з мови чужої, де відповідні слова уже є. Але чужоземні слова можна також передати близько до рідних, і се веде уже до самостійної творчості; що в такому випадку робити? Треба нові слова творити по законах рідної мови, щоб наблизитись до народнього розуміння. І, врешті, що робити з рябою літературною мовою, зложеною з частин різних діалектів одній народньої мови? Звісно, коли ми беремо слова чужої нації, то тим більше можемо взяти й слова частини нашої нації. А що робити з накиданням цілого діалекта і запровадженням його замість инших діалектів одній нації? Се справа трудніша, але вона лагодиться також, як і другі хиби при складанні національної мови. Річ ось в чому. І те позичання мови, і те накидання і та творчість нового є закон нашого життя, є неминучий наслідок всього нашого минулого. Без позичання чужої культури і без посунення своєї, ми жити не можемо. І якими-б поганими наслідками сього не здавалися нам тепер, вони, очевидно, були найкращі або найможливіші в тогочасних умовах, в добу їх появи у нас. При забиранні вченими чужої мови, або при позичанні з неї, або при створінні взагалі нових слів ми маємо діло з стихійною силою: щоб не робити, як не загачувати, вона однаково прорветься. Як, напр., в великоруській літературі не складала опір Карамзину, його мова запаувала. Як в італійській літературі не виступали проти латинської мови Данте, Петрарка і другі, вони однаково самі писали і по латинському.

Так „довліє днів злота його!“ Значить, тоді даремна боротьба проти стихії, яку б шкоду вона не чинила нам? До відомого ступня так: боротьба з чужомовним натовпом довгий час була даремна, а боротьба з створінням нових слів і не потрібна; але, звичайно, взагалі, мовний гар-

мидер в царині якоїсь нації мусить бути полагоджено раніш чи пізніше. Робить ся се полагодження і стихійно і штучно — свідомо: першій шлях цікавий особливо. Через що зявляється в сфері нації опозиція проти позичених або ново-створених слів? Через незвичку до них, через їх чужинність. Се зявище світове: якась річ може бути прекрасною навіть, а через незвичку до неї, виклика ворожі стосунки. Але незвичка може перейти в звичку, коли якась річ часто набіга на очі, або запроваджується примусово. Так відбувається і з мовою. Її неологізми, спершу „страшні“, через широке обертання та брак у народа підхожих слів, потроху прививаються і через кілька поколінь стають цілком рідними і навіть прийнятими. Візьмем такі слова в славянських мовах, як ідеал, ідея, ікона, монах, аскет і сила подібних. У витворенню звички до національної мови грає велику роль держава, що через свої інституції, а особливо школу, накида всім громадянам спільно-державну мову, або дозволя в межах других національних одиниць, теж в інституціях, укоренюватись иншим національним мовам. Через таке привикання змажку до національно-літературної мови пізнішим поколінням здається навіть дивним, як їх предки могли змагатись про такі порожні речі, як те чи инше слово?

Звичка — друга природа! Але се не повна втіха... Через звичку можна ухвалювати або терпіти такі речі, що зліплено досить недоладно... Що робити тоді, коли вияснить ся їх недоладність? Звичайно, їх виправляти і викидати. Се річ трудна, коли до недоладного уже звикли, але для здійснення можлива. Поміж поправці недоладного та ж держава чи суспільство через свої інституції, — себ то знов через примусовий елемент. Знов створюється звичка до нового, кращого і т. далі.

Метод гоїння зла від неологізмів повторюється і при впровадженню в літературну мову провінціалізмів. Зло власне в незрозумілості і дивовижності. Але й та й друга зникають через звикання до слів у відповідних інституціях. Таким чином поява в національній мові чужих, нових і звисних тільки одній частині нації слів не є смертодайним лихом, а цілком звичайною річю. Ніяке задоволення наших потреб не буває зразу досконалим, а робить ся таким тільки поволі... Теж і в справі мови, що задоволення нашу потребу — вислову духу. Яка б ни була спочатку нечиста і невірна національна мова, що виростає з якогось народнього діалекту, вона потрібна, бо вона єдина. Пройде час і вона покращає, а тим часом вухо звикне і до поганого, яке таким — тоді вже не стане. Погане і гарне — речі стосункові, а в мові головне не зовнішній її бік, а внутрішній: зв'язані з нею зявища духу. І коли, яка б не була і де б не взята, мова поміж наш дух виявляти і його покращувати, то для нас врешті байдуже, чи з рідного джерела слово — ідеал, ідея, альтруїзм — чи з чужого!

Бо тепер воно наше! От через що багатько чужоземних слів так зрослося з нашою душею, що ми навіть не можемо їх чимсь иншим замінити!

Такий наш погляд не є ухвалою мовного status quo, — зовсім ні: він є тільки вказівка на те, що не треба вергати гори на неминуче, не треба звати зрадниками краю тих, хто хоч з чужими та новими словами бажає промовляти вищу правду до рідного краю.

Хай форма їх вислову невдатна, але ж другої поки що нема. А тим часом слово правди пробеться через недоладну форму і дасть змогу си-нам правди вдатися і до поліпшення форми самим, або зробить се мож-ливим для других. Ніщо в світі не робить ся зразу!

І коли будесть ся розкішний храм або палац штуки, багато дово-дить ся нагабрати ся в брусї, доки чудові форми утвору штуки не за-сяють своєю закінченою красою.

Таким чином бажані стосунки наші до гармидера в національній мові повинні складатися тільки з толерантності і повільного полагожден-ня хиб, бо останні часто являють ся навіть фіктивними і страхи про них зайвими.

Але ся толерантність і се терпіння „страшного“ мовного матер-ялу гублять свою необразливу вдачу, коли ми од вищих класів перейде-мо до народу.

Вищі класи якось управляють ся з новинами в рідній мові: вони можуть догадати ся про смисл, знаючи чужу мову, або з самого тексту, або через поміч других, більш свідомих людей, або через повільне зви-кання до тих слів у різних школах. А що робитиме з таким чужим ма-териялом нарід, яко низчий, менш освічений клас? Давати йому страву з модернізованої мови безглуздо, бо народ її не прийме... Значить така мова народови непотрібна? Так і дивлять ся на се діло люде, що за-надто кохають ся в чистоті мови і для яких постановка двох крапок над „і“ здасть ся вже переверотом, подібним до французької великої революції. Так суб'єктивно і пристрасно дивитись на справу ми не по-винні. Ми мусимо не забувати, що мова є тільки засоб, а не мета. Мо-ва мусить цїнуватися лиш остільки, оскільки звязані з нею поняття по-ширюють наш духовний обрій. Кожне нове національне слово, відсутнє у мові народній, є разом з тим і нове поняття. Значить, при впровад-женні національної мови в нарід, ми стоїме перед фактом поширення, власне не мови, а вищого духовного розвою.

Чи можем ми спинятись з переведенням в народ даних сього роз-вою тільки через те, що їх висловлено в чужій для народа формі? Звіс-но, ні... Нам треба знайомити нарід з електричністю, філософією, юріс-пруденцією, і т. д., не вважаючи на те, що сї зяви висловлено в чужій

для народу формі. Питання тільки в тому, як се робити, щоб нарід зрозумів незвісні для нього речі з незрозумілими назвами. Шляхів для сього є кілька. Перший — громадські інституції, участь в яких приводить нарід до прийняття назв тих інституцій і їх термінології. Згадаєм, напр. про такі зяви, як банки, кооперації і т. и. Із інституцій найважливішою в даному смислі є, звичайно, школа, і таким чином урозумінне потрібної нової мови стає питанням державним.

Пустіть нарід в університет та інші школи і він виросте в повну інтелігенцію, поодинокі зразки якої ми бачимо давно і в Росії.

Але сей шлях занадто довгий, хоч і прямий. Доки ще се сонце зійде, а тим часом нарід національної мови розуміти не буде. Що робить тоді?

Тоді вдають ся до заходу, вхваленого всюди: вищі знання демократизують ся і популяризують ся, се-б-то викладають ся народови в приступній формі. Звичайно, для сього популяризатору ставлять ся строгі вимоги: він мусить вживати тільки народню мову і навіть ту говірку, якою балака його аудиторія. Слова чужоземні, неологізми, провінціалізми, архаїзми вживатись не повинні. В тих популярних викладах повинні також по дорозі вияснятись і різні нові, літературні слова, і таким побитом народ до них привчатиметь ся. Але таке поводжінне з народом відгонить оранжереїстію: він, при подібних умовинах, все ж таки буде обертатись у тісній сфері і слів і понять, і вища думка, в повному її обсягу і в самому джерелі її, все ж таки буде для нього неприступна.

Та потім не весь же й народ стане вдаватись до популярних видань, а тільки одиниці чи десятки!

А для більшости і вища мова і вища духовна культура будуть недосяжні.

Прилученне народа до вищої мови частинно можна поладити і через видавце словників, на взір технічних, деб поясняли ся слова нові, але і ся міра дрібно палятивна.

Питання про прилученне народа до вищої мови не є філологічне, як де кому здаєть ся; його не розвяжеш тим, що викинеш з літературної мови навіть—кільки сот зателепуватих, як каже Нечуй, нових слів, не народних. Бо їх же треба чимсь замінити, а се може зробити вдатно тільки сам народ. А як же він зробить, не ставши вище по культурі і не познайомившись самотужки з вищою мовою?

Питання національної мови є питання культурно-соціальне. Тільки тоді вона стане дійсно народною, коли народ зблизить ся з вищою культурою і з вищою мовою, яка б вона не була погана. Се, звичайно, може зробити ся по волі, як робить ся і для вищих класів, але шлях до сього один: для народа мусять існувати не тільки середні, але й вищі

школи, щоб народ сам міг читати інтелігентські книжки і брати участь в реформі не тільки ідей, але й мови. Тільки тоді літературна мова стане дійсно народньою, а до того часу всякі міри для очищення мови є тільки палятиви.

Таким же палятивом єсть і вимагання популяризації науки та мистецтва в формах діалектної мови. Період популяризації завжди потрібен для нації і для всієї людскости в малечому, юнацькому, недостиглому періоді її духа. Але коли людина підросте, її треба пускати плавати в широкому морі культури людей дорослих.

По тому ж самому не можна вічно держати і народ в межах популярного. Треба і йому дати змогу з правом назватись дорослим!

До таких висновків приводить нас вивчення історії різних мов, що досягли літературного значіння і перейшли межі народні. І найближчим для нас прикладом може служити мова великоруська, що особливо творилась в 18-му та початку 19 віку. Все розказане про умовини переходу народньої мови в національно-літературну, цілком стосується і до неї. Вона видержала багато різних спроб і гостро тепер одрізняється од народних діалектів, а тим часом хіба не являється вона дорогим для Великоросів органом духу, не вважаючи на те, що в ній є сила матеріалу і хватаного і латаного?..

Те, що сказано про мову великоруську, цілком пристосовується і до літературної мови української. Але те, що допускається для мов чужих, деякими для неї не допускається зовсім. Читаючи статтю Нечуя і його філіппіки проти „Грушевського і К^о“, можна подумати, що єсть якась криштално-чиста українська мова, що на протязі тисячеліть заховалась від впливів під чарівними покривами. Що треба тільки підняти край покрива, і відтіль вилетить безкрайний струм алмазної мовної хвилі.

Крім того, з усього простору української мовної території такою живодавчою силою наділено тільки одну її частину, центральну, і їй покоряться всі інші українські говори—язиці.

При такому погляді, звичайно, всякий, хто не задовольняється тим міфічним запасом, є „злочинець“, бо ламає інтереси чистої мови, народу, нації.

На щастя, такий погляд—ілюзія, звязана з різними хибами, і обвинувачення мовних наших новаторів виходить далеко не такою легкою річю, як здається Нечую і другим.

Коли говорити про українську літературну мову, то вона таким алмазом чистоти ніколи не була і не швидко ще може бути. Був час, коли у нас навіть рідної літературної мови не було, а її заміняла так звана, церковно-слов'янська і остільки заміняла, що один із українських

патріотів кінця 16-го віку, Іван Вишенський, принципіально стояв за вживання власне сії мови. Був час, коли українська літературна мова одбивала на собі значний вплив мови білоруської, а в 17 в. польської, а з 18 в. і по сей день великоруської. Не говорю вже про впливи чуже-народні дрібніші.

В сі різні періоди нашої національної мови вона дуже одрізнялась од народньої і виявляла з себе великий сумішок,—і що ж,—могли обійтись без неї Українці вищих класів? Ні в якому разі! Для вищих понять творились розмаїті слова, далекі од народних, і не вважаючи на се, нова мова ширилась, паралельно народній і церковно-славянській, і навіть їх перемогала.

В 18 в. українська літературна мова перетерпіла особливу долю. Вона ширилась тільки на правому березі Дніпра, під владою польською, а на лівому сливе замовкла, викинута з шкіл і інституцій російським урядом.

Так дійшло діло до 19 віку, часу національного відродження України. Галицько-буковинська її частина одійшла до Австрії, вся инша до Росії, і в обох частинах України національний рух почав виливатись у одмінних формах. Традиція вживання і розвою національної мови мала місце тільки в Галичині, а в російській Україні, через урядове її обмеження, літературна мова не багато перейшла за межі народньої. Національне відродження російської України мало вдачу відродження народньої мови.

Через що російські Українці не вдались огулом до мовної творчости? Бо в ній не було потреби, бо для неї не було аудиторії. Нечисленну українську інтелігенцію в роки навіть 60 і 70 було обрушено, для народу було досить популяризації, ніяких українських інституцій не було. Для кого ж би існувала мова вищого порядку?..

От через що поодинокі виступи М. Старицького та О. П. Косач (Олени Пчілки) з актами мовної творчости викликали у наших навіть свідомих патріотів ухмілку. Такі ж стосунки були і до галицько-української мови. В Галичині умови створились инші: там виросла інтелігенція, інституції, школи. Для навчання українського народу вищому знанню треба було і вищої мови, і от галицькі літерати вдають ся до сього важливого діла. Творить ся мова для інституцій, школи, наук, журналів. Береть ся матеріал і з німецької, і з польської і з латинської мови, кують ся і на народний взірєць слова, і все вкупі дає бажане—мову вищого порядку.

І ніде правди, діти, багато в тій мові небажаного,—але що було робити? І подібна мова, пущена в школи, незабаром зрослась з душею галичан; стала її змістом. Може поганим? Не спорю. Але змістом, еди-

но можливим і тоді і тепер. Дайте другий, кращий, і Галичина його прийме, але не тепер, а тільки згодом, бо зараз вона себе чує не зовсім погано і з своєю сумішковою мовою.

Як же до сії мови однеслися наші російські українофіли років 70-х і 80-х і далі? Старші—ворожо, з сміхом. Їм чудна була та мова, вона була для них непотрібна. В них для „домашняго обихода“ була українська народня мова; для вищого—великоруська літературна, якою вони балакали, як балакає де-хто з них і по сей день. Справа національна галицька здавалась їм чужою. Вони не думали, що не за горами час, коли здобутки галицької культури стануть потрібні і для них. А час ішов, і Галичина робила вплив і на Україну; молодші Українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було. До них приступали більш чутливі старші українофіли. Українська національна ідея поширилась, і коли після 1905 р. явилась змога проявити вищу культуру в формі вищої мови, то що наші діячі мали робити? Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганяють мову нашої преси, не створили для України вищої мови; чим же в пресі та інституціях треба було користуватись? Звичайно, тим, що творилось по методу старо-європейському: або кувались нові слова, або брались просто з чужої мови, або брались з галицької мови.

Що се—добре чи погане? Воно єдине, неминуче і через те вже швидче добре. Добре, звісно, в цілому, в загальних рисах; а окремі зяви нашої літературної мови є безперечно негарні; їх треба змінити, навіть викинути, але се діло часу, а поки добре, що є принаймні така літературна мова, якою хоч як-небудь можна до інтелігенції говорити. А чи не являється наш погляд опортунізмом або оптимізмом? Чи не покрива він зяви, навич згубної? Ні в якому разі. Всі ми мусимо пам'ятати, що абсолютно чистих мов нема, що наша літературна мова далеко не встановлена і не ухвалена і що для критики її цілком певних критеріїв нема.

Всі ці міркування повинні нас переконати, що строго пуритичних стосунків до мовних хиб наших письменників ми мати не можемо.

Письменники можуть писати мовою околиці, до якої належать, можуть вживати слова, добуті де і як вхитно, і ми, в даному становищі нашої мови, нічого де який час зробити не можемо. Будуть в сих різноманітних писаннях незрозумілості, се неприємно, але без них літературна мова, в процесі її створіння, обійтись не здолає.

Не може обійтись і тоді, коли межі мови будуть більш-менш скуті. Творчість літературної мови не може спинитись; вплив на неї народних діалектів теж,—значить з сим фактом тимчасової незрозумілості

треба помириться. Її буде одсунуто лише тоді, як неясні слова буде пояснено і признано гідними для вжитку.

Треба значить, мати діло з попереднім ступнем вивчення незнайомих слів,—ступнем для де кого неприємним і навіть, на їх думку, образливим. Гордовита наївність! А коли буде встановлено мову,—звичайно, переважно одного діалекту,—хіба людність з другими діалектами не повинна буде виучувати слів не з їх округи?

Період вчення обовязковий у кожній справі і даремне думати, що тільки рідна мова може зразу влити ся в наші душі без всякого нашого напруження.

Хто хоче мати вищу рідну мову, мусить перетерпіти неприємности од її створіння і засвоювання.

Таким чином діло не цілком в літератах, що творять мову, а і в публіці, що реагує на неї не відповідно.

Треба незрозумілостей в мові не лякатись і не кидати, як дикарі, книжку додолу, а віднести до незрозумілих слів уважно. І може виявиться для нас же, публіки, неприємна річ: ми не розуміємо своєї мови по своїй же вині. Ми або не знаємо чужоземних мов, або не знаємо других діалектів народньої мови, або гаразд не знаємо навіть діалекту свого!

Книжки пишуть ся для публіки, але вона буває всяка. Є серед неї багато елементів таких, що по своєму розвою, або знанню навіть народньої мови, можуть мати діло тільки з популярним, а не вищим письменством. Та і тут можуть не розуміти слів, що не гучать в їх околиці. І що ж, хіба такі елементи, чисто провінціального світогляду, теж компетентні у питаннях мови, теж мають хоч деяке право шпурляти під ноги книжку,—як знаменитий селянин Левицького?

За ці малопросвічені елементи нам дуже жаль, але зарадити їм часом дуже трудно. Обертатись до них навіть з чисто народньою мовою буває не цілком можливо,—бо як вони лівобережці, то в правобережній мові теж не все зрозуміють. Одно слово, покладатись і одсылать до публіки за наукою мови не є вихід і рятунок, бо публіка буває всяка. Далеко певніше було б одсилення до словника установленної літературної мови, але його, на нещасте, нема, і він, певно, не швидко й буде.

То що ж, в такому мовному стані нам і zostаватись і дивитись спокійно на той мовний нелад, що все ж таки в нас існує? Конче, робити щось треба і ми вкажемо на деякі міри до здійснення встановленої літературної мови, а поки що треба пам'ятати наведені факти і навіть з теоретичних поглядів на наших мовних новаторів накидатись не дуже.

Треба пам'ятати, що критика, а особливо безпідставна, річ легка, а мистецтво, творчість—річі досить важкі і нервові. Треба пам'ятати, що в критиці треба бути обережним, щоб разом з недоладними словами не викинути і самих письменників з їх гарним власне ділом творчості мови і освіти нації.

Сії обережності, на великий жаль, і немає в своїх критичних увагах наш шановний Нечуй-Левицький. Вартість їх оцінюємо тепер у подробицях.

II.

Всі наведені факти з історії літературних мов звісні прекрасно і д-ю Нечую-Левицькому; звісно і те, що творчість в літературній мові виникає з дійсних потреб духа, а не по чийсь каверзі, і що різні невлучности та невдатности є річ тимчасова. Але те, що творить ся в чужій хаті, викликає в своїй гнів і незадоволення. Нечук не подобається сучасна українська мова, і з сього він робить цілу історію: пророкує загиб всієї справи, вважає галичан з Грушевським джерелом злих духів, обзиває мову всякими малоприсмними назвами, і всіх, що пишуть новою мовою, вважає шкідливими діячами. Всю статтю Нечуя перейнято ворожим духом до української преси за її мову, і все бажання його, всі сили було положено на те, щоб скомпромітувати, зганити цю мову. Чи довелося же авторови своє бажання справдити? Побачим.

Для вказання негідности сучасної української мови і зганжування її діячів, Нечуй користується ріжнотипними доказами, ні одна з яких не видержує однак критики.

З початку у Нечуя іде частина лірична, яку ми чували доси від тих, хто не хоче українського руху та видумує на нього всякі дурниці.

Після Нечуя, сливе вся українська преса і її мова є витвір Грушевського. Сей „заповзяв ся нахрапом завести галицьку книжну мову й чудернацький правопис в українському письменстві (стор. 4). З українських письменників одні „ради заведення журналів на Україні, мусять коритись і мовчати“ (ст. 36), другі нишком скажуть ся, що їм „трудно вже й писати справдешньою чистою українською народною мовою“ (ст. 83). Так, наприклад, Грінченко жалів ся йому, що Грушевський „силює усіх українських письменників писати такою мовою“ (ст. 78). При всіх сих скаргах на ділі виводить, що для Грушевського „українські літератори се тільки віби матеріал, котрий він гне в мові, як схоже, для своєї надібки (ст. 48). Злочинство Грушевського ясне, як і тих добродіїв, що, подібно діячам „Світа“, „згодилися з галицькими радикалами“, як запевняє нас Нечуй (ст. 60).

Цікаво б тільки знати, яка мета у всіх тих добродіїв разом з Гру-

шевським? З слів Нечуя виходить, ніби політична. Починаєш думати, яка ж власне, і від абсурдності подібної думки здвигуєш тільки плечима.

Теж вражіння одержуєш і від „репресій“ Грушевського. От уже, справді, страшний сон російського обивателя,—відусіль на нього лізуть каверзи та підступи.

Смішно навіть думати, що письменники з різних міст на Україні пишуть по вказівці Грушевського, що більшість часу сидить за кордоном. Смішно думати, що Грушевський займав ся б поправкою на галицький лад мови наших письменників, що пишуть, наприклад, статті медичні або технічні. Але нехай навіть так: хай письменники органів Грушевського (Літер. Наук. Вістник, Село) мають ся в послушенстві у нього і пишуть під його цензурою. Але що робити з органами, які не залежать від нього, напр. „Рада“, „Українська Хата“ „Світло“, колективний орган кївські „Наукові Записки“? Через що ж ті органи пишуть так, як Грушевський? Те ж через змову з галицькими „радикалами“? І далі: з яких причин російські Українці кидають свою прекрасну народню мову і беруть книжно-галицьку або творять в галицькому дусі?..

Через каверзу, інтригу, сказав би нам Нечуй з нашими недругами. Але ми, що до тії „каверзи“ непричетні, можемо тільки запротестувати і одкинувши всі запевнення Нечуя, пропонувати свої—більш, здасть ся, дійсні.

Грушевський не є чорний маґ і не силує він злочинно письменників писати на лад „галицький“, як в сьому запевня нас „щирий і правдивий небіжчик Грінченко“ (ст. 5), що жалів ся Нечую на „партійне змагання в українських кружках“ (ст. 78).

Українські письменники, навіть незалежних од Грушевського органів, пишуть на „галицький“ лад, подібно Грушевському через те, що народньої мови для вищих понять не стає і приходить ся користуватись матеріалом, створеним в нашій пресі, хоч і на „галицький“ лад, але далеко до Грушевського. Може сей матеріал і поганий цілком, як впевняє нас Нечуй, але він для письменників, в тім числі і для Грушевського, є більш менше спільний, а в великій мірі і єдиний.

І коли ми справді, хочемо відродження нашої нації, то сього матеріалу ми не можемо не вживати, хоч би се комусь було й дуже неприємно.

Ми не споримо, що поруч з неологізмами, можуть істнувати і слова народні, але поки вони не в літературному вжитку, ми їх не можемо і не могли пристосувати до діла.

Змога широко використовувати народний матеріал повстала тільки

свіжо, з надрукуванням словника „Кіевской Старини“, але хто ж винен, що найважливіші з нього слова не було раніш видрикувано моволюбцями письменникам на вжиток? Останні вчилися своїй мови з поганих джерел, а тоді б пили з найкращого! Коли ж сього не трапилась, то вина за погану мову падає менш за все на Грушевського, та його однодумців у мові.

Силує не Грушевський других до сії мови, а його й других—потреба вислову духа,—та стіхійна сила, перед якою нічого не значать лементи людей, що низькооко хочуть затримати нашу націю, „для домашнього обиходу“, при мові „баби Палажки“.

Те, що сказано про мову, охоплює і правопис. В ньому є хиби, се правда, але він виник з тії ж самої потреби — передати зрозуміло слово для всіх частин нації. Хиби можна і треба поправити, але не вже дві крапки над і, або „сей“ замість „цей“ є теж каверза і веде край до руїни?

Накинувши тінь на літературну мову, яко на твір і примус Грушевського і признавши, що „може то в йому одному причина теперішньої руїни української книжної мови“ (ст. 48), Нечуй накидає тінь ще й другу. Він заявля, що „вже й тепер половина спершу прихильної до українських книжок нашої публіки зневірилась в будущині українського писменства і махнула на його рукою“ (ст. 11).

Тенденції до такого писменства він зве „збанкритованими перед українською публікою“ (ст. 39); заявля, що через мову „пірнули в Лету“ — „Шершень“, „Вільна Україна“, „Громадська думка“, „Слово“ і т. д.

Ся нова тінь теж розлітаєть ся димом.

Де взяв свою статистику про зменшенне читачів Нечуй? Ми маємо цифри зовсім інші. Ми знаємо, що число передплатників українських часописів росте, що українська книжка ширить ся все більше,—і се факти документальні.

Не перечимо й фактам Левицького, що де хто не хоче читати наших книжок і висококультурно топче їх ногами,—малà освіта робить і не такі вчинки,—але огулом зріст наших читачів—факт неспорний. Та коли б статистика Нечуя була і вірною, то й то вона б ще нічого не значила.

Цифри мають своє пояснення, а ми знаємо прекрасно, які внішні умови для ширення нашої книжки та часописів, що й доси викликають різні підозрівня та винування. І коли наша книжка іде не так гарно, як могла б іти, то ніяк не через мову. Не через мову пірнули в Лету „Вільна Україна“, „Слово“, „Гром. думка“ і др.—Щоб не знати причини їх загину, для сього треба сидіти в Австралії та й то з закритими вухами та очима.

До банкрутства через мову нашої пресі дуже далеко, а коли вважати кого банкрутами, то тільки тих добродіїв, що нашу книжку топчуть ногами: вони не доросли до неї, але й їх ми не будемо винуватити,—вони бо не знають, що творять!

І третю тїнь кидає на нашу мову Нечуй-Левицький. Доводючи, що в розгледжених ним виданнях мова є наслідком інтриги Грушевського, він вказує, що й тепер можна писати чистою, хоч і науковою, мовою і що нею пишуть Драгоманов, Єфремов, Грінченко, Огієнко і др. (ст. 6, і 90).

Сей доказ безпідставний! Можемо запевнити Нечуя, що всі згадані ним письменники, які видають ся йому особливими пурістами мови, — всі більш менш пишуть ненавистною для нього мовою: всі вживають більш або менше слів, зганжованих Нечуєм. Менш не через те, що в них якась ідеальна мова, а через те, що їм через свої сюжети доводиться обходитись, та й то не зовсім, з запасом народних слів. Річ в тому, що дехто з них не спеціалісти-вчені, як, напр., Єфремов та Грінченко, а популяризатори, або публіцисти; до передавання спеціальних наукових термінів їм здебільшого не приходить ся вдаватись, а коли їм приходить ся, передавати вищі поняття, то наслідком являється або галицька мова, або „описательний“ вираз; або чужоземщина.

От кілька прикладів з статті „великого стиліста“, як його зве Нечуй, Грінченка.

„Обидва... воєнні таланти і не менш талонівиті діпломати, незломні характери з могутньою енергією...“ (ст. 45).

„Виконати свій тестамент він приручив...“ (ст. 57).

„Замість чотирьох куплетів... в пізнішому варіанті“ (61).

„Прилучено до його зовсім механічно“ (68).

„Припала до вподоби... великому колові людей“ (71).

В сих прикладах, які можна було б побільшити без міри, крім чужоземних слів, є такі слова, як „виконати, коло“, що Нечуєм засуджують ся як жахливі...

З книжечки д. Єфремова „Літературний намул“ розгортаю випадково стор 33 і там нахожу: „покласти штемпель апробації... консеквентно ідуть далі“; „компанії анархістів“; „беріть іронічну репліку“ „морально вже розсперезав ся“, „мушу навести відповідну сцену...“ Таких прикладів можна навести до сходу.

Чи се теж „справдешня чисто народня українська мова?“ Думаю, що чистота дуже від такої мови далеко, що ряд тих чужоземних слів легко можна замінити, але Нечуй сього не завважає. Чому? Може, тому, що Грінченко, Єфремов і др. не „в компанії Грушевського та інших „их благоутробій“, як зневажливо обзива діячів української преси Нечуй (ст. 77).

Не знаю врешті, чому, — знаю тільки одно, — що чистої народної мови нема ні в одного письменника, який висловлює вищі поняття, і не тільки нема, а, по згаданих причинах, і не може бути. Літературна мова і тепер і ще багато часу попереду, мусить бути рябою, пістрьовою, і складатись із слів також інших націй.

Тому-то й четверта тїнь, накинута на нашу мову за її рябість, розлітається так же

Цікаво, що ганючи нашу мову, як рябу, Нечуй тут же наводить думку Пипіна, що „руський літературний языкъ самый пестрый въ Европѣ“ (ст. 23).

А в Руських же і академії, і університети, і наукові товариства, і уряд! І все-таки мова ряба...

Я думаю, після сього, мати рябу мову нам і Бог велів! А в усякому разі, надто побиватись через мовну рябість рації нема. В даний історичний момент іншої вищої мови ми мати не можемо.

Думати „перейти на пишну чисту мову народніх пісень та козацьких дум, як радив... Грінченко“ (ст. 14), а за ним Нечуй, се не тільки утопія, але й свідомо — неправдива річ.

В народній мові нема „діпломатів, енергії, куплетів, варіантів, механічно, претендентів і т. п.“, які вживає Грінченко і не міг не вживати, бо його з Нечуєм рада — тільки фраза. Бо на мові народній далеко не поїдеш, як не можна було поїхати і в 16—17 в.в., добі складання наших дум. Не треба говорити одно, а робити друге!

Інша річ прагнути до зближення з народньою мовою, до відшукання в народа прближних термінів, — се річ потрібна, але умови для виконання її дуже трудні, і нема чого гніватись, що на сьому шляху ми йдемо на автомобільною дорогою.

Коли вже не гніватись не можна, то треба добру частину сього почуття перенести і на читальників, часом досить наївних або неосвіченх.

Нечуй, напр, жалкує, що цікаві книжки, видані в Галичині, скажемо, львівські „Наукові записки“, недоступні читачам через мову. Що ж тут дивного? „Наукові Записки“ пишуться для спеціалістів і було б прекрасно, коли б навіть селяне їх розуміли, але тепер се неможливо! Діло тут не в мові, а в неосвічености, а мова переймається разом з вищою думкою. Для сього в кожній нації існує систематика читання, а тільки в нас подавай зразу розуміння всього, без попереднього вчення. Тому-то нема чого особливо жалкувати про неясність для не спеціалістів спеціальних видань: для перших є видання більш менше популярні, — напр., „Літературно-Науковий Вістник“ і другі. Та й то даремно думати, щоб популярні речі могли бути приступні всім. Візьмім, приміром, зга-

дані уступи з статтю Грінченка та Єфремова — хіба їх зрозуміє всякий? Я певен, коли б ті фрази попались до рук сердитого „селянина“, наведеного Нечуєм, то він і їх потоптав би ногами

Повна зрозумілість мусить бути лише в книжках народно-популярних, та й то треба пильно дивитись, для якої місцевости книгу писано, — бо для полтавця і подоляка мова повинна бути різна, — і так буде доти, доки українське народні діалекти не обєднають ся... А коли се буде? Та й чи треба, щоб було? А коли й треба, то треба ж вирішити, мова якого діалекта мусить бути зразцевою?.. Розв'язання сього всього довго прийде́ть ся ждати.

Та в потрібности сього непевен і сам Нечуй, бо ухвалює викладання в школах на місцевих говірках, а при сій умовині хіба можна ганити за незрозумілість книжку, написану говіркою? Ні в якому разі.

Таким чином тїні, наведені Нечуєм на нашу літературну мову, розлітають ся зовсім.

Наша мова не є наслідок галицької агітації, або „репресивних“ заходів Грушевського; з усякими різницями її уживають усі письменники — і ухвалені Левицьким і не ухвалені.

Наша літературна мова не є чиста, народня; але такою являється мова всіх націй, коли вона літературна. Рябою не може не являти ся навіть народня мова, раз в ній маєть ся ряд діалектів або говірок.

З розгляду побічних доказів Нечуя проти невартости нашої літературної мови можна вже бачити, що він стоїть на хибному ґрунті і що з міркуваннями його далеко не зайдеш. А прямі його докази впевняють нас у сьому зовсім.

Велику частину своєї книжки Нечуй заповнив численними прикладами мови наших письменників, де хтів показати, що останні без потреби беруть галицькі, руські, навіть польські слова, і що в своїх неологізмах вони стоять на не-народньому ґрунті. Се є головна частина книжки, на неї автор потратив багато часу, але на жаль, се є вайслабша частина, що наводить нас на сумні думки: коли вже сам Нечуй так недбало відносить ся до мови і до української справи взагалі, то що вимагати від других?..

Се знов таки не значить, що в різних випадках він не являється правим і що наші письменники, особливо Євшан, зовсім влучно користують ся народньою мовою... Але взагалі наш присуд про статтю Нечуя застається непохитним: в ній наш шановний письменник занадто легко відніс ся до зачепленого питання і, бажаючи добра, накоїв чимало шкоди.

Щоб се довести, мушу зробити тут нудну річ, що зробив і Ле-

вицький, — повиписувати слова, але ті, що ним трактовано невірно. Сих слів набереться сила; новий їх розгляд повинен довести, що вони в літературі вживалися доси не дурно, і що становище їх досить стає.

Що ж буде нашим критерієм при оцінюванні вартості літературних слів? Перш за все їх народність і до того належність російській Україні; а вдруге — належність різним письменникам, яких Нечуй визнає класиками і знавцями народної мови. До них стосуються твори: „Котляревського (наш значок — К.), Куліш (Кш.), Шевченко (Ш.), Глібова, Ол. Стороженка (Ст.), Панаса Мирного (П. М.), Карпенка-Карого, Кропивницького, Кониського (Кн.), Грінченка (Гр.). До них ми ще залічуємо Квітку (Кв.); Марка-Вовчка (М.ч В.), і других, про яких чомусь не згадує Нечуй, але яких визнано в словнику „Кіевской Старини і Грінченка“. Взагалі сей знаменитий словник є для нас виходною точкою і місцем, куди одсилаємо всіх для перевірки.

Критикуючи літературну мову, Нечуй береться насамперед до „Літературно-Наукового Вістника (Л.-Н. В.) і до статті Євшана, однієї з невдадених по мові.

Тут невірна увага Нечуя, що слово „штучний“ не вживається і в смислі „искусственно“ (ст. 15).

Слово „карколомний“ „головоломний“ (ib.) вірно утворено від народнього „карк“ (шея) Алекс. повіт).

В статті В. Дорошенка (стор. 16). Нечуй вважає за галицько-польські слова такі чисто-народні: рух (вживається самим Левицьким), проява (Кв.), лише (Номіс), дорібок (Чуб.), крок (Номіс, чуття — в смислі „чутство“, (а не „слух“, як твердить Нечуй), у самого Нечуя; „вага“ (значені, сила — нар. слово). Особливо дурно пропадає іронія його над словом „проява“, яке означає не тільки божевільну людину, але й „пройшествіє“.

В статті М. Грушевського (стор. 17). Нечуй вважає хибними такі слова чисто народні: короткозорий (Мирг. повіт), оцінити (цінити — Номіс попит (спрос). Васил. пов.; тягар (Г. Барв); відчувати ся (Г. Барв.), цінитель (Кш.); рахувати (К. Чуб., Гр.).

Слова „суспільність“ і „заохота“ (поощрення), яко гарні неологізми, теж занесено Грінченком до словника, і коли б до останнього вдався і Нечуй, то, на диво всім, не робив би таких уваг — „штучною заохотою до книжок“ (нічого не розберу! Лев.). Тут нема чого й розбирати! Занадто категоричне і невірне твердження, що „в українській мові нема великор. слова „двигать“: воно як раз і поміщено в згаданому словнику.

Невірна увага Нечуя, що „поголоска“ (ст. 18) не значить просто „слух“ (див. ряд народних цитат у словнику).

Невірна увага з приводу слова Грушевського „річниця (годовщина)”, ніби слова „річник, річниця” дають „уявління чогось такого, що сто-суєть ся до річки” (ст. 19).

У самого Нечуя є слово „річний” (годовой) і є народне слово „річняк” — годовалий, одноліток.

Вважа чомусь невдатним неологізм „тяглість”, коли є народне сло-во „тяглий”.

Знов невірно вважа то галицькими то великоруськими такі чисто народні слова: (стор. 20) поневолити (Васильк. пов.), глибина-глибина, я; трівати (до якого Нечуй доточує „не розумію, що воно значить;” се слово є також у Шевченка;) робучий; устрій (є „стрій;”) ріг (угол) (Симон.); наріжний (Київ. губ.; навіть письменник Наріжний) „Розви-ток” і „розвій” хоч і галицькі, але у нас прийняті і поміщені в слов-нику Грінченка (ст. 21).

Невірно вважа Нечуй галицькими (ст. 24) чисто народні „Здібний (ряд народних про нього цитат); охорона, тримати, чекати”. Невірно зав-важа, ніби „слої землі” не зветь ся в народа „верствою”.

В других статтях невірно вважа галицькими чисто українські: (ст. 26) роспука (Кш., Г. Барв), ріжниця (Г. Барв); до „недобро-зичли-вість” є слово „зичливість”; пазва (Кш); виповісти („Основа” 1862 р.). Переходить Нечуй до „Села” і на ст. 27) невірно вважа галицькими: (по) мешкання (див у Грінч.), майже; польським (ст. 28) „доткливий” (Г. Барв.).

У „Засіві” вважа ненародними народні (ст. 29) — „насамперед”, відкрити (Чуб); ст. 30) — ухилити ся (Чуб); сучасний; тримати ся (ном.); пропонувати (Шевч.).

З „Календаря” при „Селі” (ст. 31) невірно одкида народні: пе-решкода (М. Вч. Чуб.); безрога (под.), повстання в смислі „возникно-веніє”, див. „повстати” в сьому значінню. „Основа”.

Перейшовши до київських „Наукових Записок”, Нечуй ілюструє незрозумілість їх заголовком медичної статті „Походження кил, відсоткові взаємини та особности їх” (ст. 32). Він вважа незрозумілим прикметник „відсотковий”, бо се змішуєть ся з горільчаною соткою. А тим часом йому незнайоме слово „відсоток”, вживане Кониським.

Вважа дивною форму „походження”, ніби не зна дієслова „похо-жати”, походжати цілком народне.

Переклада „взаємини” тільки через „взаимности”, а не „взаимо-отношенія” і тим затуманює смисл ясного речення.

Вважає невірно галицьким — „відродження” (ст. 35) і взагалі феноменально-дивно озброєть ся проти аффікса „від” замість од. Се „від” є типічно українське і ним засипано весь словник „К. Ст. і Грін-

ченка"; а через що се „від“ не подобається Нечую, просто ради не даси!

Переходить він і до других видавництв. В „Лані“ чомусь ганять народне слово „роспач“ (М. Вовч.) (ст. 37).

В „Українському вчителю“ не визнає чисто народних (ст. 38): відмовити (Ном.), відрізняти (ряд народних цитат); спіткати (Котл. Шевч.), а спіткання (встрѣча) у самого Нечуя; замислитись (Стор.) играшка (ряд народних цитат і у самого Нечуя); наслідок.

У Черкасенка ганять народне „брудний“ (Рудч.).

Незадовольнений мовою Українців російських, тим паче не визнає Нечуй мови галичан. І от приклади слів, яких він „не міг зрозуміти навіть наздогад“ (ст. 43). Дозволю собі сказати, що просто не бажав зрозуміти, бо ряд вжитих слів в цитованих „Вістях з Запорожжя“ є суто народні українські. Такі, напр., (на ст. 43); здвиг (стеченіє), — руханка-рухавка; змаговий від „змага“; провід (руководство), — в другому значінні є і в Нечуя, карність (Пом., М. Вч); виказати (не „донести“, як каже Нечуй); рухливість од „рухливий“ (Г. Барв.); тоті, (Грінч.); прошибати (є — шибати, шибай-голова); скарга (Свидн); бездільний (Чуб.); стати; ціль (Котл.); непослух; площа-площина (Ком.).

Тут же, між иншим, він поясняє, що „заправляльник—се „приголовишка“ по великоруському“, (ст. 43), а раніше каже, що „заправляльником“, се-б-то, „распорядителем“ „Села“ став такий-то (ст. 28)... Де тут правда, незвісно...

Далі (ст. 44) в галицькому письменстві він знаходить низку неологізмів „виведених з польського коріння“; на його думку, вона невдатна і зроблена не аналогічно з складом народних слів. Сі слова однаке в значній мірі являють ся або визнаними в Словнику за добрі, як „розвій“, або чисто українськими: як, напр.—завдяки, виява (М. Вовч.).

Польськими ж словами Нечуй вважа такі українські: передплата (див. „передплатник“ в „Осн.“ 1861 р.); „виносити“ в значінні грошового „составлять“ (Осн. 1862 р.); старанно; рух (у самого Левицького); рахунок (Котл.); співробітник (Морд.).

Словами з „приставками чудними, неначе зробленими навмання, або перейнятими з польської мови“ Нечуй невірно вважа чисто українські слова (ст. 44—45): облишити (див. ряд народних цитат), обстоювати=обставати; відчитати (Рудч.).

Радить покинути чисто-українське слово—(ст. 46) мистецтво (Основа 1862 р.) і утворене з народнього „умілий“ (Пом.) умілість. Вважа вдуманим народне слово „приспосувати“.

Переходячи до мови „Світла“, Нечуй вважа „спотикачами“ такі чисто-народні слова (ст. 51)—одстоювати (М. Вч; Мирн.); коло (ряд ці-

ЛНВістник 1912, кн. XI.

21

тат); (ст. 52) переконати; (вважа його польським!); павіч; злочинець (ніби польське!); пожиточний (Чуб; ніби польське!); завдячувати=завдячати; зупинитись (Рудч.); оздобити (вважає польським,—а у Шевченка є „оздоба!“); мешканець;—навчення (у самого Нечуя); виконувати (навіть у Котляр.); обов'язок; мусити; (ст. 53) довкола (Основа); розпачливий (М. Вч.; Нечуй вважа його польським!); згуснути; рухатись; (на ст. 54) вважа польським „розмаїтість“—від чисто-народного слова „розмаїтий“; виголошувати; (на ст. 55)—керувати (Шевч.); невірно „вважа чужими галицькими словами“ (на ст. 57); оголошувати; юнак, юнацтво; розрахувати; відповідати; примусовий=примусний.

На ст. 58 вважа полонізмами та галицізмами українські слова: затримувати; дотик; обмежувати.

На стр. 59 — невірно вважа хибними — „пізнавати“. В „Раді“ вважа за „полонізм“ і „всяку нісенітницю“ такі наші слова: на ст. 61 вчення (Кв.); на ст. 62 — витримати, (Грінч.); відгук; ухвалити (К. Ст. 1882 р.); прирахувати. Тут те вважа „тенденційними“ такі українські слова: відкриття, зустрітись (навіть у Шевченка); зупинити (Чуб, Рудч.). побільшити; на стор. 63—гідність від „гідний“ (Чуб); оточення від оточити (Стор.); лучити (ряд народних цитат); нарада.

І при таких даних Нечуй стверджує, що „ця мова зовсім неприйнятна, бо смішна, чудна і... незрозумілива“! (ст. 63). Що вона являєт ся „зловжитком української мови!“ Скільки неприємної для Нечуя лірики можна було б захити, завваживши ясний уже для нас його зловжиток в критиці нашої мови!

Переходить він потім до „Ріллї“ та „Дніпрових хвиль“ і на ст. 64 ганить тут неправдиво такі народні слова: в ряди-годи (М. Вч: Нечуй вважає се слово „прямою“ журналу). Про слово „відріжнитись“ Нечуй каже, що народові „здаватиметь ся“, ніби „це щось таке, що одріже ножом“ (ст. 65). А те ж слово сам Нечуй вжива в формі „одрізнатись“. По дорозі зве „нісенітницею“ народне слово „зустрічає“.

На ст. 66 вважа невірною цілком народню синтаксіку: чекати на мене (Чуб); шукати за книжкою.

На стор. 67 — невірно ганить; „перешкожати“, перешкода (М. Вч. Чуб.); „посада“ і ряд слів, уже раніш нами одмічених, як народні.

На ст. 68 вважа за „галицькі невдатні неологізми“ слова „зосібна“ (З Єванг.); „попередник“, яке ніби-то значить „передняк“, а не „предыдущій“.

На стор. 70 висміює слова „ріжниця“, ріжний і т. д., а „ріжниця“ є у Г. Барвін; „ріжний“ в галицькій народній піснї.

Ганить слово „виразник“ від слова „вираз“, вживаного самим Нечуєм.

На ст. 74 вважа за „полонізми й галицькі ідіоми“ такі народні слова: „перейматись“, (а „переймати“ вжива сам Нечуй), „зарахувати“.

На стор. 76 Нечуй радить викинути слово „рух“, яке вживає сам: і тут же, з приводу народнього слова „рухатись“ каже: се „вони рухають ся, було обсміяне ще за життя М. Старицького двадцять год передніше. А далі: „Патологічна мова небіжчика М. Старицького відома кожному (?)“

Тепер, по зроблених увагах самому Нечую, ми можем прекрасно зрозуміти, чого вартий був той сміх людей, що, очевидячки, дивились на весь світ з погляду свого села і все инше вважали за не українське. А що до „патологічності“ мови Старицького, якій ще аналіза не зроблено, то думаю, що се обвинувачення буде таке ж вірне, як і всієї нашої мови.

Rira bien, кажутъ Французи, qui rira le dernier.

На ст. 80, в віршах Чупринки і Олеса, Нечуй невірно вважа не-українськими, крім розгледжених нами раніше, такі ще чисто-народні слова: „Зненацька“ (Котляр.), „вабити“ (Кш., Мирн.); шалений (Котл. і др.).

В брошюрі В. Чикаленкової „Підземне царство“ Нечуй невірно вважа „галицькими та польськими“ такі народні слова: на ст. 93: „частина“ (вжива сам Нечуй!); сторінка (в смислі — „страница“); незграбний; почвара; суреля (Ном); кривність; спогад (Грінч); скори́на (Чуб.); (не) рухливий (Г. Барв.); удосконалити від „досконалий“ (Черк. пов.).

На ст 95 „жуйковий“ від „жуйка“ (Драгом; Н. Вол. пов.).

Всіх наведених прикладів для відповідних висновків, здається, досить. Досить і по їх кількості і по владі. Їх не десять, а десятки, а стосунково і дуже багато.

По владі — зганені Нечуєм слова теж доволі гарні: вони або здебільшого чисто народні, або створені відповідно народньому духу.

В усякому разі — все се слова, вартість яких може проірити кожен, по словнику „Київської Старини і Грінченка“. Сей словник є вельми авторитетний твір: він є наслідок праці вчених і знавців народньої мови; його зредаговано Грінченком, який має авторитет перед Нечуєм. І от всі дані великою вагою лягають на виступ останнього. Що думати про сей виступ? Як би мнягко не віднестись до нього, не можна не підкреслити в ньому необачности в поважній справі. Нечуй вжива в її можливі епітети, щоб зганити літературну нашу мову, а сам несподівано не зна багатьох слів, цілком народних

Мало того: виступаючи з обвинуваченням, навіть не хоче попередю перевірити, чи не помиляється він у своїх відомостях про стан нашої мови?

Для Нечуя ці висновки досить сумні.

Але висновки сумні не тільки для одного Нечуя, якому можна сказати — „врачу, іспили ся сам!“ Вони неприемні і для нашої справи.

Обвинувачуючи Грушевського і всю сливе нашу пресу в каліченні мови та нищенні нашої національної справи, Нечуй зміцня ворожі відносини до неї частини публіки. „Варто читати таку пресу, якої жахається сам Нечуй“, — може сказати кожен недосвідчений читач, проглянувши авторитетні уваги в кривому дзеркалі Нечуя.

І читач буде правий.

Правда, в нашій літературі він знайде і твори письменників, які можна читати; між иншим, твори таких талантів, про які кожен історик літератури довідається вперше від Левицького; але ці окремі виємки справи не полагождать.

Взагалі преса, через її мову, по Нечую, мало чого варта...

А що ж можна сказати про неї тепер, коли вияснилось, що і сам Нечуй у своїх мовних знаннях теж шкутильгає? Звичайний читач може, справді, загубити голову і одкинутись од всякого читання українського письменства. Але читач більш думливий, що хоче читати не тільки для задоволення, а для пізнання, між иншим, і мови, мусить прийти до висновків инших, і для нас більш радісних.

Всієї народньої мови знати без попереднього її вивчення не можна; се доволить ся так фактом, що далеко не все знають навіть такі заслужені письменники, як Нечуй.

Літературна мова теж не така вже погана, як про неї говорить останній, а, очевидно, ми, читачі, не підготовані до її розуміння.

Одже, коли хочемо розуміти мову, то берімося до словників, та инших джерел, — нічого тут дивного; ніякого сорому нема: ми од мови одбилися і можемо до неї вернутись тільки через вчення.

В звязку з сим стоїть і другий висновок, в значній мірі радісний так само, коли над ним поміркувати.

Він стосується до самого уже письменника.

Та публіка, про яку говорить Нечуй, очевидно, мови не знає зовсім, або сливе зовсім. Обертаючись до української книжки, ся частина публіки сподівається ся знайти елементарну мову, в кращому разі, мовний матеріал Шевченка. Знаходячи там ширшу і вищу мову, вона не зможе не почувти себе розчарованою... Факт неприємний, але що маєм робити? В усякому разі для письменника є втіха одна: він користується нормальною мовою і йде вірним шляхом, а коли його хтось не розуміє, то хто сьому винен? Очевидно, публіка мусить дорости до письменника, який представляє з себе вищий ступінь мови.

Правда й те, що письменство мусить існувати для публіки, але бувають такі доби в історії, як тепер у нас, що швидко доводить ся не мати публіки і втрачатись, але справу свою провадить.

Взяти хоч би наукові видання. Всякому зрозуміло, що на спеці-

альні видання багато читачів не знайдеш, так що ж, спинити ці видання, бо їх незрозуміє багацько людей?

Тоді б ніяка культура не могла посуватись!

З сього, звичайно, не виходить, що для такої публіки не треба видань написаних популярно, але хто буде винен, коли неосвічений читач, замість книжки популярної, візьме спеціальну і нічого не зрозуміє?

Без попереднього вивчення мови такі непорозуміння не зникнуть. Їх одсунення — справа не мови, а культурно-соціальна, і поки що, на жаль, не на часі.

Поки ж що на часі друге... Наші письменники і знавці мови і друзі нації взагалі повинні не підливати масла в вогонь, як се робить Нечуй; не цькувати наших діячів призивішами агітаторів та „благоутробій“ та слуг якоїсь фантастичної галицької інтриги. Вони повинні віднестись до справи думливо та обережно. Вони мусять пам'ятати, що тяжко працювати при тих умовах, коли нападають несправедливо не тільки чужі, але й свої. І нападають ворожо; як се зробив Нечуй. Вони повинні мати терпіння, бо творчість мови справа не легка і довга... І подивившись на неї не просто, а тенденційно, як Нечуй, можна зробити чимало шкоди.

Таким чином огляд Нечуєм нашої літературної мови треба визнати недосить вдатним. Вона не є тим страхіттем, яким так залякує наш письменник публіку, і в ніякому становищу опинився сам Нечуй.

З сього не вивід, що наша мова є ідеальна. В її лексичі є хибі і на них не раз вірно указав Нечуй, але поява їх в мові і тепер і в будучині не минуча. Не допоможуть в сій справі і поодинокі виступи критики, бо вони мало для кого обов'язкові.

Шлях для полагождення справи мусить бути инший, але він не легкий і не короткий, бо й сама справа нелегка. Факт безперечний, що загал свідомих Українців мало знає народню і літературну мову і що її треба вчити. Але як вчити? По якому зразку? Його офіційно нема і треба через те встановити. І се мусить зробити не одна людина, — повинні зробити письменники, наукові товариства, знавці мови.

В нас є прекрасний словник „К. Старини“ з величезним запасом народних слів, але він українсько-руський, його треба перевернути на русько-український і тим заложити підвалину вивчення дійсної мови.

Але сього мало. В нас є багато новостворених слів, що лякають, може й небезпідставно, не одного Нечуя; їх треба передивитись і з ухвалою пустити для вжитку. В нас нема багатьох потрібних слів, — їх треба створити, але авторитетними руками. Спільна творчість, спільна ухвала — от той шлях, яким повинні ми йти, щоб мати, справді, гарну мову. Доси сього не було, і наслідки повинні були явитись не блискучі; не треба думати, що кращі з'являть ся швидко.

Але доки не з'являть ся, то дуже скаржитись нема чого: не маючи в руках єдиного, міцного стерна, пливемо, як уміємо. Робимо хиби, поправте нас, подякуємо і приймемо всякі уваги. Але хай тільки вони не роблять ся так, як се зроблено тепер нашим шановним Нечуєм: з великим „Ira“, але не з таким, на жаль, „Studio“.

ФР. МІСТРАЛЬ.

Спогади та оповідання ¹⁾.

XIII.

Важко переказати скільки дбайливости праці та любови вклали ми з Руманілем в „Провансальський Альманах“ в протязі перших сорока років. Селяне пайсамперед прийняли його добре, а далі він припав до смаку і патріотам, ввійшов в повагу у письменників і швидко дістав ласку у публіки взагалі. Пятсот примірників першого року швидко піднями ся до 1200, три тисячі п'ять, сім й нарешті десять тисяч, що і є тепер середньою цифрою за останні 15—20 років. Коли прийняти на увагу, що Альманах сей читається по родинях та на вечорницях, то без великої помилки можна рахувати на п'ятдесят тисяч читачів. Багато праці Руманіль, та я вклали в сю книжечку. Незгадуючи про численні вірші, які там були друковані, не кажучи про Руманілову хроніку де міститься, коли так можна сказати, ціла історія фелібрізма, скільки казок, легенд, співомовок, приказок та сміхотворок зібраних на просторі Прованса. Все се робить з сего Альманаха єдину в своєму роді колекцію. Ціла традиція, юмор і дотельність нашої раси зібрані тут, і колиб одного дня провансальський нарід счезби, його звичаї та погляди можна було б віднайти в Провансальському альманахови.

Руманіль видав окремим томом найкращі, з своїх оповідань, які щедрою рукою розсилав в нашому народньому альманасі. Я ж задовольнюсь тим, що дам тут, як спесіми моєї прози, кілька оповідань, які мали найбільший успіх і зрештою були перекладені і розповсюджені моїми приятелями Альфонсом Доде, Полем Арен та іншими.

Піл грім (Lou bou grumiéu)

(Провансальська легенда)

Старому Аршімбо було біля сотні років. Колись він був знаменитим воякою, а тепер скалічений і немічний літами він лежав в ліжку і не міг рухатись.

У старого Аршімбо було три сини. Одного дня уранці покликав він найстаршого тай каже йому:

— А йди сюди Аршімбале, — осе я качав ся по ліжку та все ду-

¹⁾ Далі, див. X кн. ЛНВ.

мав, бо, бачиш, лежучи нерухомо є чимало часу на думки, от і надумав я, що раз на війні, ледве урятувавшись від загибелі, я дав зарік піти на прощу до Риму. Але я тепер старий, мов земля, і не годен до зброї. Я б хотів сину щоб ти пішов замість мене на прощу, бо мені важко буде вмірати не виконавши зарок.

А син йому каже:

— Чого вам тільки не спаде на думку: на прощу у Рим, чи ще чого! Їжте, пийте, лежіть тихо та проказуйте двічі напів скільки вам завгодно! А у нас чимало роботи і без того.

На другий день уранці кличе Аршімбо середнього сина:

— Сину, каже йому, — обсіли мене, отут лежучи, думки та гадки; сам знаєш, що хворому є доволі часу на думки; нагадав я що в одній січі, зустрівшись з смертельною небезпекою я дав зарік піти на прощу до Риму. Тепер я старий мов земля і нездужаю на війну. Хотів би я, щоб ти пішов за місць мене на прощу.

Середній відповідає:

— Тату, через два тижні прийде година, треба буде орати ниви, копати виноград, косити сіно. Старший брат має гнати череду в гори, а молодший ще дитина. Хто догляне господарства коли я піду до Риму волочити ся шляхами. Їжте, тату, пийте та дайте нам спокій.

Старий Аршімбо кличе на третій день у ранці найменшого.

— Еспері, дитино моя, каже йому. — Я обіщав колись Богови піти в Рим на прощу. Тепер я старий мов земля і не годен на війну... Я б послав тебе замість себе в Рим та ти ще малий, незнаєш дороги, а Рим далеко, аби тобі не трапилось нещастя...

— Я піду, тату, сказав малий. Але мати як закричить. — Не йди! Той старий з глузду зіхав з своєю війною, з своїм Римом, усім паморочки забив. Не досить того що бурчить та стогне цілий рік, так ще посилає сього малого на страту.

— Мамо, сказав малий, — батькова воля то Божий закон, як Бог приказує то треба йти.

От Еспері не кажучи більше ні слова, наточив вина в бочку, поклав палиницю та кілька цибулин в торбу, взувся в добрі чоботи, вибрав доброго дубового ціпка, кинув на плече свиту, поцілував старого батька, який все давав йому поради на дорогу, попрощався з усією ріднею тай пішов.

II.

Але попереду ніж виходити він пішов побожно до церкви Божої; і чи не чудо Господнє, що коли вийшов з церкви то зустрів на порозі молодого, красного парубка який звернув ся до нього такими словами:

— Друже, чи ви не до Риму йдете?

— А вже ж, сказав Еспері.

— І я теж, хочете, ходімо разом?

— Залюбки.

А той привітний молодик та був янгол посланий від Бога.

Еспері з янголом пішли римським шляхом і так собі весело, то сонечком, то холодком, випрохуючи на хліб, то співаючи псалми і дійшли вони до міста Рима.

Відпочивши та помолившись в великій церкві св. Петра вони обійшли всі базиліки, каплиці та церкви, приложились до мощей св ап. Петра та Павла та св. мучеників і нарешті перед поворотом полягали спати. Еспері заснув. У вісні побачив він свою матір та братів що горіли в пекельному вогні а себе з батьком побачив у вічній славі в раю.

— Господи, скрикнув він, — як би мені увільнити мою матір та братів з вогню.

— Братів твоїх уже пізно, бо вони не послушали мого слова, але матір може і можна коли ти досягнеш того, щоб вона зробила три добрих діла перед смертю.

Еспері прокинувся, янгол счез. Як він його не чекав, не шукав, не розпитував так і не знайшов і мусив сам один вертатись до дому.

Він подався до морського берега, назбирав мушлів поначіпляв на одержу, на шанку, а звідти помалу шляхами та дорогами, горами та долинами він вернувся до дому.

III.

Так він дійшов до батьківської хати. Вже два роки минули відколи він пішов з дому і ніхто його не пізнав такий вів став худий та нещасний, засмалений сонцем, лахмітя в поросі і босий. Він підійшов до дверей:

— Подайте Христа ради бідному пілігрімови.

— Що? закричала мати,—обридли ви мені, щодня тут вас ходить волюг та дармоїдів!

— Жінко, обізвався з ліжка старий Аршімбо, дай йому що небудь, хто знає чи наш син о сій годині не в такій самій нужді.

Стара, хоч і бурчала, проте відрізала окраєць хліба і винесла йому.

На другий день Еспері знов прийшов під двері батьківської хати.

— Христа ради, господине, подайте бідному пілігрімови.

— А ти ще тут, закричала стара, тиж знаєш що вчора тобі подали. Сі прожори і вуха обіли б!

— Жінко, обізвався добрий дідусь, хиба ж ти вчора не їла? А сьогодні хиба не їстимем знову? Хто знає чи наш син не в такій самій нужді.

І от стара знов роздобрилась, відрізала окраєць і винесла богомольцеві.

На третій день нарешті Еспері знов вертається до дверей:

— Пустіть переночувати Христа ради бідного пілігрима.

— Геть, закричала мати, іди собі де волоцюг пускають!

— Жінко, сказав Аршімбо, пусти його. Хто знає чи наша дитина, бідний Еспері не блукає в непогоду о сій самій годині.

— Твоя правда, сказала мати, і вийшла відчинити хлів. Бідний Еспері заліз і притулився з куточку на соломі біля скотини.

На другий день удосвіта мати Еспері і брата пішли відчинять хлів. Хлів був увесь у саяві, пілігрим лежав мертвий, по боках горіло чотирі великих свічки, солома де він лежав сіяла. Скотина, воли та мули, дивились перелякано великими, повними сліз очима. У пілігрима лице було ясне, в згорнених руках він тримав папірець на якому було написано: „Я ваш син“. Тоді усі заридали, впали на вколішки і почали хреститись: Еспері став святим.

(Провансальський Альманах *Almanach Prouvençau* 1879).

Жаржайо в раю. (*Jarjaio au paradis*).

Жаржайо з Тараскона вмер, заклав очі і опинився на тому світі. А що вже він котився доки докотився! Вічність безмежна, чорна мов смола, безмірна та страшна аж мороз поза шкурою йде. Жаржайо не знав куди дітись, що почати. Блукаючи, нагледів далеко, далеко вогник. Він пішов на той вогник; аж то були райські двері.

Він постукав: стук, стук, стук у двері.

— Хто там? закричав св. Петро.

— Се я.

— Хто я?

— Жаржайо.

— Жаржайо з Тараскона?

— Він самий.

— Ти, пройдишвіте, каже йому св. Петро, чи є у тебе совість стукатись до райських дверей, ти ж років з двадцять як в останнє молився Богу; та ти ж, як тобі казали: „Жаржайо, ходім до обідні“, ти казав: „Я піду до тої що по обіді;“ та ти ж їв скромне у п'ятницю коли міг, а в суботу, коли мав, та щей приказував що: „м'ясо йде на м'ясо, та що в живіт входить то душі не шкодить;“ а як дзвонили до церкви, то замість того, щоб перехреститись, як слід доброму християнинові ти казав: „О, знов свиня зачепила дзвона;“ а як батько тобі говорив: „Жаржайо, Бог тебе покарає“, то ти відповідав: „Хто його бачив, Бога?“ Та як ти насмілювався, будучи таким грішником та богохульником, зявити ся сюди?

Бідний Жаржайо одповів:

— Що я маю говорити? Я грішник, справді, великий грішник; але хто його знав, що по смерті таке буває. Я дав маху, та вже нічого ро-

биль. Але принаймні дозвольте мені побачитись з дятком та розказати йому, що робить ся в Тарасконі.

— З яким дядьком?

— Моїм дядьком Машері.

— Твій дядько Машері на сто років в чистилищі.

— А лиха година! Аж на сто років! Що ж він таке зробив?

— Пам'ятаєш, він ніс хреста в процесії, а якісь блазні змовились дратувати його; от один і каже. „Дивіть ся, Машері хреста несе!“ Трохи далі другий і собі: „Дивіть ся, Машері несе хреста!“ Коли і третій: „Дивіть ся, дивіть ся на Машері, що він несе!“ А Машері з пересердя йому: „Такого ж дурня, як і ти сам несу!“ І так йому кров кинулась в голову, що він на місті і вмер.

— Ну так пустіть мене глянути на тітку Доротею, вона була така побожна.

— Пху! Вона десь у чорта, я її не знаю.

— Коли вона у чорта, то мені ніяк не дивно, бо хоч і була побожна але, що до лихого серця то була справжня галина Уявіть собі...

— Жаржайо, мені ніколи тут балакати, треба йти відчинити бідному праведникови, що саме вмер.

— О св. Петре, пустіть мене хоч одним оком глянути на рай, се ж вам нічого не коштуватиме, а там, кажуть, так гарно.

— А якже! Так зараз і пустив тебе гидкого гугенота.

— Та пустіть св. Петре, пригадайте, що батько мій о сій годині ходить десь босий та носить вашу хоругву в процесіях.

— Добре, сказав святий, ради батька твого я тобі дозволю; але гляди добре, що ти туди лиш кінчик носа просунеш.

— Мені сего досить.

Тоді небесний ключар відхилив двері тай каже:

— На, дивись!

Але Жаржайо раптом повернувшись рачки та рачки тай вліз у рай.

— Що ти робиш? питає святий Петро.

— Ясне світло сліпить мені очі, так я пройду спиною, каже Тарасконець, — не турбуйтеся, я не піду далі.

— Так і є, подумав святий, се я ускочив.

А Тарасконець вже в раю.

— О! каже, — як тут добре, як тут гарно! яка музика!

Через якийсь час ключар йому і каже:

— Надивляй ся та виходь, бо мені немає часу тут з тобою балакати.

— Не клопочіть ся, каже Жаржайо, коли вам ніколи, то йдіть собі по своєму ділові, а я вийду вже коли вийду, мені не до спіху.

— Але-ж ми не так умовлялись...

— Господи, святий чоловіче, чого ви так хвилюєтесь? Було б інче діло, як би тут було тісно а то, хвалити Бога, місця досить.

— А я тобі кажу вийти, бо коли Бог ітиме...

— Ат! робіть як знаєте, мені яке діло! Мені раз-ураз казано: „де тобі добре то сиди і не рипай ся“. Я тут, тут і лишу ся!

Святий Петро засмутив ся, пішов до св. Іва.

— Іве, каже йому, ти адвокат, дай мені пораду.

— Дві дам, коли тобі треба, каже св. Ів.

— Знаєш як я ускочив? Отаке і таке мені трапилось... Що мені робити?

— Тобі Треба взяти доброго повіреного та написати до Бога скаргу на вище-упомянутого Жаржайо.

Стали вони шукати повіреного, ніхто такого і небачив в раю. Св. Петро не знав, що йому почати.

Коли се йде святий Лука, питаєть ся :

— Що се ти так насунив ся, Петре? Чи може Господь відчитав тебе за що небудь?

— Ой чоловіче добрий, мовчи хоч ти. Такий мені тут клопіт! Якийсь по йменню Жаржайо заліз в рай і не знаю як його збутись!

— А звідки ж він, той Жаржайо?

— З Тараскона.

— Тарасконець? питає св. Лука. Ой Господи, який бо ти! Нема нічого лекше як його виманити. Я, як ти знаєш, патрон волів і часто бував в Арії, Бокері та Тарасконі і знаю сей народ, знаю де в нього свербить і як до них підступить... От побачиш...

Тут саме пролетіла зграя янголят.

— Гей, малі! закричав до них св. Лука.

Янголята спустились.

— Вийдіть нишком з раю, каже їм, а як будете за дверима, розбіжіть ся і кричіть: Бики! Бики!

Зараз янголята вилетіли з раю а тоді за дверима як зашуготять та ну кричати: Бики! Бики!

Жаржайо як не крутнеть ся, мов опечений:

— Що? Де? Так і тут буває бій биків! Та гайда вихром до дверей тай вискочив, дурний, з раю.

Св. Петро швиденько зачинив двері, замкнув на ключ, висунув голову в квартиру тай з насмішлюю питає:

— А що, Жаржайо, як ти себе почуваш?

— Байдуже, каже той, як би то справді були бики то я і не шкодував би за раєм.

Та з сими словами і виірнув, головою вниз в безодню.

(Провансальск, Альм. 1864).

Нарбонська жаба. (La granouio de Narbono).

Піньоле, столярний підмайстерний вертав ся додому зробивши „подорож по Франції“ необхідну для підмайстерного, який хоче бути майстром. На спині, в полотняному хвартусі були його причандали: рубанок, ножі, молотки. Пекло сказано, і Піньоле ледви йшов дорогою в рідне село, з якого він вийшов три, чи чотирі роки тому назад. Час від часу він подивляв ся на фігові дерева понад шляхом, але фіги були ще зелені; ящірки лежали, пороскривавши роти, в пожовклій від сонця траві, цікади кричали мов навіженні в покритих пилом оливкових деревах.

— Господи яка спека! без перестанку казав Піньоле. Він давно вже спорожнив свою баньку з вином і ледве дихав від спеки та жаги; піт з нього котив ся, аж сорочка була мокра.

— Вже зовсім близько, потішав він сам себе, ось зараз буде село Господи, яке щастє, яка радість! Поздоровкаюсь з батьком, з матір'ю, напюсь свіжої води з фонтана, побіжу до Міон, поцілую її в свіже личко, а на св. Магдалини поберемось і вже ніколи не піду з дому. А ну ще трохи, Піньоле, вже зовсім мало лишилось!

Нарешті дійшов до мійських воріт і бігцем до батькової майстерні.

— Здоров сину, мій любий сину! скрикнув старий Піньоле, виходячи з майстерні. — Маргаріто! Малий, біжи вточи вина! Там в печі, накривай на стіл!.. Слава тобі Господи! Як же ти?

— Не зле, хвалити Бога. А ви тут тату, як? вибрикуєте?

— Е, куди нам старим... Але ж ти і великий став!

І всі ну цілувати його: батько, мати, сусіди, знайомі, дівчата. Стара Маргаріта хоч за сльозами і не бачила, запалила швиденько стружками в печі, та поки смажила рибу, старий Піньоле посадив сина за стіл та давай частувати.

— Ти диви, дивувався старий Піньоле, ти зробив „подорож по Франції“ менш ніж за чотирі роки. А за моїх часів треба було сім, сім повних років! Правда, дитино, ще в дома я тебе добре вишколив і як для підмайстерного, ти вже не зле посовував рубанком. З рештою, найголовніше аби ти знав своє ремесло, та бачив і навчив ся всему, що годиться для майстрового сина.

— Що до того, тату, відповів парубок, то без хвальби скажу, що не думаю, аби хто з столярів утер мені носа.

— Добре, каже старий, — а ну розкажуй же, поки риба співає на вогні, що ти доброго бачив на світі.

— Найсамперед, тату, вийшовши звідси, я подав ся на Тулон, а там пішов в Арсевал. Нема чого переказувати, що там є, ви так само бачили як і я.

— Далі, се відомо.

— З Тулону я пішов до Марселю, дуже гарне і велике місто і ко-

рисне для робітників. Звідти я подав ся на Екс (Aix) подивитись скульптури на дверях церкви Св. Спасителя.

— Се і ми бачили.

— Звідти ми пішли в Арль подивитись стелю в Арлезіянській ратуші, так добре змайстрована, що і не видно, як вона тримається в повітрі. З Арля, тату, ми пішли на Бурсен—Жіль, а звідти в Монпельє. З Монпельє подались в Нарбонну...

— Отут я тебе піймав!

— Хіба що таке?

— Нічого, кажи далі.

— В Нарбонні подивив ся Архирейський палац та церкву Св. Павла..

— А тоді?

— Тай усе...

— Так ти, роззяво, жаби тази і не бачив?!

— Якої жаби?

— Жаби, що сидить на дні в басейні з свяченою водою, в церкві Св. Павла. А! Тепер мені і не дивно, що ти так швидко повернув ся з подорожі. Нарбонської жаби не бачив! Шедевра з шедеврів, що з усіх країв люди сходять ся дивитись на неї. А сей блазень, кричав старий Ніньоль, якого все більше і більше розбирало, — сей партач не бачив Нарбонської жаби а мостить ся в майстри! Наїдай ся, напивай ся та лягай спати, а завтра удосвіта вертай ся в Нарбонну подивитись на жабу!

Бідний Піньоле знав що його батько швидко не відпустить, і що він не шуткував, наїв ся, напив ся, ліг спати, а на другий день досвіта, незмагаючись довго, набрав харчів в торбу тай пішов назал до Нарбонни.

Ноги йому попухли і боліли, спека та жага пекли його, але бідний Піньоле йшов та йшов шляхом—дорогою.

Через сім чи вісім день тільки дійшов він до міста Нарбонни, звідки, як каже приказка: „не буває ні доброго вітру, ні доброї людини“. Піньоле не гаючи і хвилинки, чи то на обід чи щоб напиться, зразу пішов до церкви Св. Павла та просто до басейна подивитись на жабу.

Справді, в мармуровій вазі на самому дні під водою сиділа жаба, так добре зроблена, мов жива і дивила ся, мов насміхаючись на бідного Піньоле, що прийшов аж з Грассо подивитись на неї.

— Ах ти проклята! (sacro saloupeto!) скрикнув той раптом скипівши— Се через тебе я мав йти двісті ле по пекучому сонцю! Чекай, памятатимеш Піньоле з Грассо! Витяг з торбини ніж та молот і лусь! за одним разом відтяв жабі лапу... Кажуть, що свята вода раптом почервоні-

ла мов від крові і біла мармурова ваза стала від того часу червоною.
(Провансальск. Альм. 1890).

Популярний чоловік. (L'ome populaire).

Жігуньянський мер закликав мене якось на свято в своє село. Ми колись товаришували в протязі семи років в Авіньонській школі, але відтоді більше не бачились.

— А ти все той самий, каже він угледівши мене, — свіжий мов квіточка, та гарний мов сонечко, рівний як береза... Я б тебе з тисячі пізнав.

— Так, той самий, кажу, — тільки очі вже не ті, та виски рідшають, та чуб біліє, а як на горах випав сніг то в долинах теж не дуже гаряче.

Пішли обідати. Саме дійшли до десерта як з вулиці долетіло гудінне тамбуринів. Се були хлопці та дівчата, що по старому звичаю прийшли робити обаду (aubado) мерови.

— Відчиняй двері, Франсонето, загукав мій приятель Лассань, давай чарки, неси коржі! А музики тим часом вибивали на тамбуринах. Як скінчили, виборні з молоді з квітками пришпиленими на грудях увійшли до салі з тамбуринами та з дівчатами.

Чарки сповнились добрим вином, гості по черзі одламували від коржа. Випили за здоров'я пана мера, а тоді він звернув ся до них.

— Діти мої, танцюйте скільки хочете, гуляйте доки зможете, будьте завжди ввічливі до людей з чужих сел; крім бійки, на все маєте мій дозвіл.

— Vivo пан Лассань! Загукала молодь. Усі вийшли і фарандола почала ся. Я спитав ся:

— Чи давно ти мером в Жігуньяні?

— Вже пятьдесят років, мій друже.

— Та невже пятьдесят років?

— А так, так... пятьдесят років. У мене на очах пройшло одинадцять урядів і думаю, що не втру, доки не поховаю ще з пів десятка.

— Але як ти міг утриматись серед стількох розрухів та революцій?

— Я, чоловіче Божий, тут саме і уся мудрість. Народови більше нічого не треба аби його вели. Та тільки щоб вести, не кожний має кебету. Один тобі каже: треба вести тугу, другий каже: треба вести поволі, а я, знаєш що скажу: треба вести весело.

Подививсь на чабанів: не той найкращий, що раз у раз тримає кій на поготові, а ні той, що ляга на пригорку під вербою та спить. Найкращий з чабанів той, що іде собі поперед отари та виграє на сопілці. Отара почуває себе на волі, та так воно і є в дійсности, пасеть ся собі до смаку. Коли час додому, чабан зачинає відповідну мелодію і отара слідком за ним вертаєть ся до кошари.

Я так само роблю, мій друже; граю на сопілці, а отара іде за мною.

— Се легко сказати: граю на сопілці. Але ж в твоїй комуні є, і білі, і червоні, і уперті, і дурні, як і скрізь. Ну як приходять вибори депутата наприклад, що ти робиш?

— Що я роблю? Я не мішаюсь... Бо казати білим: голосуйте за республіку — все одно, що решетом воу носить. так само як казати червоним: подавайте голос за Генріха V, все одно, що горохом об стіпку.

— Ну а непартійні, що немають сталих поглядів, усі ті добрі люде, що хилять ся куди вітер віє?

— Ті? Коли вони у мене часом питають поради, то я їм кажу:

— Бачите: Бассакен нічим некраший за Бассакане. Голосуватимете за Бассакена — буде кузка се літо, подасте голос за Бассакана — се літо буде кузка. Щож до толку, то для Жігуньяна більше користи з доброго дощу, ніж з усіх обіцянок кандидатів... А! як би ви посилали мужиків, то діло інче, а поки ви не посилатимете депутатами селян, як се робить ся в Данії та Швеції, ви ніколи не матимете справжнього представника. А адвокати, лікарі, журналісти, усякі дрібні буржуа яких ви туди посилаєте, їм тільки і треба аби сидіти в Парижі, як найдовше та тягнути з яслив... Їм байдужісенько до нашого Жігуньяна! Але, як кажу, як би ви посилали селян, вони дбалиб про ощадність, зменшилиб великі оклади урядовцям, ніколи не починалиб війни, покопалиб канали, не затягувалиб справ, посиішалиб усе скінчити, щоб встигнути додому на жнива. Тільки подумати, що є в Франції більш двадцяти мільонів, що порпають ся в землю, а не годні вибрати з поміж себе 900, щоб представити „земмо!“ Щоб їм стоїло спробувати? Трудно булоб зробити гірше за інших!

А кажи мені відповідає: Осей ще пан Лассань, тільки й знає, що шуткувати, а про те, шуткуючи, може і правду каже.

— Але вернемось до тебе особисто, кажу, — що ти робив, щоб утримати твою популярність і авторитет в протязі 50-ти років?

— О! Се найменша дрібничка. Вийдемо подихати свіжим повітрям, а як обійдем зо мною Жігуньям раз або двічі то і зрозумієш.

Ми встали з-за столу запалили сігари і вийшли подивитись на гулянки. Недалеко від нас посеред шляху гурток чоловіків грали в кеглі. Один з них цілив у середню, збив її і ненароком зачепив дві других.

— Оттак! От де називається грати! гукнув Лассань, — поздоровляю тебе Жан-Клод. Я багато бачив як грають, але ще ніколи не бачив щоб хто так за одним разом... Ти знаменитий кегляр!

Ми пішли далі. Недалеко догнали двох дівчат.

— Подивись лишень, почав Лассань голосно, чим не колівни! Які складні! Які гарненькі! І сережки по останій моді.

Дівчата оглянулись і весело привітались.

Переходючи через майдан ми пройшли повз дідуся, що сидів під своєю хатою.

— А що дядьку Гінтроне, спитав Лассань, сей рік виходить боротись проти одного, чи проти двох?

— Куди мені, відповів старий, ніяк не вийду.

— А пригадуєте, дядьку Гінтроне, того року як на толоку вийшли Мепсоньє, Кекіно та Дагассон три найзнаменитіші борці з Провансу, а їх поклали на спину одного за одним.

— Як можна щоб я та не пам'ятав! відповів старий борець, відживаючи раптом. Пріз того року був сто екю шей баран на додачу... Авіньонський префект мені руку стиснув... Люде з Безарід хотіли битись з Куртезонськими, бо одні були за мене, а другі проти... От де часи були! Що теперешні борці, як прирівнять! Вже краще й не казати! Ми стиснули старому руку і пішли далі. Саме вийшов кюре з свого обійстя.

— Добридень, панове.

— Добридень! А чекайте, добре, що я вас побачив, пане кюре, от що хочу вам сказати: сьогодні уранці на службі додивився я, що наша церква тісненька робить ся, особливо в дні свят. Чи не подумать би нам побільшити її?

— Що до сего, пане мер, я цілком згоден з вами, в празникові дні і повернутись нігде.

— Так я сим поклопочусь п. кюре, на першому засіданні муніципальної ради, я поставлю се питання, ми роздвигомось і коли з префектури нам допоможуть...

— П. мер, не знаю як вам і дякувати.

Хвилину згодом ми перестріли парубка, який перекинувши куртку через плече простував до кофе; а Лассань до нього:

— А що, хлопче, кажуть, що ти ще не зовсім цвіллю заріс! Кажуть, що ти добре намняв того горобця, що мостив ся до Маделони?

— А хіба ж я не добре зробив, п. мер?

— Добре, Жозеле, надавай собі в кашу наплювати... Тільки, бачиш вдруге не берись так щиро...

— Ага кажу я Лассаню, — я починаю розуміти твій метод.

— Почекай, каже.

Ми вже вийшли за вал, а на зустріч нам отара, усю дорогу зайняла. Лассань гукає до чабана:

— Лиш почув дзвоньки так і подумав, що се твої. Бачу, що не поми-

лив ся. Тай гарна отара! Такі жваві овечки! І чим ти їх годуєш? Думаю, що не продаси їх голову в голову і за десять екю?

— А ні, відповів чабан; — кожна привела мені по ягняткови, та щей по другому сподіваюсь.

— Та не то що по другому, а такі вівці по двойку тобі приведуть!

— Як би то Господь вас послухав!

Ледве ми скінчили розмову з чабаном, дивимось їде парубок возом, Лассань до нього:

— Чи повіриш, Сабатоне, ти з возом був ще за пів льс, як я пізнав що то ти батогом ляскаєш.

— Та невже, п. мер?

— Ніхто, як ти так не лясне.

Сабатон, щоб показати, що Лассань говорив правду, як не лясне батогом, аж нас оглушило.

Далі нагнали ми стару бабу яка по канавах збирала чікорею.

— Диви, се ти Беренжеро, каже Лассань, їй Богу — то мабуть через твою червону хустку — подумав на Терзану певістку Каша, зовсім на тебе скидаєть ся.

— На мене! п. Лассань, та мені ж сімдесят років!

— Так то так, але з-заду, як би ти могла себе бачить, ти зовсім не зле показуєш.

— Осей п. Лассань, не може обійтись, щоб не пошуткувати, говорила баба, а сама надривалась від сміху, потім звернувшись до мене каже:

Бачите пане, се не для того, аби щось сказати, але чиста правда: такого другого як п. Лассань немає. Він до всіх привітний. Не мине словом найостаннього в селі, а ні малої дитини. І не дивно, що вже п'ятьдесят років як він у нас мером, та лишеть ся і до смерти.

— Ну що, друже, каже мені Лассань, — я їй не вкладав сих слів, вона сама. Бачиш, чи з жінками, чи з народом, щоб панувати треба бути до вподоби.

(Прован. Альм. 1883).

Переклала Г. Чикаленко.

(Докінчення буде).

М. ЄВШАН.

Григорій Цеглинський.

Приходить ся писати ще оден некролог і занотувати страту ще одного колишнього діяча української літератури в Галичині. Дня 24 жовтня помер посол до державної ради — Григорій Цеглинський ¹⁾. Покійник був одним з виднійших діячів українського парламентарного клубу, останні роки свого життя присвятив майже виключно політичній діяльності, держав навіть мандат до австрійської делегації. Очевидно — смерть Цеглинського як суспільного діяча викликала серед галицько-української громади не мале вражінє, свідчить про се хочби урочистий похорон покійника в Перемишлі.

Нас інтересує тут одначе особа покійника з огляду на його письменський талант, який він проявив був на полі драматургії. Цеглинський, поки став директором української гімназії в Перемишлі 1883 року, був кілька літ редактором „Зорі“, крім того займав в виділі „Руської Бесіди“, яка як відомо, удержує театр, місце театрального референта. В ті часи він і розвинув найживішу діяльність як автор драматичних штук, які мали послужити до скріплення репертуару єдиного нашого театру в Галичині і для придбання йому живих, оригінальних тем. І тут його заслуга чи не найбільше тривкі, чи не важніші й більші навіть як педагогічні а відтак громадські як парламентарного посла.

Варто-би докладніше знати біографію тої людини, аби тим вірніше оцінити його літературний доробок. Цікаво було-би довідати ся на підставі картини його життя про духовий його розвій, про його інтереси літературні та артистичні, про те нарешті, о скільки його творчість драматична виходила з внутрішнього покликання і „примусу“ творчого. Те все дозволило би нам установити вартість його творів, відкрити їх дальші інтенції. На те одначе ще час не прийшов і ми можемо тільки у фрагментах пізнати ту постать на тлі галицького життя. Історія літератури уміє нам розказати оден тільки епізод з життя покійника, епізод, який до певної міри кидає світло на той духовний процес, який перебув Цеглинський, поки не став скристалізованим типом галицького народовця 80 рр. Епізод той належить до другої половини 70 рр. і переносить нас до Відня, куди Цеглинський виїхав по скінченню гімназіяльних студій, і де він взяв участь в житю тодішньої студентської громади при „Січї“. „Живучи у Відні — пише Оголовський ²⁾ переймив ся

¹⁾ Уроджений 9 марта 1853 р. в Калуші.

²⁾ Ом. Оголовскій — Історія літератури русскої. Львів 1889. Часть II, 2, ст. 886.

Цеглинський щирим демократичним духом, але й не міг охоронитись від того безпощадного критичного духа, від котрого віяло холодом подекуди й на молодих націоналів. Так отже прибрав він там гордині неаби якої і поглядав з гори на літературні й національні змагання галицько-руських і українських народовців. Колиж він увійшов у Львові в товариства руско-народні, коли побачив тут тиху і безкорисну працю деяких патріотів в виділах товариств, коли пізнав талановитого Володимира Барвінського редактора „Діла“ професора Дамяна Гладилевича і др., то позбув ся він своєї гордині і своєї недовіри до патріотичних змагань народовців руских, і відтак уважав він своїм обов'язком, ба й честю, брати який-небудь уділ в їх громадських і письменних працях“.

Отже, коли вірити тим словам, то захоплене духом віденського кружка тодішніх студентів „Січовиків“ не тревало довго, гординя і дух опозиції пройшла зараз-же, як він осів на львівському ґрунті і львівська атмосфера народовецького життя потягла його за собою. Скоро він зжив ся з тою атмосферою — і в перших роках 80 літ Цеглинський виступає в літературі як тип уже сформований, готовий ані на дрібку не „радикальніший“ як кождий пересічний народовець тодішнього часу, „свій“ чоловік в повнім того слова значіню. Таким він остав до кінця життя.

Порівнюючи тепер його таку „типічну“ біографію народовця 80 рр. з тим, що Цеглинський представляв як літературний талант, — приходить ся тільки жалувати, що той період „гордині“ як каже Огоновський, той настрій опозиції супроти тодішнього життя народовців, так скоро скінчив ся і перейшов в повну асимиляцію, в „допасоване“ до тодішніх обставин цілого світогляду. Зрозуміємо се, коли зважимо, що молодий Цеглинський вибрав поле нашої драматургії за поле попису для свого творчого таланту, а до того ще й шлях комедієписателя. Вже перед Цеглинським, як референтом театральним „Руської Бесіди“, який має своє *ceterum senso* в виборі драматичного репертуару стояла неаби яка задача. Він мусів знати докладно весь тодішній репертуар нашого театру, мусів мати докладне знане і нашої драматичної літератури взагалі, — а знане тодішнього стану нашої драми і театру вимагало реформаторської акції в повнім того слова значіню. Тут треба було дати просто зовсім нові основи нашому театрови, який кормив публіку кислосентиментальними мелодрамами, треба було сотворити драму. Не дивниця, що врешті Цеглинський рішив сам виступити як автор драматичний, постановив покласти солідніші основи під будову галицько-українського театру і драматургії взагалі. Так почав ся ряд його комедій, під псевдонімом Григорія Григорієвича: „На добродійні цілі“, „Тато на заручинах“, „Соколики“, „Шляхта ходачкова“, „Лихий день“, „Арго-

навти“, „Торговля жемчугами“, — і драм, як: „Ворожбит“, „Кара освіти“ — де він рішив дати образ проти більше правдивого і реального, а не того, яке було в м'єльодрамї.

Безперечно: те все, що дав Цеглинський як драматург було і мусїло бути цїнне в тодїшнїм репертуарї, тут було цїле жерело свїжого житя і безпосередної житевої обсервації, а крім того се були лише ще перші проби в сотвореню нової драми, яка стояла-би на висотї вимогів пересїчної публїки. Але Цеглинський взяв ся писати комедїю — і се каже нам дивити ся на ті проби ще з иньшого боку; инакше їх оцїнювати, як оцїнюєть ся звичайний драматичний твір. Комедїя — се не те саме, що вивести пару смїшних типів, сотворити пару ситуацій, від яких саля театральна заходила-би ся реготом, — се введення чи виплетене в акцію також вищої ідеї моральної, зовсїм нової мїрки в оцїнюваню житя і людий, се значить збогаченє житя новими прїнципами, новим свїтоглядом. Тут велика і важна роля всякої комедїї, її суспїльна функція побїч артистичної. І тому вимагаєть ся від автора комедїй великої серїозности творчої, великого знання житя і суспїльних верств, типів, індївїдуальностей, великої вдумчивости та уваги до всїх сучасних йому проявів. Цеглинський, видно, розумїв і чув своє завдання, коли став знайомити ся з Арістофаном, Теренцієм і Плавтом, як майстрами старинної комедїї грецької та римської і уважно перейшов твори Шекспїра, Гоголя, Фредра і иньших, сучасних вже йому авторів того часу. І вони, безперечно, вплинули на виобразуванє його таланту, стали йому подекуди взорами і показами шлях до відродженя нашого репертуару. Але обставини зложили ся так, що Цеглинський остановив ся в половинї дороги і не умїв використати свого таланту всїй мїрі, в якїй він се мїг зробити.

Вже по перших виступах Цеглинського на полї драматургїї критика побачила в нїм „чоловіка з нашого сучасного руського товариства“, чоловіка, який вийшовши з сучасного партійного житя рішив здраматизувати певні подробиці того житя¹⁾. Вже тут була підмїчена критикою зверхність малюнків Григорїєвича, брак глибокого досягання за змістом, за дійсним змістом житя зображуваних явищ і суспїльних верств. Цеглинський впровадив в нашу драму перший елемент мїщанський, перший з поміж українських письменників в Галичинї висунув на сцену й мужика, т. є. не ті кукли мужиків, які були перед тим, але живі, з житя заобсервовані типи. На жаль, жите, яке бачить в своїх комедїях Цеглинський, се лише чисто зверхній механїзм, ряд подробиць, які можуть зложити ся в сумі що найбільше на комїчну ситуацію а не на повну куртину, яка дала-би нам змогу відгадувати й зміст внутріш-

¹⁾ В. Коцовський: Рускій театр у Львові. „Зоря“ 1888 ст. 341.

ній того життя. Весь час автор удержує нашу увагу чисто ситуаційними, зверхніми ефектами, а коли захоплює, то тільки сценічністю образків, які пересовує перед нашими очима, тільки гладкістю і легкістю акції, тим добрим гумором, з яким сам приймає свої типи і ситуації. Але позатим зверхнім комізмом ми забуваємо про всі другі інтенції твору, не відчуваємо моральної його ваги, яка тут повинна бути в тих типах, — і коли нарешті автор формулює „мораль“ штуки — приймаємо її за суху дидактику і моралізаторство, які сюди не повинні належати і насильно причіплені до акції. І тому нарешті починаємо відчувати прикро манеру автора, його неглибокість в трактуванню теми, його поверхність. Бо дійсно: що може для нас репрезентувати така галерія типів як Шкаралупка, Малогубка, Маснелкий, Простогуби, Розумовський, всі ті Щедобрі, Мальвінки, Настусі, Мадусі, Горпинки, Франі і т. д. і т. д., яких комізм лежить нераз в самих іменах їх і назвах, коли ми не побачимо поза ними цілої перспективи життя? Бо їх за призму до оглядання того життя взяти прецінь не можемо, вони нічого не репрезентують, а коли репрезентують, то лише маленький кутик, малі привички певних типів суспільних, дрібні пристрасти, дрібні амбіції. Ми сподіємося в цілیم ряді комедій побачити дійсні мотори життя, всю його механіку і його позакулісові справи, а бачимо натомість лише те, як питомці перед висвяченням шукають за посажними павночками, як дами уряджують забаву на добродійні цілі, як старі кавалери клопочуться своєю женишкою, як батьки ловлять женихів, для своїх дочок, як агітатори підманюють виборців, щоб добути голоси, як дрібонька „ходачкова шляхта“ смішно стереже своїх дрібно-шляхетських амбіцій, як наперфумоване панство боїть за запаху хлопського кожуха. Те все добре, але на тім лише комедія не може обмежувати ся, сам ряд фактів ще не вистарчає і не може нас вдоволити, хочби й як ми любовали ся їх комізмом. Се комедія дуже ще наївна, і невинна, комедія, перед якою не отвирасть ся поле суспільної служби, роля певного рода батога на суспільність, се — як вже такий делікатний та обережний критик як Огоновський завважив — лише „манера низької коміки“. Сам автор, видно, чув се, пробував нераз висувати обережно з певних типів і фактів суспільну мораль, але се йому не вдавало ся, бо вже надто очевидячки і механічно було роблене. І так найважнішого елементу комедіям Григорієвича не доставало.

Я вже натякнув вгорі на ті обставини, які примусили автора задержати ся напів дороги та не дали розвинути ся його талантови. Я власне думаю, що комедію не можна писати, так само впрочім, як і сатиру, не будучи до певної міри в опозиції до життя, яке має дати матеріял до комедії. І то в опозиції, що так скажу, принципіальній. Комедіє-писець —

се сторож суспільного сумління, вічно чулий на недостачі життя і сильно-бажаючий його поправи, се немилосердний і лютий його аналітик, який виполошує всіх темних духів, бичує його гріхи та грішки, щоби лічити суспільний організм від хвороби. Як такий він стоїть понад житем, понад партіями і їх пристрастями, він як не може бути більше, об'єктивний глядач життя і усіх його справ. І з того боку молодий Цеглинський мав широке поле до попису, маючи перед собою галицьку суспільність 80 рр. Боже мій! яке широчезне поле до попису власне для авторів комедії і сатири. Тож то й досі ще ні оден письменник тут в Галичині не взяв ся до того життя, яке йде цілі десятки літ, йде так безкарно, неначе не боїть ся нічийого „пера“. Щасливо так якось обходить ся.. Автори ламають ся, заломлюють руки, пропадають в болоті, схлипують від болю і трагізмом кінчають свій шлях, а не знайшов ніхто відваги стати Арістофаном, злобою поконати його злобу, гординею потоптати, його гординю.

Так, Цеглинському треба було власне тої „гордині“, про яку говорив Огоновський, — аби увійти на „правдивий“ шлях і дати твір, на який виставало його таланту. Тільки глибше треба було заорати в житю. Але поєднавшись духом з житем галицьких народовецьких кругів, добровільно акцентуючи їх світогляд і змагання він поставив себе сам в невідгідне становище, як письменник, сам обмежив свій терен творчий. Щоби не стати в супереч до партійної ідеології, не наразити ся тому когові, до котрого сам пристав, він мусів власне писати таку „невинну“ комедію, осміювати лише такі дурнички, які не вразили-би нікого, мусів сам притупити жало своєї комедії. З науки у Арістофана таким чином, мало що осталось і Цеглинський увійшов на шлях радше тодішньої польської комедії типу Балущкого. Се комедія обичаєвого характеру, яка обмежує свій терен до чисто товариського життя, до найбільше приватних „slabostek“ суспільности і поодиноких типів і бере особи ізольованими від ширшого життя. Автор привикає сам нарешті до тої атмосфери, яку взяв під обсервацію, добродушно тільки відкриває яку-небудь слабу сторону ближнього і справа кінчить ся погідним, лагідним, „сальоновим“ сміхом... Де Цеглинський доторкає справ ширших, справ суспільного характеру, там він має тільки ще моралізуючі формулки і їх додає на кінці твору, вкладаючи їх в уста котрійсь з дієвих осіб.

Єсть впрочім оден пункт в творчості драматичній Цеглинського, який він хотів трактувати серіозно — се родинне жите. Хто-би хотів по драмах автора перестудіювати докладно родинні обставини нашої інтелігенції — побачить страшну пустку і ще страшніший шаблон того життя. „Ось яке було моє жите — сповідаєть ся Юлія в „Торговлі жем-

чугами“. — Рано в ранці зриваєсь чоловік, поснідає тай іде до „канцелярії. Верне з канцелярії утомлений, пообідає тай ляже відпочити. Встане, више каву тай знов іде до канцелярії. Верне змучений, повечеряє, тай спішить до ліжка, бо рано треба вставати. Між тим схопуєш ся ранком іти, бо треба снідане зготовити. Потім пряч і готов обід; потім пряч і готов каву; потім пряч і готов вечеру. В межі хвилях вхопиш дещо, пошиєш, направиш. Так ішов день за днем, хіба в неділю колись і свята бачилось знайомих і світ божий“. — Отсе загальна схема родинного життя, яка має свої варіації о стільки, о скільки треба видавати заміж дочок або женити сина, або жінка робить чоловікови „сцени“ за його перебуванне поза домом до пізної ночі. Страшна духова пустка родинного огнища та його убожество. У Цеглинського стрічаємо оден тільки тип жіночий, Ольгу в „Торговлі жемчугами“, яка думає про „невгомонну працю і борбу за правду, право, нарід, вітчину, і все людське добро.“ — „Ми не будем, як дотепер — говорить вона з одушевленням — лиш няньками та кухарками панів, — а рівнорядним членом в родині і суспільности, запопадними хазяйкама, розумними матерями, дійсними сподвижницями всякого громадського і народного труда — одним словом, станемо тим все оживляючим живчиком у всім, родині, суспільности, народі...“ Але тут вже маємо другу половину 90 р.р., коли наше жіноцтво дійсно почало думати про своє освітєня.

Тим був-би вичерпаний зміст комедій Цеглинського. Взагалі про них треба сказати, що своїми інтенціями вони не виходять поза рами життя яке в них зображене, бо сам автор не стояв вище свого часу і, як творець, занадто приноровив свій світогляд до загальної течії життя галицької інтелігенції 80-их і 90-их рр. З боку своєї сценічності і нераз навіть своєї сатиричної верви — вони всетаки вносять ооновлене в перестарілий репертуар галицького театру, відсвіжують його. І коли їм довго не судило ся позіставати на сцені, — то все таки вони остануть ся улюбленими річами аматорських спектаклів і вистав для публіки, яка ще любить такі комедії. Се одинокий, більше трівкий успіх Цеглинського як драматурга.

Своїх сил пробував Цеглинський також як автор драм, його „Кара совісти“ закроєна навіть подекуди трагічно. Але тут опускає автора питома йому легкість та свобода, сценічно дає тут річи слабші. Маємо також з під його пера проби оповідань, а також критичних статей, але, розкинені по виданнях 80 рр., головню в „Зорі“, вони тепер забуті і не читані. Взагалі письменська роля Цеглинського скоро досись скінчила ся, її змінила роля його як педагога а відтак суспільного діяча і політика.

МИХАЙЛО БОЙЧУК.**3 нагоди коломийської вистави українського домашнього промислу.**

Не радо беру ся я за отсе писання, але маю собі за обов'язок виповісти свої мисли, бо се може пригодиться людям, що штукою і промислом займають ся, як не зараз, то пізнійше.

Повстає тепер великий заколот про штуку таї промисл; пишуть про сю справу найбільше нефахові люде, а крім них і фахові, та замість вияснить діло, чим-би корисно було займатись ремісниками і до чого їм стреміти, а чого вистерігати ся, щоб виказати хибн таї недостатки їх роботи — замість того накопичують силу пустих слів, а що за тим йде хибних висновків. Се вводить в помилку людей необзнайомленних з ділом, а навіть багато і фахових, таких що раді-би вдовольнити всякого своєю роботою і за-для заробітків підробляють ся під зіпсутий смак купуючих.

Сього року лучила ся нагода — на коломийській виставі — розглянутись, в якім стані находить ся промисел нашого народу в Галичині, Буковині і в Правобічній Україні, в Полтавській губернії в теперішній його добі. На жаль одначе помилить ся дуже той, хто буде гадати, що на виставі виставлено направду найдобірнійші предмети річей, що у нас знайти можна. З того як вибрано річи та упорядковано виставу, видно що займались сїм ділом ділетанти*). А то велика шкода, бо коли-б зі званням уладжена була вистава, то при такій нагоді можна б багато навчити ся і ремісникам, як мають в своїй роботі старати ся до лучшого стреміти, а що занехувати, таї і публіка могла-б собі усвідомити, чого має вимагати від ремісників, а до чого не повинна втручатись, щоб їх не бентежити та й з толку не збивати.

І дивна річ що й Галичане й Полтавці так невміло і без розуміння річи вибрали предмети на виставу. Між річами, що Полтавське земство прислало на виставу з гончарства і різьби, не було ні одної цікавої, можна сказати — були се не настоящі річи а фальсифікати. Се виказує нерозумінне справи у тих що завідують роботами. Між килимами,

*) Прикре дуже вражіння робили річи виставлені в закліти, що заняла львівська „Досава“. Чи-ж тяжко зрозуміти, що як раз та чужа тандита, що не знаю яким способом знайшла місце на „виставі домашнього промислу“ бо її місце в вітрині реклямовій — як раз та тандита виперас нам домашній промисл. Вона хоч дешевенька, та підленька, а свій промисл, неслужно у нас чим раз менше цінений, виперас і займає його місце. Нашим ремісникам і без того нікуди дівать ся з своєю роботою. Бо крім церковної, яка-ж архітектура у нас тепер буває, де-б поміщали ся багатіші декорації? Мене дуже дивує, що люде до сього часу не здають собі з сього справи і свої — не з злої волі, а з невідомости — своїй же справі шкодять.

вишивками і тканинами полтавськими наче мимохіть попали де-які гарні зразки. Я бачив в Полтавській губернії гончарські вироби такої предивної краси, що мені з дива не може зійти, як можна було їх помилувати, а возити ся з невдатними, невміло модернізованими виробами, які нічим не заслугоують щоб їх бачити — хіба тим, щоб показати, як не треба робить. На них-же не видно ні досконалости форми, ні пристосованого до форми і матеріялу орнаменту, ані дару творчости і уяви — чим як раз відзначають ся ті річи, що виходять з рук тамошніх гончарів, що придержують ся традиції свого ремесла з діда-прадіда.

Перешукавши всю виставу не знайшов таких нових гончарських виробів, щоб були роблені відповідно до традицій в сій галузі ремесла, з вихиснованнем знання свого діла, хоч-би на стілько як звичайний гончар його знає і застосовує. Бо ті нові річи вигладжені і слизенькі форми викінченої, але банальної і нешляхетної, ще в додатку цвітковані невідповідними vzорами з вишивок — мимо їх старанности в обробленню і викінчености, вони прикрі і нецікаві. Ніяк не згоджусь з тими, що вважають се за поступ в нашій гончарній штуці — се занепад свідомости завдання свого ремесла.

Тепер в наших часах дуже часто вважають за велику штуку роботу, що вимагає великої терпеливости і багато щупанини. Хибність такого мірковання показуєть ся ясно, коли прирівняти наприклад теперішні гуцульські дерев'яні різьби до давніших. Давніші різьби, виконані незвичайно просто, з невеликим накладом праці, але з розумінням великої форми, мають вигляд величавий, монументальний, а новіші предмети, при шаленій педантерії в обробленню і накопиченню матеріялів неестетично ефектовних — виглядають хаотично і людям з непопсованим смаком не можуть подобати ся. А навіть між новими роботами гуцульських різбарів милійше поглянути на річи тих майстрів, що з поміркованнем розцвітковують свої вироби та між прикрасами не вживають целюльоїду і других тандетно-ефектовних матеріялів. Так само як в гончарстві так і в кожній іншій штуці треба вихисновувати досвід і засоби знання наших попередників в розумінню форми та в випрактикованню способів, як з матеріялом обходитись.

В наших часах дуже помітно чим-раз більше зацікавлення килимами, тканинами і вишиваннями. Потворили ся фабрики килимів на Україні галицькій і на російській. Але люде, що тим занялись, не використовують досвіду що в тим ділі до них зроблено, а на давні річи дивлять ся рівнодушно. Рисованне проєктів на нові килими виконують художники, що не мають поняття про сю роботу — не тільки не ознайомлені з технікою і матеріялом, але навіть не знають елементарних засад декорації — не розуміють площини і рисунка, який мусить бути до неї

достосований. Не мають також необхідного знання гармонії красок. Не маю тут на гадці спектрально контрастових гармоній, а гармонію тонів; хто має до діла з матеріялом, по якимсь часі мусить зауважити мудре застосовання рисунка і красок і вихіснювання гармоній красочних на старих килимах.

Ткалі-килимчарки подивляють давні килими і відчують їх красоту, але мусять робити з нових безтолкових взорів, бо того від них вимагають. А по моему було-б далеко краще виконувати копії з гарних старих килимів, занім найдуться люди, що будуть вирисовувати добрі проекти. А то теперішні не можуть ще дорівняти в роботі старим, а вже хочуть краще від них робити. Наприклад можуть послужити нові килими, які на галицькій Україні роблять з проектів, що не мають ніякої композиційної вартості; вони позліплювані без найменшого розуміння ліній і красок; рисунки на них попутані, краски мутні і так з собою прикресюються, що для ока правдива мука дивитися на них. Такі роботи не можна уважати за продовження килимкарської штуки.

На старі килими можна дивитися як на зачоровані грядки, що на них ніколи цвіти не вянуть. Одні темні як земля, цвіти ясні—другі як земля по дощі — треті жовті як мохом порослі, насвітлені сонцем—інші сині, а цвіти на них як з води виростають. Є і такі, що як веселкою краски на них розміщені. А всі вони так гармонійно розцвітковані, що привикаєся до гарних околиць з любих сторін.

Старі, коли засновували в килимах одним тоном великі латки, приміром тло, то не однаковими нитками скрізь, а мішали кілька відмінків тої самої краски і їх на переміну переплітали. Поперечні нитки снувались покучерявлено. Коли таким способом тканий килим, то по ньому навіть звичайна чорна вовна дає багатий тон. Коли правильно, однамаїтно проходять нитки в поперек цілого килима (як се тепер роблять), то і дуже гарні тони виглядають якось вяло.

Килимкарам повинно-би на серцю лежати, щоб не впропав, а вірно заховався спосіб крашення вовни рослинними і де-якими хемічними красками, з давна серед нашого народу і на сході випробуваний. Той спосіб крашення дуже добрий: барви незвичайно ніжні, а час свідчить про їх тривалість. Тепер натомість на жаль—виперає рослинні краски з уживання в сій цілі застосування аніліни, яка барвить дуже ярко і ефективно, але загально відомо, що цвіт її від світла пропадає.

На російській Україні тепер позасновувані ремісничі школи, де навчають учителі Росіяне. В Галичині — у Львові і Коломиї в таких школах навчають Поляки. Ні одні ні другі не розуміють місцевих потреб і традицій ремісничих, а через те повстають дивовижні непорозуміння. Талановитші і сумлінні чужинці, коли розглянуть ся в місцевих обставинах

нах, то бачуть, що прості ремісники мають більше знаня в своїм заводі від них, тільки не вміють його приноровити до нових потреб.

Між народом живе ще традиція штуки, яка всім річам, що через руки його переходять, надає своє пятно. Багатство уяви не рахуючи ся з тим, чи слід його позістане хвильку чи вік, щедро без огляду пятнує все: так різьбу що позістане сотки літ, як і коровай і пряник що за свіжа зість ся. То само багатство рисунків і гармонія красок є на килимах і вишивках, що будуть довго радувать око, як і на писанках, що тільки на хвилю послужать до забави при ритуальних звичаях. Так помешканє і святиня як і одежина, а навіть поживління прибирають форми, вимріяні в протягу віків. Се ще позістало з тих золотих віків, що коли строїли що небудь, то з будівлі і камінні, і деревяні, і металеві части, великі і малі, аж до заціпки і колодочки, були творами штуки. Як штука процвітала, чи то в східніх країнах, чи на заході, знаходилось подостатком майстрів щоб збудувати цілі города на предиво гарні.

Причиною теперішнього занепаду ремесла і штуки є переломовий стан і трудність пристосовання до теперішніх обставин цивілізації. Не треба думати, що на завсїгди проваде наше багатство вікових здобитків у всіх відногах штуки. Але щоби перебудувати ся через зиму занепаду і тяжкий передновок, ми повинні позбирати останки хліба, занім їх знайти можна. Доки вихованки теперішніх шкіл штуки і промислу будуть з погордою дивитись на ті скарби між народом схоронені, що нарід цїни їх не знає, а память значіння їх затерлась у нього — доти буде се признаком, що вони не розуміли ваги тих річей.

Бо коли-б очи їх провиділи, то вони відчитали-б ті чудові гієрогліфи і зрозуміли глибину їх, та й хопили ся би за ту вікову руку, що ті знаки виписала, а та рука витягла-б їх з теперішнього занепаду штуки і навела би на слід туди, де вічний огонь творчости присвічує дорогу.

М. ДАНЬКО.

На Балкані.

Події, що розвинули ся в Туреччині, інтересні не лише яко політичні події загально-європейського значіння, вони разом з тим стають і новим щаблем в болючім процесі розвитку того хорого соціально-політичного організму, що зветь ся Туреччиною. Тепер ще трудно предвидіти ті соціально-політичні форми, в яких буде розвивати ся або загине Туреччина, можна лише зазначити їх внутрішні чинники і напрямок їх розвитку.

Проаналізувати розвиток соціально-політичних подій останнього часу в Туреччині се завдане тим більш трудне, що внутрішні і зовнішні чинники сього процесу так перемішалися, що відокремити їх майже неможливо. Аналіз подій внутрішнього життя Туреччини є так трудним через те, що соціально-економічна структура країни Оттоманів цілком оригінальна; відносини економічні, політичні, релігійні, національні і т. д. переплелися тут такими своєрідними взорами, яких не можна знайти в жадній з європейських, а навіть і азійських держав. Ті економічні процеси, які надають цілком певну соціальну структуру не лише старим європейським державам, а тепер вже навіть і маленьким балканським політичним організаціям в Туреччині знаходяться ще в ембріональному стані. Турки не спромоглися розвинути господарку, яка притягнула б до себе народи Балканського пів-острова і сконцентрувала б економічне життя держави в Константинополі. Не лише могутня Туреччина, а навіть і союз балканських народів, оточений спільним митним кордоном для охорони власної продукції, лишається утопією. Не лише балканські народи зв'язані економічними відносинами в більшій мірі з великими державами Європи ніж з Туреччиною, але і сама Туреччина є лише полем для діяльності європейського, головним робом торговельного капіталу.

Відсутність добрих шляхів і суспільної забезпеченості, тяжкі податки, брак суспільної організації та національний гніт зі сторони пануючих „оттоманів“, які в більшості походять з християнських первертнів—все се спинило економічний розвиток країни, так багато обдарованої природою.

Недостача великого промислу і зв'язаної з ним соціальної дифференціації серед турецького народу не дали йому перетворитися в сучасний національний організм, місце класових привілеїв в Туреччині заступили привілеї стану, релігії і національності. До того ж склад європейської і азійської частини Туреччини сильно різняться між собою і се перешкоджає утворенню певної соціальної структури держави. Коли б політичні форми Туреччини спромоглися охопити всю різноманітність її господарської і суспільної структури, то вони мусіли б бути в вищій мірі різноманітними і при тім національний момент мусів би бути як найбільше узятим. Македонія і Альбанія, Егейські острови і африканські провінції дістали б цілком оригінальні політичні форми. А для удосконалення політичних форм потрібні дві умови: перше, пануюча нація мусить бути досить культурною, щоб взяти на себе ініціативу утворення таких політичних форм, а друге, досить сильною, щоб вдержати інші нації біля себе, доки ці політичні форми будуть вироблені. Стара Туреччина володіла лише другим прикметою, себ-то була

досить сильною, щоб держати біля себе поневолені нації. Молода Туреччина не є вже а ні досить сильною а ні досить культурною, щоб виробити такі політичні форми для підбавих народів, які виробила приміром Англія і які тепер виробляє Австрія. Політична культура виробляється на протязі довголітнього політичного життя нації, а про політичне життя Турків і Туреччини можна говорити хіба від часів молодотурецької революції. Але молодотурки не спромоглися відживити державний організм Туреччини, вже через те, що ця політична партія не мала за собою мас народу, на якій вона могла б спертися в своїй реформаційній роботі.

Більше того, молодотурки не є навіть партією в західно-європейським смислі цього слова, бо вони не є заступниками якоїсь певної класи суспільства, що зробила це на певний час представницею цілої нації. Молодотурки були лише партією протеста проти поневолення Туреччини європейськими державами. Через те молодотурки могли мати свій осередок у війську і лише там. Але увільнити Туреччину від європейських держав молодотурки не могли вже через те, що ці держави хоч і були пресом для Туреччини, але сей прес здавлював разом з тим і всі ті вибухові елементи, які завжди готові розірвати турецьку державу. Підтримуючи status quo по Балканським пів-острові, великі держави підтримували тим самим і саме існування Туреччини. Коли молодотурки хотіли виемансипувати себе від великих держав то для цього вони мусіли спочатку завести добрий лад у себе вдома, а для того треба було, перш за все дати поневоленим націям такі політичні форми, в яких вони могли б вільно розвивати себе. І молодотурки спочатку ступили на вірний шлях. Турецька конституція містить цілий ряд уступів, що мають цілею перевести політичну, головним робом адміністраційну децентралізацію Туреччини.

Так наприклад в § 108 сказано, що система урядування провінціями мусить бути збудована на засаді далеко сягаючої децентралізації. В § 109 знаходимо, що окремим законом мусить бути урегульований спосіб і рід виборів членів до рад, які будуть правити провінціями, округами і т. д., а також і до генеральних рад, котрі раз на рік мусять сходити в головні міста провінцій. В § 110 читаємо, що до компетенції генеральних рад провінції належать справи загального добробуту, себ то, будівля шляхів і комунікація, організація сільсько-господарських кас кредитових, підтримання промислу, торгівлі, сільсько-господарства і т. д. § 111 говорить про децентралізацію на терені релігійнім, діяльності добродійних товариств і т. ин. § 112 говорить про організацію мійських рад для регулювання мійських справ. Вибір членів до сих рад і межі їх діяльності мусіли бути зазначені особливим законом.

Але всі ці пункти конституції про децентралізацію і самоврядування лишилися на папері і не були переведені в життя. Централістичні традиції турецької держави були на сей раз сильнішими від потреб життя. Централізація держави здалася молодотуркам найкоротшим шляхом до відбудовання воєнної сили Туреччини і вони всіма можливими і неможливими способами постаралися централізувати ціле політичне життя держави в Константинополі, а себе поставити в центрі турецького уряду, не звязуючи ся з ним органічно. Тим самим молодотурки поповнили дві великі помилки, наслідки яких виявилися дуже скоро. Албанці і інші народи Туреччини також мало хотіли зносити тяжкий тягар відновленого турецького централізму, як і турецький уряд слухати ся вказівок таємничого молодотурецького комітету. Молодотурецька організація була дуже добре пристосована до того, щоб перевести революцію і скинути старий уряд, але така організація була нездібна до урядовання державою; та молодотурки і дбали про внутрішні справи значно менше ніж про зовнішні. Головна їх увага була звернена на військо і флоту. Будівля кораблів була одним з головних завдань молодотурків. Але Італія зовсім не бажала чекати поки Туреччина відбудує свою флоту, та ідучи за „добрим“ прикладом Австрії поспішила анексувати Триполітанію і Киренайку. Події нещасливої для Туреччини війни загально-відомі. Молодотурки заняті справами албанськими та іншими, які їх більше обходили ніж африканська провінція не могли предвидіти з якого боку паде перший удар і не підготували ся обороняти Триполітанію, а тим самим скомпромітували себе в очах Оттоманів. Фанатизм Арабів не міг звичайно урятовувати молодотурецького реноме; нещасливий кінець війни мусів принести з собою і кінець молодотурецького панування і се одна із причин того, чому італійсько-турецька війна так довго тягла ся. І не стільки проблематичні перемоги Італійців, як внутрішні справи Туреччини примусили турецький уряд до згоди.

Італійці перенесли війну на Середземне море і захопивши Егейські острови, викликали розрухи на окраїнах Туреччини. З новою силою вибухнуло повстання в Альбанії; почали ся з побільшеною силою непорозуміння на болгарським, сербським і черногорським кордоні. Реакцією на се був вибух турецького шовінізму в Македонії, убійства в Кочаві, різня Армян курдами і безмежна анархія в самій Туреччині. „Добрі“ сусіди Туреччини почали енергійно готувати ся покінчити старі рахунки. Росія висунула знов питання про Дарданелі, але мусіла відступити, не знайшовши потрібного підтримання в Європі. Болгарія почала діяльно готувати ся до війни, і то не стільки офіційна Болгарія, як болгарський народ. Обурення проти турецького панування в Македонії вилило ся тут в цілім ряді демонстрацій. Віча в різних містах краю

домагалися мобілізації. Болгарський національний конгрес в дуже рішучих виразах домагався від уряду загальної мобілізації і звернувся до держав з домаганням автономії для Македонії і Адріанопольського вілатету.

Подібний же рух проти Туреччини почався і в Сербії, яка останній час виступала все в парі з Болгарією. І тут збори протесту і демонстрації в Білгороді і інших містах проти різни в Старій Сербії і домагання війни з Туреччиною.

Але найгірше стояли справи в Албанії. Молодо-турки розпочали було тут свою централістичну аферу в найбільшій масштабі, природно, що тут вони дістали і найбільшу кару: зв'язок Албанців з Турками був ослаблений і тяжкі наслідки цього виявилися пізніше в часі війни. Не ліпше стояли справи і на Егейських островах.

Таке сумне становище Туреччини прискорило закінчення миру з Італією, а разом з тим в Туреччині відбувалися важні внутрішні зміни.

Відповідальність за нещасливу війну, албанську і тому подібні централістичні гріхи упала на голови молодотурків і вони не витримали її тягару. Всю свою енергію молодотурки направили не на реформаційну діяльність в державі, а на зовнішні війовничі справи, а коли їм не пощастило і в сій сфері, то вони втратили всякий ґрунт під собою і перемога їх політичних противників над ними не була дуже трудною. Комітет „Єдності і поступу“ упав а його місце заступив уряд Мухтарашаши, котрий зараз же постарався обезсилити молодотурків відправивши більш впливових молодотурецьких урядників в усіх урядах. Спроба молодотурків знов захопити в свої руки державну владу скінчилася нещасливо. Бунт константинопольських жандарів лише показав молодотурецьку слабкість і осмішив їх в очах їх прихильників, а уряду дав нагоду ужити ще гострійших способів в боротьбі з молодотурками. Молодотурецька акція почалася досить велично, а скінчилася політичним фарсом.

За останні роки Туреччина відбула значну еволюцію і поворот до старого ладу вже неможливий. А через те і існування таємничого комітету „Єдності і поступу“, що мав центр своєї діяльності по за межами уряду і парламенту, стало зайвим. Із оборонця свободи Оттаманів молодотурецький комітет непомітно перетворився в гурток олігархів, який спиняв нормальний розвиток політичного життя держави. А життя відкидає все непотрібне, так була відкинута і стара організація молодотурків. Упадок молодотурецького комітету лише посвідчив, що політичний організм Туреччини доріс до нових політичних форм життя, які ви-

магають легальних політичних партій. І молодотурецька організація перетворилася в конституційну парламентську партію.

Другого вересня зішлися молодотурки на конгрес в Стамбулі. В нарадах брали участь 27 колишніх послів, які представники клубу „Єдності і поступу“, всі старі молодотурецькі міністри і до 100 провінціальних делегатів.

Інтересно також, що конгрес згодився, щоб уряд почав переговори з Італією, але з тою умовою, що суверенна власть Туреччини над Триполітанією буде захована.

На конгресі були заступлені дві течії, одна радикальна з Джавідом-пашею на чолі і друга компромісова з Талаатом і Хаджі-Аділем на чолі. Талаат-паша старався притягнути Хильмі-пашу до проводирства партією, і більшість конгресу схилилася на бік Хильмі-паши, який старався надати партії поміркований програм в дусі німецького конституціоналізму,

Можна було думати, що зреформована партія молодотурків зробить важливим чинником соціально-політичного життя Туреччини і ще більш яскраво зазначить цілковитий крах молодотурків старої формації. Упадок молодотурків був тим більш важною подією внутрішнього життя Туреччини, що він був разом з тим і погромом засади турецького централізму.

Доля Туреччини мусить бути дуже цінним прикладом, для всіх держав з різнонаціональним складом населення. Молодотурецький уряд віроломно зламав приречення, дані Албанцям і захотів зневолювати цілу державу по одному турецькому шаблону, і за сю помилку уряду була тяжко покарана ціла Туреччина албанським повстанням, розрухами по окраїнах держави. Правда, в турецькій пресі чуто було голоси за децентралізацію держави. Але ініціатива в сій справі залежить не стільки від турецького уряду, як від тих-же великих держав.

З пропозицією децентралізації виступив перед усім Берхтольд, певно пересвідчений в її необхідності на прикладах австрійського життя. За Берхтольдом поспішила Франція з пропозицією автономії для Македонії під гарантією великих держав. Італія ж з свого боку запропонувала автономію для Егейських островів. Але турецький уряд прийняв, як „данайські подарунки“ і пропозицію Берхтольда і інші її подібні, і поставився до них не дуже-то прихильно, признаючи в засаді потребу такої децентралізації. Так напр. турецька преса писала, що можливо було б перевести адміністраційну децентралізацію, поширивши компетенцію генеральних рад вілайетів, які в порозумінню з губернаторами мусять підняти добробут населення. Можна було мати великий сумнів, чи буде переведена в Туреччині навіть адміністраційна, не то що політична децен-

тралізація. А колиб вона навіть і була переведена, то великих надій на неї покладати не можна, бо її всеж бракуватиме головного, а саме признання національного принципу сеї децентралізації. Признання національного принципу непомітно ні в пропозиції Берхтольда ні в інших. Щож відносить ся до голосів частини турецької преси про законні права націй, про пропорціональне заступництво в парламенті і полекшене доступу не-магометанам до виконання громадських обовязків, то всі сі розмови, по перше, мають занадто плятонічний характер, а по-друге, тут національний принцип завсїгди буває перемішаний з принципом релігійним. Що ж до дійсного відношення турецьких адміністраторів до національного питання, то воно дуже отверто сформуловано Хільмі-пашою в розмові з співробітником *Matin'a*: „ми не знаємо жадних ріжниць, що до рас, культів і походження, ми знаємо лише Оттоманів“, так казав один із найбільш здібних і ліберальних політичних діячів Туреччини. Таке поведення турецького уряду в національнім питанню є явищем тим більше сумним і для Туреччини небезпечним, що в останнім часі помітний прискорений розвиток націй Туреччини. Національне відроджене Албанців іде невпинно наперед, розростають ся національні рухи в Македонії; з кожним роком побільшуєть ся потяг грецького населення островів Туреччини до Греції. З кожним роком зростає армянський рух і різня не може звичайно, розв'язати армянського питання в Туреччині. Тойже процес національного відродження помітний і серед дрібних племен Туреччини.

А поруч з сим зростає національно-культурний рух серед пануючих націй держави: Турків і Арабів. Культурний розвиток Турків і Арабів на протязі останніх років сильно посунув ся наперед на всіх теренах культурного життя.

Розвиток арабської науки, штуки, літератури, преси і т. д. а поруч з сїм розвиток національної свідомости в масах арабського народа, звернув між иншим на себе увагу Англіїців; що Англіїці зможуть дати Арабам, що мешкають в краях англійської корони, політичні форми потрібні для культурного життя Арабів, в тім немає найменшого сумніву; але невідомо, чи зможуть се зробити Турки. Історія мало навчила Турків і не стільки національні потреби народів Туреччини, як політична ситуація на Балканському півострові примусила турецький уряд подумати про реформи.

Хід подій на балканському півострові примусив турецьких реформаторів витягнути на світ божий старий проєкт 1880 року. Сим проєктом турецькі реформатори хотіли забити двох зайців: заспокоїти балканські держави і не образити Оттоманів — противників реформ. Європейські

дипломатичні „паціфісти“ великих держав з серйозним виглядом звернули увагу політичних проводирів балканських держав на сей старий папір, домагаючи ся від них заховання спокою на балканськім півострові. Але сї остереження з кабінетів великих держав прийшли за пізно. Балканські держави, що так довго йшли покійно за вказівками великих держав, несподівано виявили себе незвичайно упертими в своїм войовничім запалі. Інтервенції великих держав лишили ся без успіху, і коли великі держави хотіли спокою, то маленька Черногора, нїбито глузуючи з європейського концерту почала війну. Щось подібне могло трапити ся лише в тім випадку, коли поміж великими державами не було внутрішньої одності в балканській акції; очевидно, що починаючи війну балканські держави не дуже-то вірили в непорушність *statu quo*, за-для того лише, щоб здобути автономію Македонії Болгарія не почала б війни.

Ми не будемо заходити далеко шукаючи ініціаторів балканської війни серед європейської дипломатії, та се і не належить до теми. Важно лише те, що Туреччина не могла на сей раз сховати ся за спину великих держав і мусить тепер зводити старі рахунки зі своїми противниками. Хоч турецькі політичні круги і заявляють, що війна не захопила їх несподівано, але початок війни зраджує цілковиту неспідготованість її для Туреччини. Війна з Італією, забираючи не багато порівнюючи сил у Туреччини, забрала цілком її увагу і Туреччина не помітила, що її сусіди готують похід проти неї. Балканські держави, виправдуючись перед Європою, обвинувачують турецький уряд в тім, що він перший почав мобілізацію, але початок війни недвозначно доводить, що балканські держави підготували ся до неї значно ліпше ніж турецький уряд. Войовничі молодотурки, що вважали своєю головною ціллю военну міць Туреччини і дістали таку силу грошей від парламенту на узброєне військо і флоти, не зробили в сїм напрямі майже нічого, як се виявило ся тепер. Славно-звістна турецька корупція у молодотурків лишила ся старотурецькою, невідомо куди зникли гроші, а для оборони Туреччини не було зроблено майже нічого. В фортецях по кордонам було так мало війська, що вони без особливих трудностей захоплені Чорногорцями, Сербам і Болгарами, голодні турецькі жовїри навіть не наведені добре стріляти, а воєнна комунікація така зла, що турецький уряд не має спроможности в кототкий час сконцентрувати сильний опір балканським державам. За досить довгий час свого пановання молодотурки не спромогли ся навіть получитьи Малу-Азію з європейським тереном держали желїзницями вистарчаючими для скорої мобілізації. Виявило ся, що у турецького штабу бракувало навіть одноцільного плану оборони. Коли Сербі і Греки посували ся вперед без особливих перешкод з боку турецького війська, то можна було думати, що турецькі

сили сконцентровані проти головного противника — Болгарії, але Турки не спромоглися противити їм і сполученим силам Болгар і Сербів. Захопивши долини рік і гірські проходи Болгари повільно але систематично стали посувати ся наперед. Сербі зеднюють ся в Санджаку з Чорногорцями і півколо військ балканських держав повільно посуваєть ся в серце Туреччини.

Сей щасливий початок війни для союзних держав і нещасливий для Туреччини має безперечно велике і не лише моральне значіння для обох противників; рішучим нападом союзники змішали пляни турецької армії, коли такі взагалі існували і підготували собі ліпшу позицію для продовження війни. Побіда союзних держав над Турками викликає рух серед християнського населення Туреччини; спроби брати християн в військо кінчають ся для турецького уряду досить нещасливо; ці „яничари“ нових часів, при першій нагоді тікають до війська союзних держав, а що найменше не виявляють найменшого бажання бити ся з ними. Християнське населення на театрі війни безперечно буде робити все можливе, щоб шкодити Туркам, і хоч се звичайно рішачого значіння для війни мати не може, але зробить боротьбу для турецького війська тяжчою.

Але не дивлючись на успіхи зброї союзників, було б завчасним вважати їх конечну перемогу забезпеченою. Після капітуляції Адріанополя і Скутарі, лишаєть ся тяжкий шлях до Константинополя, і чим більше будуть наближатися вони до серця Туреччини, тим тяжче буде їм транспортувати з дому резерви і військові матеріали і тим легше зможе Туреччина побільшувати свої війська.

Не є виключеним, що після рішучого бою інтервенції великих держав матимуть більш успіху аніж перед початком війни, але за сю інтервенцію Туреччина буде певно примушена заплатити частиною своєї території на користь союзних держав. Перед початком війни ще проводир болгарської політики Гешов в розмові з представниками великих держав сказав, що край, який Болгари здобудуть зі зброєю в руках не буде повернений Туреччині, але тепер ще досить трудно предвидіти розміри болгарських домагань. Можна сподівати ся, що Туреччину урятує і тепер традиційний спір Болгар, Сербів, а почасти і Греків за Македонію. А новобазарський Санджак для Туреччини урятує мабуть Австро-Угорщина; з огляду на розвиток свого промислу і торгівлі, Австро-Угорщина не може дозволити Сербії забрати Санджак, відокремити її від Туреччини і перервати важніші австроугорські торговельні шляхи на схід. Чи вдержить Туреччина при собі всі свої острови серелземного моря, се ще не відомо, але се питання є другорядним для Туреччини.

Тепер можна лише з усякою правдоподібністю сказати, що війна,

яка забрала вже так багато людських і матеріальних жертв і забере певно ще більше — не принесе ані кінцевого розв'язання балканського питання, ані питання про внутрішній устрій турецької держави. Уряд турецький примушений буде перевести в краях з християнською людністю реформи 1880-го року, а може і які-небудь більш модерні, але, перше, що реформи зовсім не вимагали балканської війни а, друге, вимушені реформи втрачають половину своєї цінності. Балканська війна не поліпшить ані відносин поміж Туреччиною і иньшими балканськими державами, ані відносин поміж народами Туреччини. Ініціатори балканської війни ведуть її не під національними гаслами, а під гаслами расовими і релігійними, гасла ж сих двох останніх родів служать звичайно не підставами культурного розвитку націй, а засобами для темної демагогії, яка має своєю ціллю вигоди окремих осіб і невеликих але „впливових“ груп державного організму.

Балканська війна усуває можливість балканського союзу держав, котрий не був-би іграшкою в руках європейської дипломатії. Приязнь Болгарії, Сербії і Греції збудована на занадто хістких підвалинах, балканський — же союз держав без сильної і культурної Туреччини буде нічим. І коли початок балканської війни нібито увільнив балканські держави від впливів європейської дипломатії, то немає сумніву в тім, що ліквідація балканської війни зробить їх ще в більшій мірі залежними від кабінетів великих держав. Залежність ся тим небезпечніша, що поміж європейськими державами немає єдності в поглядах на балканську політику, принцип-же *statu quo* буде очевидно нарушений на користь побідників. Можна побоювати ся, що війна на довгий час зруйнує підстави для культурного національного розвитку балканських народів, а розбуджені расові пристрасти будуть штовхати їх до нових нападів на Туреччину.

Теперішня війна є кроком до втрати Туреччиною провінцій з християнською людністю, чи будуть вони прилучені безпосередно до сусідніх держав, чи відокремлені в виді автономного тіла під доглядом великих держав — се великої ріжноти не робить, бо автономні провінції завсїгди відпадали від Туреччини ранійше чи пізнійше. Тепер ще не видно жадних ознак того, що балканська війна буде цілючою операцією для Туреччини; навідворот, вибух шовінізму в певних верствах турецького народу, що домагали ся війни, доводить нам, що відносини поміж пануючою і пригнобленими націями можуть лише погіршити ся. Більше того, війна розбила нарід, що в останніх роках яскраво зазначив своє стремління до національного відродження в його етнографічних межах, я говорю тут про Албанців: більша частина їх стала на бік Туреччини, а малісори получили ся з Сербями проти Турків.

Поки що ми не маємо жадних причин думати, що війна навчить Турків дати добрий лад пригнобленим націям. Гніт-же одної нації над другими псує гнобителів ще в більшій мірі аніж пригноблених; через те, що в інтересах розвитку турецької нації булоб добре увільнити ся можливо скорше від „опіки“ над підбитими народами. Але балканська війна не розв'язує ані балканського питання, ані національного питання в Туреччині, бо території Туреччини, які можуть бути аннектованими Сербією і Болгарією, мають мішане населення з значним відсотком магометан, отже до болгарсько-сербського питання в Туреччині грозить приєднати ся ще турецьке питання в Болгарії і Сербії, і миру на Балканах се сприяти в усякім разі не може.

А разом з тим балканська війна може викликати небезпечний конфлікт поміж великими державами. Горячкові заходи європейської дипломатії біля локалізації війни не віщують поки нічого доброго, а поки що вони здаєть ся матимуть своїм наслідком мобілізацію Румунії; румунський уряд спростовує газетні відомости про мобілізацію, але спростованя такого роду, як відомо належать до доброго тону європейської дипломатії.

Ми можемо припустити, що суперництво великих і малих держав, ще раз урятує Туреччину, але не можемо ще предвидіти як скінчить ся криза, котру переживає тепер Туреччина.

ЛЬОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ.

Справа виборчої реформи для галицького сойму.

(Як і чому дотеперішній соймовій більшості тяжко доконати на собі іаракірі? — *Stan ex lex* або „*ładry polak po szkodzie*“. — Де лежить „камень преткновения“? — Польський компромісовий проект. — Статистика в шорах польської політики. — Оригінальні методи польської податкової статистики. — Курія хрунїяди чи проба уконститування укр. колтунерії? — Вилїм в одномандатовости округів і чия се втрата? — Національний катастер чи виборча геометрія? — Посередник чи адвокат своєї партії? — „Ширший Народний Комітет“ про виборчу реформу. — Що дальше?).

Минає вже два роки, як справа реформи виборчої ординації для галицького сойму ввійшла в стадію акутности, стала осію польсько-українських відносин у Галичині та займає собою увагу не тільки польських і українських політиків та польської і української опінії в Австрії, але також увагу позагалицьких політичних кругів, зокрема-ж центрального

правительства і столичної преси, а тим самим і загально-державної опінії. Від двох літ галицький сойм перестав функціонувати правильно, бо так осінню сесію 1910 року, як і зимову сесію з початком 1912 року, виповнила безпримірна в парламентарнім життю українська мушкетерська обструкція, котрої цілю було вимогти на польській соймовій більшості остаточне порішення виборчої реформи. Ця обструкція, унеможливаючи *de facto* всякі наради сойму і дискредитуючи його, а разом з ним і режим польської більшості соймової, перед правлячими віденськими кругами та перед позагалицькою публичною опінією, була безперечно найтяжшим ударом в польсько-автономістичні змагання, який коли-небудь від часу політичного відродження Галицької Руси нанесено з українського боку польським наїздникам. Тяжко затим дуже, тяжко мусить бути панам-Полякам зрікати ся своїх польонізаційних плянів та своєї монополії в управі краю, коли навіть так болюча для них українська обструкція у соймі не встигла до тепер принаглити польську сторону до здачі і коли — мимо впливу двох літ часу та мимо небезпеки поновної укр. обструкції в галицькім соймі, а можливо навіть і у віденськім парламенті — справа соймової виборчої реформи і доси далека від своєї розв'язки. А тим дальша вона від сього, що побіч моменту національного не-аби-яку роль грає при сій реформі і момент класово-соціальный. Галицький сойм був доси не лише забором польщини, але і польського консерватизму, польської шляхти, польської більшості земельної посілости. Вище половини всіх соймових місць займають досі консерватисти, що засіли не тільки всі 44 мандати з курії великої земельної власности, але й в-друге стільки мандатів з курії дрібної (селянської) земельної власности та курії міст, як також зпоміж вірільних місць у соймі. І українська обструкція вдарила не лише в неподільне досі польське володіння у Галичині; вона в рівній мірі захитала сорок і кількалітнім — а властиво кількасотлітнім — пануванням польської шляхти в краю. Не диво-ж, коли отся консерва, як може, боронить ся від наступаючої загибелі, відсуває, скільки може, в будучину останній момент своєї переваги у соймі, викручуєть ся від політичної смерті, проволікає справу та намагаєть ся винайти способи, якими-би врятувати бодай частину своєї власти від демократичного потоку. Ось з тих причин виборча реформа соймова доси не діждала ся своєї розв'язки та дальше висить Дамоклевым мечем над галицькім соймом.

Дня 14 лютого с. р. замкнено другу з черги „мушкетерську“ сесію галицького сойму, котру обговорити та схарактеризувати з політичного боку маля-сьмо нагоду в книжці Л.Н.Вістника за місяць лютий с. р. Від сього дня минуло доброго півроку, заки польські політичні круги стали знов

думати про „урухомленне“ сойму, а в зв'язи з тим і про виборчу реформу соймову. Річ в тім, що в лютовій сесії сойму „ухвалено“, властиво-ж мімічним способом накинено краєви — краєву бюджетову провізорію на три четвертині біжучого року. Таким чином від 1 жовтня с. р. остає край не тільки без бюджету, але й без бюджетової провізорії, а тим самим вся краєва господарка і автономістична краєва управа попали в т. зв. становище *ex lex*. Вправді краєво-автономічна махіна функціонує далі, як функціонувала доси, бо державна скарбова адміністрація, котра при стяганню податків виручає край в побиранню т. зв. краєвих додатків й переливає опісля стягнені суми до каси краєвої, стягає від податників *iure caduco* також і краєві додатки за останнє чвертьріччє біжучого року — одначе вже сам факт такого безбюджетного *ex-lex* є тяжкою компромітацією галицько-польської автономії. Ще-ж прикрійші політичні наслідки стану *ex lex* лежить для Поляків у тім, що Краєвий Виділ як виконуючий і адміністративний орган сойму мусів звернути ся до центрального правительства з прошеннем видати за одвічальностию правительства цісарське розпорядженє, якеби дозволило побір краєвих додатків та чиненне видатків в останній четвертині біжучого року в тих самих межах, як се нормувала бюджетова провізорія на перші три четвертини сего року. Польські політики люблять зазначувати, що власть Поляків у краю ґрунтує ся на спеціальнім довірю корони до них та на їх вмілости се довіре піддержати. Та сам факт жалання від корони її вмішання, щоби ратувати бюджетову господарку краю а тим самим закриванне недомагань краєвої управи авторітетом корони, мусить захитати довірем корони до польського політичного розуму. Се розуміють польські проводирі і числять ся з сим. Так і тепер потреба скликання сойму для ухвалення бюджету на сей рік, як також на рік слідуєчий, приневолила польську сторону подумати бодай з приходом осені про справу виборчої реформи, а тим самим і про пересправи з Українцями.

Будь-що-будь характеристичне се для польського політичного розуму як також для тактики Поляків супротив Українців, що вони входять в переговори з Українцями аж тоді, коли не тільки положенне стає для них критичним та безвихідним, але й коли вже з правила за мало остає часу, щоби завчасу дійти до якогось порозуміння. Тактика ся має за собою не тільки довголітну, але й довговічну традицію та вжерла ся мабуть так само в тайні закамарки польської національної психики, як взагалі трактованне українських земель наче польську власність, а всіх українських змагань до самоозначення на своїй-же українській землі як святотатський атентат на найсвятіші права польського народу.

Ось так і сим разом польські заміри на пересправи з Українцями з'явили ся за пізно. Д-р Лео, теперішній голова „польського кола“ у Відні,

а рівночасно голова соймової перманентної (*lucus a non lucendo*) комісії для виборчої реформи, скликав отсю комісію аж на день 10 вересня н. ст. с. р., — значить так пізно, що навіть, коли-би що-до всіх основних точок між усіма партіями наступило було порозумінне, то комісії неможливим-би було впорати ся з виготовленням законопроекту до кінця вересня с. р., аби опісля сойм в жовтні с. р. міг сей законопроект ухвалити. Тим більше-ж не могло нічого вийти з сього скликання виборчої комісії, що справа зовсім не була підготовлена, бо намісник краю, д-р Бобжинський, в котрого руках спочиває керма всіх переговорів, до дня 4 вересня с. р. не зробив ні одного кроку, щоби вирівнати різниці між становищем Українців та Поляків з одного боку, а польських консерватистів та демократів з другого.

Щойно 4 вересня ср. відбула ся у Відни передвступна конференція польських провідників і намісника д-ра Бобжинського з головою укр. соймового і парламентарного клубу д-ром Костем Левицьким, по котрій і зачали ся наради польських клубів соймових з 6 — 10 н. ст. вересня с. р. Наради ці і пересправи виявили так розбіжні становища так польських партій проміж собою, як і проміж обома національними таборами сойму, що засідання комісії для виборчої реформи, скликане д-ром Леом — як сказано — на 10 н. ст. вересня с. р. мусіло остати безрезультатним. Тому й комісія розійшла ся без ніяких нарад, а тим більше без ніякого результату.

В нарадах та пересправах польських соймових клубів з 6 — 10 н. ст. вересня ср., як також в спільних нарадах голов польських клубів з 18 — 22 н. ст. вересня с. р. виявило ся, що перешкодою до скорого сфіналізованя справи виборчої реформи є не так відношення між Поляками а Русинами, як властиво становище польських консерватистів. Польські демократичні клуби, а бодай більшість їх (людовці та т. зв. безприкметникові демократи), і в своїх клубових ухвалях з 6 — 10 н. ст. вересня ср., і через своїх голов у спільних конференціях всіх польських партій з 18 — 22 н. ст. вересня ср. займили таке становище, що від українського різнило ся лише числом признаваних Українцям місць у соймі. Поза тим становище польської демократії так у справі одномандатовости виборчих округів як також у справі національного забезпечення мандатів через національний катастер покривало ся зі становищем Українців. В засаді і трета група польської демократії, т. зв. народові демократи *vulgo* вшехполяки, станула на тих-же самих основах, з тою тільки різницею, що коли дві попередні групи заявили готовість „великодушно“ признати Русинам 26.4% всіх соймових місць, то вшехпольська фракція вважала отсей процент надмірною та легкодушною щедростію з боку

„звісної з благородних почувань та зі справедливости“ польської нації супроти „лукавих та руководячих ся дикими інстинктами гайдамаків“ та не означила навіть, скільки процент соймових мандатів заслуговують на її думку Русини.

Значно даліше відбіжними від становища демократів, а тим більше від становища Українців були еуніціяції консерватистів обох груп — краківських (т. зв. „правиці народовой“ *vulgo* „станчиків“) і східно галицьких (т. зв. „клябу центра“ *vulgo* „подоляків“) — що зовсім не заявили ся про процент мандатів належний Українцям, що-ж до конструкції виборчої системи та виборчих округів, то заявили ся против одномандатових округів і против національного катастроу, обстоюючи натомість заіло постулат більшемандатових (два-а навіть тримандатових) округів та пропорціональної виборчої системи в сих округах.

Отсе становище консерватистів є в рівній мірі наслідком їх охоти проволічи, о скільки лишень дасть ся, виборчу реформу, як і наслідком їх тенденції забезпечити консервативному таборови бодай так поважну репрезентацію в будучім соймі, яка би була в силі спиняти хід демократичних реформ в обсягу громадського, аграрного та податкового законодавства. Консерватисти раді би забезпечити собі крім дотеперішних 44-ох мандатів з курії великої земельної власности та кількох вірільних місць (єпископських то-що) ще й спрємогу здобувати мандати в інших куріях, іменнож у курії сільській. При одномандатових округах, де про вибір посла рішає абсолютна більшість голосів, було би се немислимим. Натомість, як се в практиці виказали вибори до парламенту, можливе се при двомандатових округах та пропорціональній системі виборчій, полягаючій в тім, що послами стають ті два кандидати, з котрих кожен одержить по над одну третину всіх важно відданих в окрузі голосів. Отсю одну третину з чимсь голосів шляхецько-консервативному кандидату не надто тяжко здобути, тим більше, коли побіч соціально-економічного терору панських дворів та натиску костельних проповідниць і сповідальниць піде в хід і напір адміністративних органів. Майже ж цілком певні для консервативних кандидатів мандати польських меншостей в двомандатових, польсько-українських виборчих округах східної Галичини, де до всіх наведених моментів (натиску дворів, костелів та старіств) прилучаєть ся ще й страх Поляків перед втраатою маидату меншости на користь Жидів-сіоністів (як се було в двох округах при виборах до парламенту в р. 1907), соціялістів або й навіть добре обчисливших свої сили Русинів. В отсих двомандатових польсько-українських округах східної Галичини всі польські голоси концентрують ся в імя національної солідарности на одного спільного кандидата, яким наслідком соціальної конструкції польського елементу в

східній Галичині, зложеного з шляхти, ксьондзів, польської бюрократії, двірської служби, костельної причти, відносно дуже малої кількості самостійних селян чи ремісників та—розумієть ся—„братів мойсеевого віроісповідання“, з правила мусить бути хтось з польсько-шляхецьких, земельних потентатів. Що більше: спекулюючи на ті самі моменти, ше й на нужду і темноту українського населення деяких гірських кутів східної Галичини, на ослаблення українських національних сил наслідком москвофільських кандидатур або таки прямо наслідком партійної боротьби серед самих Українців—польські консерватисти при останніх виборах до парламенту здобули навіть два мандати меншости в чисто-українських виборчих округах, де оба мандати призначені були Русинам.

Маючи такий досвід, консерватисти хопили ся системи кількомандатових округів та пропорціональності як своєї дошки спасення та не думають випустити її з рук. Отсе-ж покляло прірву не тільки між ними й українським табором, але в ще більшій мірі між ними й польськими людовцями і демократами, котрі при одномандатових польських округах, викроєних— о скільки йде о східну Галичину—на основі національного катастроу, мали би надію здобути не лише всі польські сільські мандати в західній Галичині, але й польські т. зв. сільські мандати на Руси. Пропорціональна-ж система при дво-або й тримандативости округів загрожує їм в західній Галичині втратою значної частини „мандатів меншости“ на річ консерви, а в східній майже виключає можливість демократичних польських кандидатур в польсько-українських двомандатових округах.

Все-ж таки при всій розбіжності між становищем консерватистів і демократів дійшли обі сторони в спільних переговорах та нарадах з 18—22 вересня с. р. бодай до усталення начерку складу сойму. Отсе й компроміс держано з огляду на українську сторону в найбільшій тайні, иоки не зрадила його з мести на консерватистах та на наміснику д-рі Бобжинським краківська Nowa Reforma, орган краківського відлomu польської безприкметникової демократії, стоячий в близьких відносинах до презеса „польського кола“ і голови соймової комісії для виборчої реформи, д-ра Леа.

Хоч консерватисти обох відтінків, а так само польські народові демократи, в своїх самостійних ухвалах з 18—22 вересня ніяк не признавали Українцям навіть 26.4% соймових місць, а преса тих партій казала Русинам вдовольати ся прямо 15—20% мандатів тай те ще звала „великодушною щедростію благородного польського народу“, то в остаточнім компромісовім проєкті складу нового сойму всі польські партії згодились на те, щоби процент українських членів сойму усталити на 26.24%.

Поодинокими куріями і націями представляєть ся отсей компромісовий проєкт, як слідує:

Курія:	Всіх членів:	Поляків:	Русинів:
1. Вірилістів:	13	9	4
2. Великої посілости: . .	44	44	—
3. Торговельних палат: .	5	5	—
4. Ремісничих палат: . .	2	2	—
5. Міщанська:	42	38	4
6. Загальна з міст: . . .	12	10	2
7. Середньої посілости: .	8	4	4
8. Сільська:	95	51	44
Разом:	221	163	58

У процентових відношеннях склад сойму після сього компромісового проєкту польських партій виглядав би так *):

Курії:	Число послів:	Проценто:
1. Загальноміська	12	5.43
2. Сільська	95	42.986
Разом курії загального голосовання:	107 послів	т. є. 48.416%
3. Торгов. палат.	5	2.262
4. Ремісн. палат.	2	0.905
5. Міщан.	42	19.004
6. Великої посілости: . . .	44	19.909
5. Середньої посілости: . .	8	3.619
Разом курії станові	101 послів	т. є. 45.699%
6. Вірилістів	13 т. є.	— 5.88%

Під національним поглядом процентове відношення в поодиноких куріях було би:

В курії:	Поляків:	Русинів:
1. Вірилістів:	69.23%	30.77%
2. Вел. зем. посілости: .	100 „	— „
3. Торгов. палат:	100 „	— „
4. Ремісн. палат:	100 „	— „
5. Міщанській:	90.408 „	9.592 „
6. Загально-міській: . . .	83.334 „	16.666 „
7. Середи. зем. посілости:	50 „	50 „
8. Сільській:	53.685 „	46.315 „

Основою сего роздіду мала бути—як се польська преса і польські політики нераз заявляли—участь Поляків і Русинів у сумі оплачуваних у кожній з названих курій податків, з виїмкою тільки вірилістів, котрі входять до сойму на основі свого становища в ієрархії церковній чи науковій, як єпископи, ректори висших шкіл і т. д.. По правді однак викривлено сю основу в троякім напрямі: по перше обнято сим обчисленням тільки т. зв. податки безпосередні, а не узглядно податків посе-

*) Загальна сума проценту не рівняєть ся 100, бо при обчисленнях заокруглено дрібні десятини.

редних (консумційних), з котрих також значні суми впливають до краєвого скарбу, а котрі о много рівномірнійше розложені між населенням, ніж податки безпосередні (земельний, домовий, зарібковий і т. д.); по друге в польські податки вчислено всі податки, оплачувані не-Українцями, отже не тільки Поляками, але й Жидами, Німцями, Чехами, всякими чужинцями (англійськими, американськими і бельгійськими нафтовими підприємцями, угорськими гірсько-лісовими маґнатами то-що), публичними фондами і підприємствами, повітами, громадами, краєм, державою, членами династії і т. д., хоч отсі публичні і чужі податки належало би розчислити між обі нації по їх територіяльному положенню або по процентовому відношенню обох народностей; а по третє так навіть ще отте обчислення безсоромно пофалшовано, зменшуючи висоту укр. податків в поодиноких куріях чи прямо ігноруючи існування Українців в деяких куріях.

Ось-так зникли Українці в куріях великої зем. власности і торговельних та ремісничих палат, хоч і в курії вел. зем. власности окрім єпископських, консисторських та василіянських дібр є ще вдруге стілько маєтків світських Русинів—останків давньої шляхти (з більших: Шептицький з Бобрецьчини, Тустановський з Рогатинщини, Федорович з Тернопільщини і Збарашчини, Тишковський з Домбромільщини і т. д.), збогачених осіб з інтелігенції і селян, що в останніх двох десятиліттях стали „дідичами“, та укр. інституцій, що дорогою записів чи закуппа набули т. зв. „домінікальні“ (шляхецькі) земські маєтки — і хоч також в курії торг. та рем. палат є бодай такий процент Русинів, як в куріях міщанській і загально-міській.

В куріях сільській та середньої зем. власности знов-же обнижено укр. процент на те, аби тим робом обнизити ще більше загальне число укр. мандатів. Ноторична се річ, що українське сільське населення чисельно сильніше від польського разом з Жидами, латинниками і т. д. а податково таки далеко міцнійше. А одначе навіть у тій групі Українцям признано менше мандатів, як Полякам.

Ось-так представляєть ся плід дволітних польських конференцій, а заразом яркий документ польських понять про справедливість супротив Українців.

Приступаючи до укладу такого складу сойму польські політики поробили заходи, щоби виправдати його перед опінією. До сеї ціли мали послужити численні статі польської преси, оперті на результатах останньої переписи з 1910 року, спрепарованих до того ad hoc спеціальними статистичними працями.

Коли хто думає, що на основі польських статистик може судити про фактичні відносини в краю або витягати з них які небудь заключення—то тяжко помиляється. Ціль польських статистик цілком інша, ніж у цілому світі, а властиво як раз відворотна: не вияснити фактичні відносини, а закрити їх, вивернути і затемнити. Стоїть се в звязи з штучно витвореною та штучно піддержуваною супремацією Поляків у Галичині, спеціально у східній Галичині. Поляків, котрі становили меншість населення краю, обдаровано з Відня—з огляду на заграничну політику—довірем держави та віддано в їх руки управу краю. Поляки, що до нині—мимо півстолітньої майже польонізаційної роботи (не вчисляючи попередних часів польської річносполитої)—*de facto* в краю не є в більшості, раді би найти для сеї своєї супремації якесь моральне оправдання в фактичних популяційних відносинах краю. І тут політика входить в царини так вражливої на всяку тенденцію статистики. З сим моментом і статистика перестає бути собою, а стає політичним „швіндлем“ без ніякої об'єктивної вартости.

Від коли отже режим Галичини спочиває в руках польських, від тоді нема в Галичині мови про вірну статистику. Та те, чого доказувано при останній переписи з 1910 року, коли ясным було, що ся перепись послужить за основу до розкладу національних сил у будучім соймі, перейшло все, що доси запродуковано з сього поля в двох клясичних краях фальсифікації національної статистики: Галичині і Угорщині. Не сотками а десятками тисяч на повіт перекидано Русинів у табір польський (розуміється: на папери, в переписних листах), не питаючи прямо оседотичні круги населення та накидаючи їм з уряду національність без їх відома або безсоромно змінюючи з уряду дати вписані вже в спискові листи. Ось-так пересунено нагло процентове відношення в многих повітах і містах, а тим самим також і в цілім краю, на некористь Русинів, а то тим більше, що не лише сотки тисяч Русинів (головно латинників) вписано за Поляків, але вчислено в польські лави і сотки тисяч Жидів, Німців та інших чужинців.

Отсі статистичні махінації так характеристичні для польської тактики супротив Русинів, а при тім вони стільки звязані з справою виборчої реформи, що мусимо читачів Л. Н. Вістника з ними бодай в головних зачерках познайомити.

Перше ніж се вчинимо, мусимо завважити, що офіціальні статистичні листи в Австрії не знають рубрики „національна приналежність“, а тільки рубрику „розговорна (товариська) мова“ (*Die Umgangssprache*), під котре то понятє не підходить також і те, що звано „матірною мовою“, а що властиво тотожне з „національною приналежністю“. Вже

отсе офіційне становище унеможлиблює з гори вірну національну статистику, бо з одного боку всі одиниці проживаючі хочби хвидено в чужомовнім морі зачисляють ся хибно до сього моря (напр. Славяне, розсіяні в німецьких Альпах як урядники, військові, служба і т. д. і т. д.), з другого-ж тяжко усталити, що се „розговорна мова“—чи та, якою говорить ся в своїй сімі, чи та, що вживається в уряді, службі, занятю і т. д. чи вкінці та, що нею звичайно говорить ся на базарі та на вулиці.

Так на основі переписи з 1910 року в Галичині було:

Мови:	Душ взагалі:	Процентом:
Польської:	4.675,612	58.6%
Української:	3.207.784	40.2 „
Німецької:	90.416	1.1 „
Інших:	10.337	0.1 „

Коли порівняти ці дані з даними переписи з 1900 року, то одержимо, що слідує:

Мова :	1900 рік.		Зміна 1900—1910 р.			
	Душ :	Процентом:	Душ :	Процентом:	Душ :	Процентом:
Польська :	3.982.033	54.7	+	693.579	+	17.14%
Українська :	3.080.443	42.3	+	123.341	+	4.35 „
Німецька :	212.427	2.9	—	122.011	—	57.44 „
Інші :	9.860	0.1	+	477	—	—

Здається, що вже ті мертві числа вистарчають, щоби всякий зміркував, що з галицькою статистикою діється якась містерія. Бо й справді годі повірити в се, аби Поляки зросли мало-що не о три четвртини мільона душ, аби натомість приріст Українців був чотири рази слабший від польського та щоби Німці — найкультурнійша нація Австрії — стратили в Галичині за десять літ більше половини своїх душ.

Деяке світло на фактичні відносини між числом Поляків а Русинів у Галичині кидає статистика віроісповідань, не виставлена на фальсифікацію в такій мірі як статистика розговорних мов. А що в Галичині греко-католицьке (уніятське) віроісповідання майже покривається з українською народністю натомість під римо-католицьким себто латинським віроісповіданням криють ся не тільки Поляки, але й селяне-латинники Східної Галичини розговорної мови української (а також чимало Німців і Чехів), Жиди-ж становлять поправді окрему віроісповідно-національну групу, котра (з рідкими дуже виїмками) почуває себе окремою народністю та вживає окремого т. зв. жидівського жаргону (jüdisch-deutsch), що є попсованою швабщиною — тож при підмозі віроісповідних даних можна сяк-так справити статистику націй Галичини

Віроісповідні відноси Галичини виглядають так :

	рік 1900.		рік 1910.		Приріст.	
Віроісповідання:	Число душ:	процент.	Число душ:	процент.	Число душ:	процент.
Римо-католик.	3.345.780	45.7	3.735.141	46.52	+389.365	11.64
Греко-католик.	3.103.972	42.5	3.378.451	42.08	+269.477	8.67
Вірм-католик.	1.532	0.06	1.392	0.02	— 140	—
Православне:	2.352	0.1	2.816	0.03	+ 464	—
Протестантське:	45.812	0.6	37.219	0.46	— 8.593	—
Жидівське:	811.183	11.1	872.975	10.81	+ 61.792	7.62
Інші:	308	0.01	998	0.01	+ 690	—

Як бачимо, ані число рим.-католиків з 1910 р. не вказує такого приросту, як число „говорячих по-польськи“, ані не згідне воно з абсолютним числом „говорячих по-польськи“, але менше від нього о 940.471 (!) душ, ані вкінці не відбігає так дуже від числа греко-католиків ні абсолютним числом душ ні процентом приросту. Коли-ж ното-рично звісно, що майже всі греко-католики належать до української народности, а натомість поважне число римо-католиків є Русинами (око-ло 200.000), Німцями, Чехами і т. д., коли дальше звісно, що з цілої суми Жидів лише зникаюча жменя інтелігентних „ассимілянтів“ вва-жає себе Поляками, що майже всі протестанти є Німцями, право-славні-ж (захожі з Буковини) Русинами або Румунами — то врешті решт число Поляків у Галичині цілком не більше, коли не менше від числа Русинів.

Штучне і невідповідаюче дійсности обниження проценту україн-ського населення Галичини до 40.2 проц., а натомість таке-ж вишруб-ування проценту польського населення до 58.6 проц. (по правді-ж оба проценти рівні) не вистарчало однак польським політикам, щоб зіпхнути уділ Українців в будучій репрезентації соймовій до 26.4 проц. До сього треба було взяти дальшого фальсифікування статистики, тим разом податкової.

Коли раз в основу будучої соймової репрезентації положено т. зв. куріальну систему, себ-то принцип заступництва клас, або т. зв. „заступ-ництва інтересів“,*) то при розділі мандатів рішачим буде не тільки чи-сельна сила даної групи населення, але й її матеріальна сила, що на-ходить свій вираження у силі податковій. Тому-то підставою розділу ман-датів до галицького сойму має бути пересічна проценту населення з про-центом суми податків, оплачуваних різними групами — причім не обнято сям обчисленням т. зв. посередних податків, а тільки податки без-

*) На тім становищі стоїть з національних мотивів польська більшість сой-мова, а так само центр. віденське правительство, котре з централістичних мо-тивів не бажає собі демократизації соймів.

посередні. Д-р Гломбінський, професор суспільної економіки на львівському університеті та провідник партії „народових демократів“ (всехполяків), обчислив сю пересічну для Українців на 36 проц., вчисляючи при тім в польських 64 проц. податки оплачувані Жидами, Німцями, чужинцями, публичними фондами, державою, краєм і т. д.

Коли-ж польські політики станули на тім, щоби не дати Русинам висшого уділу в репрезентації соймовій, ніж мають Русини в репрезентації парламентарній в Галичині, т. е. не дати Русинам висше понад 26.4 проц., то обчислення д-ра Гломбінського наче призабуто, а натомість пороблено ad hoc нові, яких цілюю виказати, що й тих 26.4 проц. се „ласкава щедрість“ і „благородність“ Поляків супроти Русинів.

Огці статистично-політичні препарати зібрано в двох статистичних працях: „Materiały statystyczne do reformy sejmowej ordynacji wyborczej—zestawił dr. Marcin Nadobnik“, що вийшли як зошит 3. тому XXIV. офіційного краєвого видавництва „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydawane przez krajowe Biuro statystyczne“, та „Problem sejmowej reformy wyborczej w świetle statystyki ludnościowej i podatkowej“ д-ра Стефчика, соймового посла-людовця та директора краєвого бюро патронату над райфайзенками. Обі ті праці — з котрих перша має офіційне краєве значіння — „усталили“ незвичайно цікавим методом, буцім-то Поляки платять у Галичині 28,112.056 кор. (81.9 проц.) безпосередних податків, між тим як Русини тільки 6.233.705 корон (18.1 проц.). Для схарактеризовання методів, якими обі праці (друга оперта на „матеріялах“ першої) дійшли до сього результату, як також для оцінки вартости сього результату вистане навести, що розділ видатків в курії великої зем. посілости оперто на неперевірюваних ніким об'єктивним „доходженнях при помочи осіб, знаючих місцеві відносини“—очевидно при помочи якихось польських мужів довіря, до котрих ми ні трохи довіря мати не можемо; — що в курії міст зроблено се на основі таких-же „доходжень“, ще й обмежених на самовільно ad hoc вибрані міста, почім так осягнені „результати“ розтягано опісля per analogiam на решту краю; що в курії сільській обнято сими доходженнями лише ті менше численні групи населення, в котрих Поляки ноторично перемагають Русинів, поминаючи натомість ті широкі, масові круги, де знов Русини значно горю, а знов-же в тих кругах, де Русини ноторично перемагають Поляків заможностию, розділено податки вже без ніяких доходжень (sic!) в проценті популяційним, аби закрити тут слабшу податкову силу Поляків. Коли додати до сього, що до польських податників зачислено всіх не-Українців та публичні фонди і публично-правні організації („Polacy i inni“ як смирно сказано в статистичних табличках сих праць), *) що н. пр. де-

*) Ось-так зачислено в польську велику зем. посілість: державу з 116.000 мор. зем. і дом. додатку і т. зв. релігійний фонд з 8.500 кор., східно-галицькі

леґатом краєвого бюро статистичного до збирання податкових дат по містах (до „доходжень“) був молодий урядник сього-ж бюро, звісний з сліпого україножерства, що в курії вел. зем. власности в суму польських податків вчислено всі податки почавши від 50 кор. податку в гору, а в суму укр. податків лише податки понад 200 к. в гору (!), що при укр. більших посілостях пильно вилучено розпарцельовані, натомість при польських ні (а якраз ті парцелюють ся масово!) — то польська так офіційальна, як також неофіційальна метода статистична виступить у повній своїй научній ...ну, і моральній вартости. Характеристична річ, що не підняв ся з польської сторони ні оден голос протесту против таких безсоромних маніпуляцій зі статистикою.

І польські „статистики“ осягли свою ціль: виказали як на долони, що Україні оплачують: серед великої зем. власности тільки 1.4 проц. безпосередних податків, в міщанській курії тільки 2.6 проц., в курії сільській тільки 39.8 проц. — а в цілім краю разом лишень 18.1 проц. всіх безпосередних податків. Очевидно, що такий процент укр. податкової сили, скомбінований з 40.2 проц. укр. популяції, дає в куріях сільській і міських як-раз те, що в сих куріях польські партії признавали Русинам вже від року, т. є. 28 проц. мандатів, а по доданню вірилістів, вел. зем. власности та торг. і ремісн. палат тільки 26 24 проц. будучого сойму. Так і мусіло вийти, коли статистику через рік мучено на Мадеевім ложі політичної тенденції, аби насилу виказати, що Русинам не належить ані оден мандат понад се, що Поляки ще торік заповіли як максимум польської щедрости супротив „невдячних та впертих“ Русинів.

В наведенім у горі т. зв. „компромісовім проекті“ польських партій що-до національного і куріяльного складу сойму мусіли Вп. читачі завважити також і нову цілком курію „середньої земельної власности“, що в дотеперішнім соймі не існує. Перша звістка про неї виринула ще в часі конференції польських клубових голов з 18—22 н. ст, вересня с. р., а що вона появилася в віденській Neue Freie Presse як вість зі Львова „з добре поінформованого жерела“, то-ж загально вважаю її як походячу „з-під кавок“, т. є. від намісника краю, д-ра Бобжинського. Конкретні форми прибрала ся нова курія щойно в звіснім „компромісовім проекті“ польських партій, почім намісник у першій половині жовтня н. ст. с. р. подав плян сеї курії до відома голові укр. соймового клубу д-ру Костеві Левицькому. На основі сього проекту в курію середньої земельної вла-

громади з 16.000 к., архикнязя Кароля Стефана з 37.000 к. зем. і дом. податку Німців: барона Лібіга з 60.000 к., Гредля з 74.000 к., бар. Шмідта з 12.000 к., бар. de-Veaux з 30.000 к., бар. Поппера з 5.000 к., 152 заграничних фірм нафтових з кількома мільйонами податків, всіх Жидів з мільйонами податків і т. д.

ЛНВістник 1912, кн. XI.

24

сности мали би входити всі земельні власники, оплачуючі 50—200 корон земельного податку та ті споміж платячих висще 200 к. земельного податку, що їх земля належить до т. зв. „рустикальної“ (колишньої селянської, нешляхецької), а тим самим що не мають виборчого права в курії великих землевласників (т. є. посідачів т. з. дібр „домінікальних“ т. є. колишніх шляхецьких). А іменно належала-би до неї:

висота зем. податку:	заг. число власників.	з сього українських:			всіх українських власників.
		селян:	громад:	парохій:	
50—100 корон.	2.900	216	367	637	1220=41.37 ^o / _o
100—200 „ .	1.535	28	223	453	704=45.89 ^o / _o
+ 200 „ .	131	—	—	94	94=71.75 ^o / _o
Разом . .	4.566	244	590	1.184	2.018=44.19 ^o / _o

Не маємо матеріялів для оцінки податкової сили поодиноких висше паведених груп, однак як зачуваємо, Українці мають бути в сій „курії“ податково значно сильнішими, мимо нешого проценту фізичних та правних осіб укр. народности належачих до сеї групи. Мимо того загального числа 8-ох мандатів, котрі мали-би припасти сій курії, Українці дістали-би після польського проєкту тільки 4. Курія отся — як упевнював намістник — тільки на те й видумана, щоби прибавити Українцям мандатів, бо буцім-то в давних куріях враз з новою загально-мійською курією ніяк знайти повних 26.4^o/_o для Українців.

„Тіснійший Народний Комітет“ та президія укр. соймового клубу не спішилися одначе злакомитись ні на ті „прибавлені“ мандати ні на ту „укр. середню земельну власність“, що ніби-то — як рівнож упевняв намістник — мала бути українським pendant'ом до польської великої зем. власности та доказом, що „й Українці мають свої посідаючі кляси.“ І „Тіснійший Народний Комітет“ і президія укр. соймового клубу (д-р К. Левицький, д-р Евг. Петрушевич і д-р Ів. Макух) рішучо заявили против такого новотвору, вважаючи його не тільки суперечним зі засадою демократизації сойму, але й дуже небезпечним для нас Данейським даром.

З якого-небудь становища беручи, ся курія справді не надасть ся до прийняття. По перше значна часть її складових елементів національно дуже хитка (громади, за котрі голосували-би вийти, зависимі від адміністр. властей; парохії, часто обсажені москвофілами) та політично здеморалізована (сільські дуки, зв'язні з правилами як т. зв. „хруні“); по друге група ся на стільки малочисленна, що адміністративним властям легко прийде мати перегляд на її склад та фальсифікувати лісти виборців сеї курії собі до вподоби; по третє навіть у тім разі, як-би мандати сеї курії національно були забезпечені, то репрезентанти її булиби не то вже найреакційнішим але прямо обскурним елементом у соймі, справдішними

„колтунами“, без додатних (культурних та політичних) прикмет шляхти, а з усіма відемними прикметами тіснозорого консерватизму, культурного назадняцтва, класової виключності, доробкевичівського еґоїзму та непідпорядкування своїх інтересів загально-національним; по четверте-ж було би се наче з гори законом накинене уконституоване нової колтунсько клерикально-назадницької укр. партії, за слабої, щоби позитивно заважити в життю нації, але обдареної штучно політичною репрезентацією в цілі паралізовання „українського національного радикалізму“ по рецепті „ruścić Rusina na Rusina“ — давна мрія і давна хитрість польської політики супротив Русинів.

Не підлягає ніякому сумнівови, що проєкт сеї курії вигрітий в кругах консервативних провідників (до яких належать і намісник краю) та що зродили його дві думки: штучно утворити в укр. суспільности назадницько-угодову групу, а в виборчій системі таку курію, в котрій польські консерватисти східної Галичини могли-ти з шансами на успіх пробувати здобувати укр мандати. При малочисельности сеї курії, при можности надужити зі сторони влади, при національно-політичній необчислимости поважної її частини та деякій созвучности соціальних інтересів сеї групи з дворами не було-би вічим надзвичайним, щоби й всі мандати сеї курії впали в руки польської консерва. Такого дарунку Українці певне не приймуть.

З тих самих змагань, а іменно зі змагань забезпечити консерватистам певну скількість мандатів поза курією великої земельної власности, вплив також і другий проєкт, представлений намісником президії укр. соймового клубу дня 30 вересня н. ст. с. р. — а саме проєкт частинного тільки введення двомандатових округів і в звязи з тим пропорційної виборчої системи в одній частині східно-галицьких сільських округів. Ріжниця між сям проєктом і двомандативно-пропорційною системою, існуючою для галицьких сільських округів у виборчій ординації для парламенту, — на зразок котрої польська консерва бажала-б мати сконструовану також і виборчу систему в сільських округах для сойму — лежить у тім, що двомандативно-пропорційна система мала-би бути обмеженою тільки на певну частину (менше-більше на одну третину) східно-галицьких виборчих округів, де „польський“ (по польській статистиці) елемент на стільки сильний, що вибирав би з кожного такого округу посла меншости, між тим як посол більшости виходив-би головами Українців. Натомість так сільські округи західної (польської) частини краю, як і більша частина округів (около дві третини) східної (української) Галичини мали-би бути одномандатовими: чисто-польськими чи чисто-українськими, при чім на сій території одномандатових округів

східної Галичини густіша сітка українських округів покривала-би ся з рідшою сіткою польських округів, утворених на основі національного катастру. В практиці виглядало би се так: Середню полосу краю, що йде менше-більше через Ярослав, Перемишль, Мостиска, Рудки, Городок, Львів, Золочів, Тернопіль, Гусятин, де тепер саме лежать двомандатові „українсько-польські“ сільські округи при парламентарних виборах, займали-би ріжно-ж двомандатові польсько-українські округи для виборів соймових. З тих округів мало-би виходити з кожного по двох послів: Українець і Поляк, вибраних пропорціональною системою з національних ліст таким способом, що кандидатом вважається ся тільки той, кого певна скількість виборців в законі означенім реченці і означеній формі зголосить у політичній власті до впису на одну з двох національних „ліст кандидатів“ даного округу. Ті лісти власть має опублікувати і тільки голоси, впадші на „кандидата з лісти“ були-би важні. Вибрані були-би т два кандидати, (один з лісти українських кандидатів а другий з лісти польських), з котрих кожний дістав би релятивно найбільше голосів споміж усіх кандидатів своєї національної лісти. Натомість у решті східної Галичини мав-би бути переведений національний катастер, на основі котрого всякий, хто не є Українцем, був-би вписаним у польський катастер. Вся та територія поділена-би була на дві самостійні себе покриваючі сітки одномандатових виборчих округів: густішу українську і рідшу польську. До укр. округів належали-би всі там-же живучі Українці, до польських вся неукраїнська решта населення, розсіяна серед укр. моря.

Домагаючись такої конструкції польських „сільських“ мандатів, що припадають на укр. територію, польські консерватисти руководять ся надією, що отся конструкція улекшить їм конкуренцію з польськими людово-демократичними кандидатами як се і виказала виборча практика при виборах до парламенту. Іменно, коли польська сторона приневолена в двомандатових „мішаних“ округах на Руси обороняти свій мандат меншости від Українців і Жидів-сіоністів, то найбільші шанси доконати сього має кандидат консервативний, що має горячу підмогу дворів, костелів і правительства і на котрого віми „народової“ солідарности концентрують ся всі польські голоси, бо польські людовці і демократи залишають там конкуренції з консерватистами. Зновже у решті краю, де сотворені на основі нац. катастру польські округи будуть дуже великими і польські виборці розсіяні зрідка в укр. морю, польський двір і костел будуть рівнож рішачими чинниками в виборі польського посла.

Українці, котрих змаганням було зблизитись по змозі до ідеалу загального та рівного виборчого права, поборювали з самого почину пе-

реговорів у справі виборчої реформи всякі заміри введення двомандатово-пропорційної системи з усею рішучістю, виходячи з того заложення, що всяка пропорційність виборчої системи буде тільки способом для упривілеювання Поляків під покришкою „прав“ польських меншостей на Руси, вже і так упривілеюваних через разячу нерівність виборчого права в куріальній системі. Крім того практика з двомандатових округів при парламентарних виборах виказала, що двомандатово-пропорційна система в тих округах, де оба мандати призначені Українцям, може — при натиску економічним та адміністративним — довести до втрати укр. мандатів „з меншости“ на річ Поляків, як се стало ся аж у двох українських виборчих округах при останніх виборах до парламенту. В двомандатових мішаних польсько-українських округах ся небезпека натовість не існує, бо оден мандат все є певним для Українців, хочби як мандат меншости. Тому — коли і так уже преюдиковано на річ куріальної системи і упривілеювання Поляків — заведенне двомандатових, мішаних (польсько-українських) округів у тій часті східної Галичини, де процент неукраїнського населення доволі значний, не представляє ніякої національної небезпеки. Се-ж рівнодушне нам, чи певна скількість наших послів буде вибрана в одномандатових округах на основі національного катастроу, чи в двомандатових округах як послы більшости чи навіть меншости, аби тільки пропорційна система була в технічнім приложеню такою, щоби унеможливлювала утрату укр. мандату на річ Поляків. З тих причин так Тіснійший Народний Комітет, як також президія укр. клубу соймового в засаді признали виїмкове введенне двомандатово-пропорційної системи в згаданій полосі краю допустимим, одначе під услівем, що в заміну за сю концесію на річ консерватистів процент укр. мандатів буде підвишеним до 30 проц., що виключеною буде безуслівно система „голосовання з ліст“, при котрій власти можуть правильно зголошеного а нелюбого їм укр. кандидата підступно не вмістити на лісті кандидатів, а натовість заведеною буде така система пропорційних виборів, яку Українці признають для себе найпевнійшою. Так поставити справу могла укр. сторона тим більше, що польські консерватисти на Руси о много менше нам небезпечні, ніж польські людовці чи демократи, що на мотузку хлопсько-демагогічних кличів тягнуть в польський тобор т. зв. латинників т. е. східно-галицьких селян української мови а латинської (як у нас каже ся „польської“) віри. Консерватист-дідич натовість за далекий соціально мужикови-латинникови, аби міг його тягти за собою у польський табор. Вкінці і демократично-поступові мотиви не могли бути перешкодою сьому укр. рішенню на річ польських консерватистів, бо галицькі Українці давно вже вилічили ся від сантіментально-доктрінерської манії

жертвувати своєю шкірою для „загальної справи поступу“; у практиці таке жертвування вийшло-би на заміну слабшої, консервативно-чужинецької кормиги сильнішою, о много брутальнішою та агресивнішою, демократично-чужинецькою. До того-ж польські демократи і поступовці з брутальним цинізмом кидали все в кут наче злишний хлам принципи демократії і поступовости, скільки разів ходило о польське ярмо над Русинами. Не лежить се ані трохи в інтересі правдивого поступу галицько-українського народу, щоби в східній Галичині розпаншувалась славетна польська „демократія“.

Як се могли ВП. читачі кілька разів з повисше сказаного завважати, обі сторони, польська і українська, згідні в тім, щоби в східній Галичині, в тих куріях, де виборче право має масовий характер (сільський, загально-міський та міщанський) завести т. зв. національний катастер. Мав-би він бути тільки одностороннім, а іменно в обох куріях міських утворено-би крім загальних (т. зв. польських) виборчих ліст ще й окремі лісти українських виборців, а в сільській курії навиворіт: крім загальних виборчих ліст (т. зв. українських) зложено-би ще окремі лісти виборців польських (з виїмкою звисних уже т. зв. мішаних польсько-українських округів двомандатових). В міських куріях розділено-би міста територіяльно на дві покриваючі себе сітки польських виборчих округів: міщанських і загально-міських. Ті самі ж міста покрито-би рівнож двома аналогічними сітками українських міських округів. Так само з округами сільськими. Наслідком того виборці обох націй голосували-би в окремих (хоч територіяльно покриваючих ся) округах цілком роздільно. Через се національна боротьба була-би при виборах виключена, бо бракне спільного терену боротьби. Кожна нація має забезпечені мандати, а в нутрі національних округів може мати місце тільки боротьба партій одної нації. Остала-би тільки невеличка група сільських т. зв. мішаних, двомандатових округів, в котрих обі нації мусіли би пильнувати ся, щоби не втратити своїх мандатів—хоч і тут нема властивої боротьби за мандати. Як сказано, обі сторони згодили ся на принцип голосування по національним катастрам.

Та все-ж таки в обох таборах не було зразу ясної думки, на яку систему їм рішити ся та що національно кориснійше: розмежовані національно групи виборців по національним катастрам, чи т. зв. геометрія виборча т. є. творення округів тільки територіяльних через викроювання та лучення в оден округ місцевостий однонаціональних. Не було зразу ясної думки про се між Поляками, з котрих тільки т. зв. народіві демократи відразу заявили ся за національним катастром, очевидно в тій думці, що тим робом з уряду всіх не-Українців латинників укр. мови, Жидів, Німців і

й. д.) зажене ся раз на все в лави польських виборців. З тих-же знов мотивів Українці схильовали ся зразу до національної геометрії. Опісля-ж обі сторони офіційно згодились на національний катастер, бажаючи мати гарантію, що не втратять нічого з кількості національних мандатів. Поляки зробили се тому, бо не довірюють самі своїй „статистиці“ та боять ся, щоби часом при виробчій геометрії в „польських“ місцевостях не зникли при виборах мало-що не всі „польські“ душі, а натомість не з'явилися самі українські, жидівські або німецькі голоси та не провалили в „польським“ окрузі польського кандидата. Знов-же Українці, дістаючи омаль мандатів, не хочуть ні трохи ризикувати та волять зречи ся помочи латинників, Німців і Жидівсьоністів, ніж мати яку-небудь неукраїнську меншість у своїх округах. Так обі сторони зі страху перед утратою мандатів станули на національним катастрі.

Була одначе в українських кругах доволі сильна течія за національно-територіяльною геометрією і автор сих стрічок заступав сю струю в нарадах „Нородного Комітету“. Національний катастер вигідний безперечно тим, що забезпечує нас перед виборчим ризиком, але за ціну сього забезпечення віддаємо в руки польських агітаторів наших латинників, союзних нам Німців та всіх Жидів. При територіяльно-геометричній системі їх голоси можуть падати (і справді падали!) на наших кандидатів, а тим самим звязує ся їх з українськими політичними змаганнями, підчиняє ся їх українським впливам. Національний катастер копле провал проміж несумнівними Українцями, греко-католиками, а проміж латинниками, Німцями і Жидами, втягаючи ті всі елементи силоміць у круг польських інтересів і змагань. До того нам потрібна і нам корисна боротьба, та Полякам, не нам, треба спокою, щоби польонізувати все, що не захоплене нашою агітацією. При виробчій геометрії національна боротьба невідклонима і вона приневолювала нас доси до напруження всіх наших сил, до агітації в усіх кругах населення, вона будила животні сили нації та скріпляла їх, при чім національна небезпека виховувала почуття національної солідарности і одвічальности та лагодила партійну демагогію, особисті амбіції і деморалізованне мас. Національний катастер виключає національну боротьбу присипляє національні сили, ослабляє національно-політичні почування, не приневолює до національної агітації, не виховує мас національно — що нам нині „єдино на потребу“ — а противно розкладає націю у нутрі по клясам, партіям, особистим амбіціям і в результаті ослаблює націю та деморалізує маси виборців. В кінці виборча геометрія знов не так небезпечна, аби загрожувала нам поважними національними втратами при виборах. Було-би всього кілька таких округів, де польські та зави-

симі від уряду жидівські виборці могли би допомогти до вибору москвофілам, як-би схотіли і як-би ми не напружили всіх своїх сил.

Згода більшості „Народного Комітету“ і президії укр. соймового клубу на національний катастер може бути доказом тверезого утілітаризму та обережності — є однак і свідомством національної недалекоглядности та малодушности. Люде боять ся боротьби та волять спокій. Волять нічого не втратити з того, що і так певне, але зрікають ся з гори без боротьби того, що непевне, а що можна і належало-би здобувати. Се непотішаюча проява, бо молодій, бо еманципуючій ся нації не вільно під загрозою смерті бояти ся боротьби.

Дотеперішних результатів польсько-українських пересправ в справі виборчої реформи не можна назвати користними для української сторони. В ході переговорів спихано Українців з позиції до позиції, чим раз нисше і нисше, між тим як польська сторона не поступила ся майже ні кроку з занятого собою з самого разу становища.

Основною похибкою з українського боку було, що вдавано ся в детальній обговорюванні виборчої реформи, заки усталеними обосторонно зістали основні принципи реформи, з окрема-ж процент укр. мандатів у соймі. З моментом, як Українці без обосторонного усталення усіх підвалин реформи, головнo-ж без усталення проценту укр. мандатів, вдали ся в детальні пересправи, з тим моментом висаджено їх з жувбаки, позбавлено одинокої домінуючої позиції та зіпхнено на похилу площину безконечних та нічим необмежених торгів.

Розуміли се добре польські політики, намагаючи ся за всяку ціну зіпхнути Українців з принципіальної позиції на „одинокую практичну“ дорогу будовання реформи від деталей. І се повело ся. Українські представники — заки Поляки в чім небудь поступились — зрезігнували з права veto для укр. національної курії в соймі, згодились на петрифікацію виборчої ординації, знизили свої жадання щодочисла укр. членів Краєвого Виділу, обнизили до 30 проц. жаданий собою процент укр. мандатів у соймі, а в кінці — заки Поляки дали яку-небудь позитивну відповідь у всіх тих спірних справах та заки Поляки означили процент укр. мандатів — вдали ся в пересправу над конструкцією самої виборчої системи. Всі ті українські уступки записала польська сторона безворотно як свое habet, не даючи в заміну нічого понад се, чого не могла і так ніяк відмовити: а іменно такий процент укр. мандатів, як мають Українці в виборчій ординації парламентарній (26.4 проц.). Коли-ж торгувалась о деталі, то хиба на те, щоби й тих 26.4 проц. зробити ілюзоричними.

Отсей малодушний, а в практичних результатах фатальний опор-

тунізм та поспішна уступчивість Українців мали своє жерело не тільки в самім українським таборі — де побіч принципіальних, рішучих та віруючих в животність нації елементів є й елементи опортуністичні, нерішучі, через міру »практичні« та зневірені і де саме ті другі елементи головню вели акцію в справі виборчої реформи — але також в становищі правительства до українсько-польських переговорів в справі виборчої реформи. З природи річи правительство покликане на посередника і роз'ємника між оба сторонами та має в руках способи, щоби неуступчивих *beatos possidentes* зневолити до уступчивости на річ слабшої у соймі сторони. Від правительства залежить скликування соймових сесій, замкнене сойму в разі обструкції, предкладане запавших в часі обструкції »мімічних« ухвал сойму до цісарської санкції і т. д. Та австрійське правительство всего того натиску на Поляків зрекло ся, віддавши цілу акцію в справі виборчої реформи в руки намісника краю, д-ра Бобжинського.

С к о н ф і с к о в а н о .

С к о н ф і с к о в а н о.

Український клуб у парламенті повинен витягти консеквенції з результатів акції намісника та взагалі з становища правительства до галицької виборчої реформи (як не менше до справи засновання укр. університету), що до сього візвала його ухвала Ширшого Народного Комітету, т. є. зїзду мужів довіря, укр. національно-демократичної партії, що радив дня 15 н. ст. жовтня ст. у Львові.

Зїзд сей замітний тим, що не прибули на нього майже цілком діяльніші та впливовіші люде з краю. був неначе образом здержування на силу вибуху загального невдоволення з дотеперішніх результатів університетської справи і акції в справі виборчої реформи.

Вже сама мовчазна абстиненція впливових кригів з провінції була знаком, що ті круги з одного боку крайне невдоволені, з другого-ж вижидають остаточних результатів, не хотючи поки що перебивати акції президії укр. клубу та утруднювати її положення. Нехай справа буде доведена до остаточних консеквенцій—а потім прийде черга на осуд. Та і на самім зїзді се здержуване невдоволення найшло свій вислів. Вправді не було ніякої замітної прилюдної політичної дебати—її наче навмисно обнимано—однак якраз се витворювало душну, громовиною начинену атмосферу, котрої розпорядженне здержували тільки тактичні мотиви зовнішнього характеру. Хто говорив, той недовмлював усього та так і видимо здержував себе, аби не кинути іскри на бочку пороку. Тим замітнішою була закулісова сторона зїзду, приватні розмови провінціо-нальних діячів, висказувані ними думки та настрої. З точки погляду тих уваг треба також оцінювати й резолюцію сього Ширшого Народного Комітету та їх політичне значінне.

Резолюції Ширш. Народного Комітету обговорюють справу соймової виборчої реформи, університетську, укр. тактики в парламенті, цісарських слів до Українців та наміреної будови каналу Висла-Дністер. Вони «приймають до відома» (sic!) дотеперішні кроки укр. заступників в справі виборчої реформи, «одобряють» протест укр. соймової президії против курії середньої зем. власности та жадають 30 проц. укр. мандатів, згоджуючись на звисну полосу мішаних двомандатових округів під звисними условиями; «приймають до відома» тактику укр. послів у останній сесії парламенту та «одобряють» становище укр. клубу до військової реформи, застерігають ся однак, що воно як «виїмкове» з огляду на великодержавні інтереси держави і династії не є ніяким преюдикумом на

будуче; констатують проволічення виборчої реформи і університетської справи з вини правительства і польської сторони та злу волю Поляків і намісника; констатують взагалі безправне положення укр. народу в Галичині та віддання державою Русинів на поталу Полякам; дякують цісареві за його апеляцію до Українців та за проголошення принципу, що в Галичині всі справи мають ся рішати тільки за згодою обох націй—однак констатують, що мимо того в Галичині все остало по старому; констатують, що канал Висла-Дністер лежить тільки в інтересі Поляків та протестують против його будови; вкінці звивають укр. послів витягти „найдалше йдучі тактичні консеквенції“ в парламенті против державних konieczностей, з окрема військових кредитів.

Значить: з'їзд прийняв до відома те, що стало ся і чого не завернути—однак соймовим послам сказав: „ні кроку дальше назад!“ а парламентарним велів усіма можливими способами заатакувати правительство. А все те при глухій ропоті опінії краю.

Ухвали Ширшого Народнього Комітету зістали закомуніковані намісникови краю, а до 24 годин радили гже над ними польські кляуби. Результат сих нарад держить ся поки-що в тайні. Польські партії або незгідні з собою або, коли згідні, знов плянують проволічи справу та заскочити Українців якоюсь несподіванкою. Супротив того вигляди виборчої реформи, а так само на надходячу сесію парламенту стають дуже неясні та непевні.

В грудні с. р. має зібрати ся сойм, щоби ухвалити бюджет на сей рік і на рік. Коли до сього часу польські партії не впорають ся з виборчою реформою, в соймі вибухне знов українська обструкція, котрої форми мусять бути сильніші, ніж доси були. Так каже льогіка фактів. Коли ж на місце помірного на днях Станислава гр. Баденія, безперечно поміркованого, зручного, холоднокровного та далекоглядного політика і чоловіка такту, на фотели краевого маршалка засів homo novus у політиці, подільський консерватист гр. Голуховський — так і не знати, чим би могла скінчити ся українська обструкція та що з неї може вийти для сойму.

Сими днями, бо 22 н. ст. жовтня с. р., зачала ся сесія парламенту. За два місяці має парламент упоратись з бюджетом та з військовими кредитами. Українці певне поpróbують приневолити правительство до натиску на Поляків у користь Українців. Потреба військових кредитів улекшить їм се—тим більше, що саме українські голоси правительство бажало би мати за сими кредитами для демонстрації в заграничній політиці. Балканська завірюха прийшла їм дуже на руку та в міру успіхів чотиродержавного балканського союзу, особливо-ж Чорногори і Сербії,

українські акції підуть у гору. Вправді останні вісти звучать, що Австро-Угорщина та Росія дійшли до порозуміння в справі балканської війни і Австрія не рушить на Новий Базар, хоч би Сербія й заняла його, бо наприкінці Сербія буде мусіла його евакуювати—одначе все те, як каже ся, вилами на воді писане. Всякі признаки промовляють за тим, що Українці в Австрії повинні піти не в діл, а в гору. В кождім разі не мають причини дешево себе цінити ані потреби спішитись. Можуть ждати—між тим, як Австрії часом може стати спішно.

С. ЧЕРКАСЕНКО.

3 українського життя.

Офіційна воля культури й Український Клуб. — Инородці, культура й київська публична бібліотека. — Нехай живе українська культура, але без українських книжок. — Культура й культурні земці. — 30-тилітній сепаратизм і цілість держави. — Воля культури й заборони культурних заходів. — Воля культури й „рятуйте, хто в Бога вірує!“ — Болотовсько-хмизняковське койне. — Єдність держави й „тарабарській мові“. — Відраді зявисти, або ложка меду й кухня дьогтю. — Робітництво, поступовий й українство.

„Инородці хотять своєї культури? Нехай утворюють її. Ніхто їм не заважає. Але коли змагання їхні загрожують єдності імперії, імперія голосно проказує своє veto. Инородці, коли хотять бути російськими громадянами, ніколи не будуть громадянами другого сорту“.

Так кваліфікує своє відношення до державних націй в Росії відоме всім „приватне видання“ — офіціоз „Россія“.

„Вчора (11-го жовтня), — пише „Рада“ (№ 232), — по постанові київського губернського про товариства присутствія, на підставі 37 ст., закрито Київський Український Клуб, через те, що в читальні Клубу знайдено кілька примірників газети „Свобода“. Справу передано прокуратурі“...

Се-б-то старшина Клубу ще й відповідатиме по суду за те, що не подбала вилинути на російські установи, які стежать за пропуском до Росії закордонних видань, „неудобочитаемых“ в імперії.

„ — Чому ви не маєте українських часописів у себе в публичній бібліотеці? — звертаєть ся до завідувачого бібліотекою хтось і з читачів-Українців.

— Бачте, се не од мене залежить, — відповідає, огинаючись, той. — Раніш ми одержували українську газету, а тепера неможна. Се комі-

тетське діло. Комітет тут є, дак він і орудує, але й над комітетом ще є... (Див. „Рада“, № 232).

У першій, наведеній нами випадку, „утворювати культуру“ заборонено самим инородцям; в другій — заборонено Росіянам ставати до помочи „утворювати“ тую, мовляв, культуру. За віщо? Які дані виявили небезпеку для „єдності імперії“, що тая „імперія“ в особі членів присутствія в справах товариств та в особі тих, що „над комітетом ще є“, „голосно проказала своє veto?“ Одержування американської газети „Свобода?“ Але-ж відповідальність за се лягає всією своєю вагою на тих, кому сіє вїдять належить: в їхніх руках — пропустити, ач ен пропустити через кордон крамольну газету цілком або замазавши небезпечні місця „икроу“. Чому-ж за гріхи російських погрянйшних чиновників мусять відповідати старшина Українського Клубу? Не пачкарським же способом одержувала вона сю нікому тут непотрібну газету. Нарешті — коли, де й кому виписування якоїсь там газети загрожувало роспадом держави?

Що до київської публичної бібліотеки й заборони в ній українських видань, то тут уже зовсім доводить ся розвести руками й апелювати до всевидящого ока, бо роспад Російської держави через якусь там публичну бібліотеку — є остільки безглуздом домислом, що навіть п. Сиромятников, якому належить наведена нами в початку цитата з „Россії“, коли-б йому трапило ся дізнатись про се, вхопив ся-б за свою мудру голову й промовив: „Куди-ж се ми зрештою простуємо?..“

Та се ще нічого: Київ — місто велике й значне; в ній усього може статись, і в тій самій публичній бібліотеці, чого доброго, державна зрада тихо-любо здолає звити собі кубелечко. А от у 7-м шкільнім районі інспектора народніх шкіл, п. Пономаренка, то, я вже й не знаю, — чого-б тій зраді та оселитись у повітовім місці, про яке ще славетної памяти Сквозник-Дмухановський висловив ся: „та звідціль хоч три роки скачи, то ні до якої держави не доскачеш“. А проте, коли повітова земська управа звернула ся до п. Пономаренка, „з проханням повідомити, чи нема з його боку незгоди на вживання в безплатних народніх бібліотеках при земських школах книжок, зазначених у першій та другій частинах каталогу київського губерньського земства“, то п. інспектор відповів, що книжки та періодичні видання, допущені в публичні бібліотеки, він ухвалює й для земських бібліотек, але „за исключеніємъ книгъ, написанныхъ на малорусскомъ языкѣ“.

„Чим керував ся, — запитує „Рада“ (№ 228), — п. інспектор, „розясняючи“ таким чином українські книжки, — невідомо, але треба зазначити, що на підставі примітки до § 5-го правил про бібліотеки, в бібліотеки при земських школах допускають ся всі книж-

ки та видання, допущені чи ухвалені до вживання в бібліотеках публичних. А д-ви Пономаренкови мабуть невідомо, що такі, користні для людности книжки, як „Розмова про сельське хазяйство“, — і „одобренны и допущены“.

Отже, на мою думку, чиновному землячкови все те добре відомо, і коли він виступив із заборонаю, то зовсім не того, що йому невідомо, або що він надто вже піклуєть ся про державну єдність, а тому, що йому відомо ще, як легко й зручно таким способом доскочити бажаної популярности серед хазяїнів сучасної політики й вилізти „в люди“, діставши за свою запопадливість і „крестик“ і „мѣстечко“. Інша річ звенигородські земці: вони одмовились розповсюджувати серед людности надіслані губернською управою для безплатної роздачі книжки: „Розмова про сельське хазяйство“; на їхню думку, книжки ті написано „на искаженномъ русскомъ языкѣ“, на мові, якої ніби-то селяне не розуміють. Тут усе ясно: зібрало ся скількось там націоналістських невігласів, що ні „русского“, ні „искаженного языка“, не знають, і міркують по способу глібовської безрогої, не сподіваючись за свою працю ніяких милостей. А п. Пономаренко — людина з добрим нюхом: він тямить, що коли п. директор забороняв федюківським учителям спектаклі „на малороссійскомъ нарѣчїи“, то, крім нагороди, нічого й йому не буде за заборону книжок „на малороссійскомъ языкѣ“, п. Пономаренко тямить, що тепера саме на часі — притьмом лізти в активні російські націоналісти. Побажаємо-ж новоявленому землякови-педагогові більш мужности на той час, коли йому доведеть ся, як тому Пархомови, звісти „за гірку працю дулю“, як ізїли її його колеги — пп. Бондаренки та Луцкевичі, — й перейдімо знову до бутербродних міркувань про єдність держави.

Говорити — „нехай инородці утворюють свою культуру“ — й у той самий час не давати навіть дихнути „культурно“ — се вже щось гірше й гідше за безсоромність. Тут уже не поможе й „єдність держави“, як мета всяких утисків та заборон, бо хто-ж не знає, що саме ховасть ся за тією голосною „єдністю!“ Не в „єдности“ тут сила, — сила в тім, що зоологічний націоналізм, ідеологом і аполоґетом якого ще за часів покійного Столипіна зробив ся офіціоз, по самій природі своїй не витерплює нічого такого, що важить на вільне, своєрідне животінне. А „єдність“ ота. — для годить ся, бо знає ж та сама „Россія“, що сказати просто — „не дихай по-своєму, а то без соли ковтну!“ — в наш культурний вік буде занадто по-дикунському, хоч і кортить їй ся простолінійність. Тому варто комусь узяти до рук книжку або газету, инородньою мовою друковану, варто висловити бажанне про освіту рідною мовою й т. и., як на сцену висовуєть ся така страшна річ, як сепаратизм, розпад держави й т. д., а за ними — утиски и заборони. Оскільки

ки такий „сепаратизм“ загрожує єдності держави, про се доладу говорив на передвиборчій зібранні в Каменці-Подільському волосний писарь, д. Гриб. Наведу його промову цілком, бо вона щира, непретензійна й може бути доброю відповіддю всім, хто так побиваєть ся про цілість держави Російської.

„Я чув, — говорив д. Гриб, — що тут Українців обзивають „сепаратистами“. Я син селянина, родив ся і виріс на Поділлі і кільканадцять літ служив волосним писарем. Ввесь час я говорив по-українському. Тридцять літ читаю українські книжки. Читаю, бо люблю їх. По націоналістському виходить, що я сепаратист. Який же я сепаратист, коли, читаючи тридцять літ українські книжки, навіть не знав, що воно за слово „сепаратист“, бо його там нігде нема. Тільки в останній час зявились якісь людці, невідомо, де вони понабірались, і почали брехать про „сепаратизм“. Коли я сепаратист, то я й революціонер, я „разрушитель государственности, государственных устоев“, а я-ж під час японської війни пожертвував десятю частиною того, що мав, а опріч того, серед інших людей зібрав більш тисячі карбованців на флот, зібрав 200 карб. на ранених, вірою й правдою служив державі. Який же я сепаратист? Чи не через те тільки, що хожу в чемерці? Україна коло 300 літ живе з Росією, а коли вона відокремлювала ся від неї? За 300 літ вони зжились, але се не означає, що Україна не має своєї культури. Панове, перш, ніж белькотати за дуриснітами про сепаратизм, треба вивчити історію України; адже Україна існувала на світі і до зєднання з Москвою, і в неї були свої звичаї, своя мова, своя культура й т. п. На се треба зважати, а не пілхоплювати всякі брехні, що розпускають ся темними людьми з метою, аби тільки когось цькувати і цькувати“.

„Промову д. Гриба вкрито рясними оплесками“. („Рада“, № 231).

Подумати тільки! Тридцять літ людина читала українські книжки і не тільки не накладала з Габсбургами, а ще й не аби який патріотизм (без лапок) виявила не язиком тільки, як курські зубри під час японської війни, а найреальнішим способом, се-б то, замість того, щоб за трицять літ тридцять разів зламати єдність держави, вона, коли тую державу спіткало лихо, кинула ся рятувати її. Рекомендую сей дуже яскравий факт до уваги прихильникам знаменитого п. Савенка: все, що сяк чи так звязано хоч з натяком на українство походить, на їхню думку з австрійської інтриги, загрожує державній єдності і є „мазепинством“; до якої-ж категорії, після сього, треба зарахувати д. Гриба? З одного боку — мазепинець і єдності державної погубитель, з дру-

гого — до спасатель отечества... Вся савенковська схема летить шкере-берть, а в україножерній голові — замакітрення.

А проте чого тільки не робить ся во імя і через ту, нашвидку збиту, україножерну схему. Насамперед, хто тільки не хоче, той і не робить на переслідуванні проявів українського руху карери. Про д. Пономаренка згадувало ся вже вище. А про скількох отаких людей раніш писало ся! А більшість духовенства південно-західного краю хіба не завзяли ся втерти українству табаки, аби тільки звернути на себе милостиву увагу своїх благодітелів! Останній місяць не був таким рясним на факти гонитви за українством, проте вважаю слушним зареєструвати на спомин нащадкам і те, що стало ся в сій сфері й останнім часами. Колись дослідувач працюватий, порпаючись у сих сторінках минулого, прочитає їх уважно з зацікавленням, як ми ото читаємо написи на річах, знайдених при стародавніх роскопках, і... не думаю, щоб спокійно поставив ся до фактів давнинулого: похитавши головою й подивувавшись з прадідівського великотерпіння, наш дослідувач подякує Господеві милосердному, що все те зостало ся позаду, а на адресу тих, кому випало стромляти палічка в колеса українського руху, пошле, зітхнувши важенько, свій ширий... проклін.

„У Миргороді (на Полтавщині) в хлопячій гімназії повішено табличку, на якій, між иншим, написано: „Въ стѣнахъ гимназіи строго воспрещается воспитанникамъ говорить на малорусской рѣчи“ (sic!). („Рада“, № 205).

Краще вже розмовляти „на малорусской рѣчи“, ніж так „на прекрасномъ рускомъ языкѣ“.

„15-го вересня в подільській „Просвіті“ мала відбутися літературно-вокальна вечірка. О 8½ год., як уже зібралась публічність, стало відомо, що поліцмейстер забороняє вечірку, мотивуючи се тим, що йому не надіслано на перегляд книжки, з якої мало ся читати про житте й творчість Ів. Котляревського. Справді-ж книжку йому послано в свій час. О 10-ій год., коли люди з „Просвіти“ вже поросходились, прибув помішник пристава і повідомив, що поліцмейстер дозволяє вечірку без читання про Ів. Котляревського“. („Рада“, № 214).

„В обідняний комітет по збору жерт на пам'ятник Т. Шевченка надіслано з Чернігівщини кілька підписних листів для збирання жертв із заявою, що збирати жертви заборонено“. („Рада“, № 222).

Ще про хорольського справника:

„19-го серпня хорольське музично-драматичне т-во влаштувало в літнім театрі Кагана виставу. Ставили „Глিতая“ Кропивницького. З афішею вийшов маленький курйоз. Коли понесли п.

справнякови підписати афішу, на якій було написано — „Глитай або-ж павук“, драма М. Кропивницького, то він „або-ж павук“ закреслив, і лишило ся тільки „Глитай“, потім нащось дописав — „пер.“ М. Кропивницького. Що воно за „пер.“ — невідомо“.

В м. Семенівці з 4-го по 6-е вересня буде сільсько-господарська виставка. На сю виставку д. Б. з Хоролу думає повезти старовинні килими, рушники, плахти, пояси, вишивки то-що. І от д. Б. забажало си надрукувати плакатика, щоб вивісити коло вітрини. Написав плакатика так: „старовинні речі: килими, рушники, плахти, пояси, вишивки і сорочки, зібрані в Хоролі й його околиці“. Поніс до п. справника просити дозволу надрукувати, але він не дозволив і сказав, що не розуміє, що там написано; коли-ж д. Б. переписав і, замість „речі“, написав „вещи“, а замість „и“, написав „ы“, то п. справник друкувати дозволив“ („Рада“, № 201). Одно слово, державну єдність було врятовано. Але се все здебільшого курйози, а от од сього листа вже не курйозом тхне, а коли й курйозом, то таким страшним і безпорадним, як і сама російська дійсність.

„Дуже прошу шановну редакцію, — благає хтось редакцію „Ради“, — припинити висилку вашої поважаної газети. Біда! Сельське начальство в особі мотовилівського старшини, Оксентія Кулика, не дає ні одного числа вже другий місяць, не дає й журналів українських. Мотовилівський сільський староста теж получив звідкілясь приказа, щоб нищити всі, які приходять „малоросійські“ газети. Отаке у нас на селі!.. Зоставляйте, будьте ласкаві, всі числа: колись вільним часом приїду в Київ та заберу“.

„Отакого листа, — додає од себе газета, — одібрали ми між багатьома иншими такого самого змісту від одного з наших передплатників. Се не один такий, кажемо, лист приходить, — їх сила, мало не кожен день то з того, то з иншого кутка широкої України приносить то скарги, то крики змученої душі, то благання порятунку од наших передплатників. І скрізь те саме: там начальник поштової контори кидає в лице селянинови грошовий перевод, адресований редакції української газети; тим становий систематично переписує земського почтаря й одбірає в нього „Раду“; там лютьють над баззахистними українськими виданнями волостний старшина або писарь; там прогнали з посади вчителя, бо читав ті видання; там та-ж таки доля спіткала поштового чиновника. Здебільшого ми не можемо навіть оповістити про такі факти неоправданої самоволі, бо сами ті безщасні, кругом залякані люди прохають нас мовчати, аби „ще гірше не було“. („Рада“, № 219).

ЛНВістник 1912, кн. XI.

25

От вам і „нехай утворюють її“! От вам і „ніхто їм не заважає“! Утворити такі умовини для розвитку української культури, а потім з невинним виглядом і великодушно дозволяти культурну творчість та ще й запевняти, що ніхто, мовляв, не заважає, — чи не схоже се на те, як би, скажемо, сісти дви Сиромятнікову на руки, на ноги, наступити на карк і лагідненько закликати: „кушайте ваш бутерброд, призволяйтесь, — ніхто вам не заважає!“ а на його — „пробі рятуйте, дихнути дайте!“ — так само пояснити йому: „не можна, голубе, дихати, — се загрожує небезпекою єдності державній“

Сказати, що охорона єдності тільки й обмежується заборонами та всякими перетиками на шляху українства неможна. Де-які мудрії з націоналістського табору догадалися, що коли в людини видерають з рук ласенький шматочок хліба, то їй загрожує голод, коли на культуру якогось народу поставити оте, улюблене охранителями, veto, то їй загрожуватиме духувий голод, а се вже не на руку ні їм, ні любезному отечеству. Отже, щоб запобігти небезпеці духового голоду, ті буд вничі сучасного політичного життя задумали нагодувати голодного продуктами спеціально для нього вигаданої культури. Звенигородські земці, як уже було казано, визнавши українську культуру річчю непотрібною для української маси, поклали знищити українські агрономічні книжки й на сім поставити хреста, а що людність зостанеться без тієї культури, про те їм байдуже. Не так глянули на справу кременчуцькі земці. Як відомо, один з них, п. Болотов, дізнавшись од „населенія“, що агрономічна література українською мовою йому („населенію“) непотрібна, звелів вернути її до управи „на предметь уничтоженія“, як кажуть. Але, як справжній народній благодітель, він не заспокоївся на сім, а закликав агронома Хижняка й звелів йому утворити для „населенія“ таку культуру, яка-б уже ніяк не загрожувала єдності державній. І п. Хижняк миттю „одкатегорьяв усю агрономичну систему в лучшем культурном состояні“, мовляв писар Кропивницького. В иншій місці я наводив уже де-які перлини з „культури“ п. Хижняка; для повноти картини подам і тут до уваги читачів децицію з того посліду, яким кременчуцькі земці хочуть, замість насущника, нагодувати „ввѣренное“ їхньому піклуванню серцешне українське „населеніє“.

„Всякій изъ Васъ, хлѣборобы, — філософствує, — на прекрасномъ родномъ“ койне п. Хижняков, — спѣшить сейчасъ въ полѣ (е) подъ жито орать, всякій думаетъ: „Дай Боже щобъ на той годъ жито добре вродыло“...

„По правдѣ сказать такъ Вы-жъ ни капельки для зерна не сдѣлаете, ничѣмъ ему не поможете, а такъ абы якъ подерете землю раломъ, ее вѣтеръ выдуваетъ, выдуваетъ солиде высушить

хорошенько, ждете вы тогда дождя, — ну а потомъ просто и говорить стыдно разбросаете по полю зерно какъ попало и годи“..

„По-моему лучше бы такому хозяину отдать въ аренду ни жъ такъ сіять“...

„А я вотъ и хочу посовѣтовать вамъ, какъ все таки съ полемъ подъ жито правильно надо поступать“...

„Если почва суха и поорано очень комками, то надо сначала каткомъ пройти, а потомъ бороною хорошенько“... („Рада“, № 213).

Не що давно якийсь „власний кореспондент“ з Полтавщини дописував у „Земщину“, що селяне з охотою беруть „українську літературу тарабарскою мовою“ за-для того, щоб ужити її на цигарки, і що „руськимъ людямъ“ на Полтавщині доводиться жити „въ отвратительной атмосферѣ украинской литературы“. Спитати-ж тепереньки, — якою атмосферою треба назвати ту, що утворюють п.п. Болотови та Хижняки? І коли українська література варта всяких переслідувань, бо загрожує зламати єдність держави, то — чого варта „література“ кременчуцьких культуртрегерів, якої ніяка єдність не витримає, бо не тільки шкодливий „мазепинець“, а й прихильник „прекраснаго русскаго языка“, ткнувши носа в ту „літературу“, безвісти забіжить — забуде й про свої обов'язки що до єдності. Українська мова, на думку охоронителів єдності, — „тарабарская“; як же назвати оту хижняковську „смѣсь французскаго съ нижегородскимъ“? Нашою „тарабарскою“ мовою розмовляє 30 мільйонів людності, не думаючи навіть про те, чи ламається од того державна єдність, чи ні; хто-ж розмовляє чудовим койне кременчуцьких земців? Звичайно, ніхто, крім карпенковського Тараса Гупаленка; але, як відомо, сей конногвардіонець зовсім не думає zostатись дома „подъ жига орать“, а снить „столицею Петербурхомъ“. То на якого-ж, вибачайте, дідька потрібно було витрачати порох заради якоїсь єдності, котрої ніхто й не думав ламати! Нехай уже „Россія“ варнякала-б про всякі небезпеки та вигадувала всякі свої проєкти та veto, щоб зарадити лихові, яке сама вигадала: за те їй кидають бутерброд. Болотов-же з Хижняковим навдаки, щоб важили на сю лагоминку. Просто, всі щось вигадують для спасіння отечества, — чому й нам не втнути заради популярности якогось „експерименту“: поможеться від того кому, чи ні — нам байдуже, а „нашумѣть“ не вадить. Забувають тільки божевільні, що свій танок вистрибують на живім народнім тілі, що своїми брудними націоналістськими чобітьми гепають на зігнутих спинах тих, з кого хліб їдять і хто сповняє золотом льохи й армію салдатами для єдиної неділимої, тим самим виносячи на своїх мужицьких спинах і зміцнюючи кровю ту єдність, про яку так дбає офіційна респілія й непрохані благодітелі земці. Хто-ж, після сього, ворог росій-

ській державній єдності? Чи ті, що тримають її на своїх спинах, чи ті, котрі, як той Бровко, — нічого йому робити, то на вітер гавкає.

Отже несправедливим було б обвинувачувати у ворожім відношенню до українства всіх п.-західних земців поспіль. Трапляють ся часом випадки розумного відношення до українського слова.

„Недавно канівська повітова земська управа звернула ся з проханням до губерньської управи, щоб та надіслала для розповсюдження поміж селянами брошюр по сільському господарству. Між иншим, повітова управа прохає прислати їй брошюр Є. Чикаленка по 20 примірників кожної („Рада“, № 219).

Коли-б тільки канівським прихильникам українського слова не довело ся покутувати своєї необачности. Російський націоналізм пильнує на варті державної єдності й ніколи не дозволить самостійної канівської України.

І взагалі, коли біля справи громадського значіння стають люди, не засліплені люджерством, не запаморочені якимись фантастичними небезпеками, люди, що не мають на увазі використати момент в особистих інтересах, то й відношення до української культури й проявів її цілком одмінюють ся. Звернути увагу, напр., хоча-б на те, як ставлять ся до українських одділів на виставках журі, в які обірають ся люди, звичайно, не по своїх політичних переконаннях, а по знаннях у тих сферах, які потрібно оцінити. Коли прикметою компетенції висовуєть ся не політика, а знання, то й прояви української культури визнають ся й оцінюють ся завше, як бажаний фактор у житті краєвої людности і навіть ухвалюють ся.

„На Роменській сільсько-господарській виставці Україні одержали такі нагороди:

1) Видавництву „Рілля“ за видання популярних книжок по сільському хазяйству українською мовою і часопису „Рілля — присужено срібну медаль.

2) Редакторви часопису „Світова Зірниця“ і авторви популярних листків по кооперації, д. Волошиновському, присужено бронзову медаль.

3) Крамниці „Час“ за поширення корисної популярної літератури по сільському хазяйству та кооперації — похвальний лист. („Рада“, № 199).

На Рокитянській сільсько-господарській виставці, васильківського повіту, українському видавництву „Рілля“ присужено похвальний лист за літерагуру по сільському господарству. („Рада“, № 211).

На сільсько-господарській виставці в м. Семеновці (хорольськ. повіту) з нагородою „Рілля“ вийшло маленьке непорозуміння.

„За старовинні речі д. Безпалькови і за суто-українські рушники д.д. Марії Реві та Ганні Шкарупі присужено похвальні листи. З нагородою часописови „Рілля“ вийшов інцидент. Комісія в п. 2 журналу написала: „что касается издания „Рілля“, то такое, будучи написано на народномъ украинскомъ языкѣ, является цѣннымъ вкладомъ въ рядѣ другихъ, какъ періодическихъ, такъ и прочихъ изданій“. Секретарь виставки, д. Калюжний, що виставляв часопис „Рілля“ й її видання, не згодився з постановою комісії і вимагав нагороди. На сѣм ґрунті вийшла в нього з агрономом, п. Івановим, суперечка, через яку доведеться комусь із них, а може й обом, покинути посаду“. („Рада“, № 215).

Чому імено з агрономом, п. Івановим? Певне, сей агроном має більший досвід у сучасній політиці, ніж у агрономії... Таке саме непорозуміння, як переказують, вийшло й на Васильківській сільсько-господарській виставці. Жюрі присудило книгарні „Л.-Н.-Вістника“ золоту медаль за книжки українською мовою, але васильківські земці не ухвалили постанови жюрі, бо се, мовляв, потурання „мазепинству“, — і нагороду буде скасовано, а єдність держави знову-ж таки буде врятовано.

Не злякалась розпаду держави од українського руху й російська робітничка партія.

„На останній конференції робітничої російської партії, як пишуть газети, національному питанню було присвячено чимало часу. Між иншим в резолюції конференції увійшло де-кілька пунктів про відношення партії до українського робітництва (збільшення літератури українською мовою, вживання рідної мови на зібраннях, уміщення у виборчій платформі уступу про переслідування українства й т. п.). („Рада“, № 199).

Від партії, що на чолі своєї програми ставить розуміння більшого розвитку всіх галузей життя, звичайно, иншого відношення до українства неможна було й сподіватись. А от що до російських поступовців, то тут ся справа трохи не так стоїть. У відношення до українського питання російські поступовці внесли стільки нещирости й плузанни, що розгляд і переоцінка сіх взаємовідносин варті окремої статті. Найвиразніш се виявило ся під час виборів до Державної Думи. Але сьому питанню в нашій журналі буде присвячено спеціальну розвідку, й ми, сконстатувавши, що, не зважаючи на страхіття „Россії“, держава досі ще не розвалила ся од українства, ставимо крапку.

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, фіольології й етнографії, виходить у Львові по два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Т. СІХ. Р. 1912, Кн. III. Ст. 227+5, 8°.

Книжка починаєть ся інтересною статейкою д. Хр. Ящуржинського п. з. Причинки до пізнання культу предків на Україні, в якій автор обговорює коротко народні звичаї на Україні, звязані з почитанем покійників, отже: звичаї і вірування підчас самих похоронів, безпосередно по похоронах, на 9-тий і 40-вий день, далше поминальні обіди, вірування на Різдво, Великдень і т. д. Все те свідчить, що на Україні ще й досі існує культ покійників, в яким відбило ся старинне почитанне предків, як домашних богів. Праця д. Ящуржинського була як реферат, прочитана минулого року на археологічнім зїзді в Новгороді. — В докінченю статі п. з. З культурного життя України XVII — XVIII в.в. устанавлює д. М. Возняк час повстання поодиноких пісень, зібраних у відомім почаївськім „Богогласнику“ з 1790 р. На підставі зібраного доси матеріялу ділить їх отже на 8 груп, з яких найстарша група сягає кінця XVII — поч. XVIII в.в. (.710). До групи сеї належить між ин. відома наша коляда „Предвѣчний, родилъ ся предъ лѣти“. З инших популярних нині між нашим народом коляд і пісень знаходимо в поодиноких групах отсі: „Небо и земля нынѣ торжествуютъ“ (час повстання—до 1718 р.), „Нова радость стала“ (перед 1730 р.), „Пречистая Дѣво Мати“ (перед 1734 р.), „Новая радость свѣту ся явила“ (перед 1740 р.), „Вселенная, веселися“ і „Нынѣ, Адаме, возвеселися“ (перед пол. 1760 р.р.) і т. д. В кінці публікує автор тексти 23 українських світських пісень (головно любовного змісту) з рукоп. збірника Ів. Пашковського (XVIII в.). — З дальших статей звертає на себе увагу передовсім праця п. Меляви Бордун п. з. З життя українського духовенства львівської епархії в другій половині XVIII в. На підставі актів капітульної реєстратури з літ 1747—1790 (Музей ім. гр. А. Шептицького у Львові), отже: метрик уроджень, свідоцтв шкільних і службових, листів поручаючих, просьб кандидатів на священників до єпископів, резигнацій старих, німічних парохів, поручань і розпоряджень єпископів інквізицій, далше скарг і суплік громад на своїх душпастирів, душпастирів на своїх неслухняних парохіян, протоколів і вироків духовних судів і т. д. авторка прослідкує жите тодішнього сільського священника від хвилі його уродження аж до часу, коли, бачучи близький свій кінець, писав завішане і розпоряджав своїм майном. Отже: приготоване до духовного стану від найперших літ життя (наука в дома, школі, практика в церкві), далше заходи коло одержання т. зв. презенти (в дідача, громади, єпископа), жите на парохії (відносини родинні, до дідача, до громади, до церковних властей) і т. д., все те представлено в праці п. Бордун дуже плястично, хоч завдяки характерови актового матеріялу й загальний образ вийшов аж надто може негати́вним. Праця в сій книжці ще не скінчена. — Про відомого етнографа з 30-тих років XIX ст. Гр. Ількевича пише д. Андрій Франко в статі п. з. Гр

горій Ількевич як етнограф (стаття ще не скінчена), про одного з представників ніжинської школи в нашій письменстві. Івана О. Затиркевича (40—50 р.р. м. ст.) — проф. М. Грушевський в статті п. з Оден з Ніжинців. — У відділі *Miscellanea* маємо замітки: д. Я. Гординського, Недоля галицьких дяків (варіант відомої пісні з запису 30-го р. м. ст.); д. М. Возняка, з фольклорних занять Маркіяна Шапкевича (записи кількох пісень); дра Ів. Франка, „Основи славянської політики“ Бакуніна (французький оригінал — доси не знаний—і український переклад відомої програмової статті М. Бакуніна). — У відділі Наукова Хроніка подав д. В. Дорошенко широку критично-бібліографічну замітку на виданий недавно „Систематическій Указатель“ до „Кіевської Старини“ („Кіевская Старина“ і її „Показчик“). — У відділі Бібліографія заступлені в отсій книжці: історія суспільна і культурна (7 більших оцінок і справоздаць і 24 менших заміток), література (6+38), етнографія (6+17), право (6+4).

І. Лавецький.

Г. Васьківський. *До ґрунту.* Збірник. Стор. 215. Київ. 1912. Ц. 1 карб.

З виходом цієї книжки, на виднокрузі українського письменства появляється нова, цікава постать. Правда, в загальнім зарисі цієї постати ніби миготить щось знайоме... І хоч нема в ній непевних рухів новичка, що робить свою першу літературну спробу, але подекуди нерівності стилю і незначні прогріхи проти мови дозволяють думати, що постать ся тільки що сформувалась і ще не встигла позбутись деяких дрібних, технічних дефектів.

Збірник складається з двох невеликих оповідань: „Самотній“ і „Феєрія“ і чималої повісти „До ґрунту“.

Всі три річі написано на різні сюжети, але всіх їх вяже заголовок, поставлений на огортці книжки, що міг би бути заголовком і для кожної з них окремо.

„До ґрунту“, до рідної землі! — се ніби гасло, провідна ідея всіх творів, уміщених в сим збірнику.

Кожний з головних персонажів автора, вирваний з рідного ґрунту і кинутий силою обставин в холодлі, камені обійми великого міста, тужить за рідним краєм, тягнеть ся всією своєю істотою знов туди, до рідної землиці, один — щоб, припавши до її грудей, рабраться свіжих сил і любо-тихо дожити самотного віку, другі — щоб свідомо стати до боротьби, до ідейної праці для добробуту рідного люду.

Тема, як бачимо, в українській літературі не нова, але далеко ще не вичерпана і для нашого часу дуже цікава.

Придивімо ся-ж як трактує сю тему автор. Почнемо з першого оповідання: „Самотній“.

Старий професор російської історії Василь Горбенко, вислуживши пенсію, приїздить на свій хутір доживати віку. Там же його тільки стара, незаміжня сестра, опростіла і чужа його інтересам людина. Але старий професор, що вижив цілий свій вік серед обставин чужої культури і великого міста, незабаром починає почувати, що не тільки сестра, але і все се хуторське життя зробило ся йому чужим і нецікавим. Він

не розуміє народолобних поривів молодого сільського вчителя, що прийшов до нього за порадою і щиро признаєть ся, що не вірить в „українофільство“. Сторожко і навіть ворожо ставлять ся до нього, як до „пана“ селяне, а він не вміє та навіть і не хоче до них близьче підійти, пильнійше придивитись до їх життя і допомогти на спромозі. Навпаки, дізнавши ся про „спаші“ на своїм полі, він запалюєть ся почуттем обурення проти „невдячних, нечесних“ селян; в нім з усією силою озиваєть ся голос власника, коли він бачить, що старенький, нещасний дідок пасе на його лузі корову; він проганяє дідка, хоч той і виправдує свій вчинок тим, що у них земельки тільки два опруги, що син помер і зосталась невістка, а в неї двоє діток маленьких і що „як корови не пасти, то їм і їсти нічого буде“... Вертаючи ся до-дому „йому було чогось соромно і за себе і за діда і за своє мізерне життя“. Він почував свою одірваність, самотність. У вечері, сидячи в садку, він прислухав ся, як повіває легенький вітрець, ледве колишучи верхівлі дерев, як тихенько і ласкаво шелестить лист. „Дієть ся велика тайна життя. І страшно стає старому професорови перед тією тайною. Він здаєть ся собі таким маленьким, непомітним серед того безмірно-великого, що оточає його. Маленьким і самотним. Стає чогось так жаль себе. Якесь безмежне, безнадійне розчарування точить серце. Він глибше заглядує у свою істоту, в той маленький куточок, окремий від всього свігу і такий близький для його. І там іде подвійне життя. Мов чуже для його живе тіло. Почуваєть ся, як в йому одбуваєть ся старечий, хворий процес життя... Життя, чи смерті, роспаду? Скорійше роспад!“ І все глибше заглядає професор в свою душу і бачить з жахом, що там холодна пуста, бачить, що не був він „визначною індивідуальністю, а тільки трухлявою дулькою, через яку проходило життя і точило її“. Студіючи чужу історію держави, він не захоплював ся нею і що-денною механічною роботою тільки присипляв свій лінивий мозок „На поверсі йшла робота. Нічого свого, з глибини души, не родив він“.

І далі думає професор вже над тим, — чому селяне не люблять його, через що роблять йому шкоду? І тут же сам признаєть ся собі, що був їм цілком чужий, не старав ся поліпшити їх злиденне життя і тому не мав права вимагати від них пошани. „Щось відірвало його від рідного ґрунту, подрізало його корінне і він вже здавна не живе, а роспадаєть ся, як сухий лист на поодинокі частини. Того зрадила йому наука, того не люблять його селяне, того не може він почувати всієї краси рідної природи. Він самотний, бо для всіх чужий, давно викинутий на берег хвилею життя“. Несподівано думки його перервали вигуки та регіт парубків і дівчат з недалекого яру. Йому забажало ся дати змогу зайвий раз повеселитись молоді і самому хоч подивитись на її радість. На другий день у вечері він закликав до свого двору парубків і дівчат і найняв їм музик. Розглядавшись, парубки попросили ще й горілки, їм відмовили. А в ранці професор побачив, що роздратовані парубки на злість, „панові“ геть обнесли й поламали йому сад. „Щось таке як остання надія, обірвалось в середині Василя Гнатовича. Він сів на осло-ні. На душі було порожньо і байдуже, так байдуже“.

Так кінчить ся се прекрасне оповідання, що робить глибоке і суцільне вражіння.

Оповідання „Феєрія“ переносить нас у велике місто і малює почування наїв голодної молодої людини, інтелігента, у котрого дома на Україні лишилася жінка з дитиною, а він марно оббиває пороги канцелярій, шукаючи посади або якого-небудь заробітку. Дні минають, посади нема і він проживає вже останні крихти свого ощадку. Нарешті якось одного дощового вечора, доведений до повної безнадії, він, блукаючи по місту, натрапив на літній сад, де в театрі мали виставляти феєрію „XX вік“. За останні 30 коп. він купив квитка і увійшов в сад. Чекаючи вистави феєрії, він тим часом почав дивитися концертну програму на відкритій естраді. Гра неаполітанського квартету зворушила його і перенесла думки на далекий соняшний південь. Але ще більше вражіння справив на нього з великим чуттям виконаний італійський дует, що закінчував ся словами: „Там наше щастя. Там наше щастя. Туди, хоч на хвилину туди, в наш чудовий край“. А коли молодий неаполітанець, граючи на скрипці, ніби почав розповідати про муки і страждання своєї душі, що прагне краси і вільного життя серед пишної природи, то щирим відгуком заколотилося серце і в грудях молодого Українця, що слухав його, стоячи в юрбі глядачів.

Феєрія: „XX вік“ була пародією на соціалістичний лад, на будуче щасливе життя людей, але її потворність та недотепність автора викликали тепер в молодім чоловіці як-раз протилежні почуття; каскадом барвистих мрій заграла його душа, жагучою вірою в щасливу будучність людства загорілася вона, і окрилений, бадьорий, він вертав ся до своєї нужденної халупи. Таким же бадьорим він прокинувся на другий день вранці. Не вагаючись, він пішов на берег моря, де грузили великі барки і став на роботу. За який час, заробивши на хліб і дорогу, він вернувся до-дому в рідне село, де й знайшов собі иншу роботу.

Оповідання се написано в ескізних тонах, з меншим психологічним заглибленням, ніж попереднє, але ентузіастичний захват його пориває, підносить вгору і місцями сією манерою воно дорівнює оповіданням такого-ж роду у Винниченка або М. Горького.

Повість „До ґрунту“ закреслена на великий розмір. В збірнику уміщено тільки її першу частину, що має окремий підзаголовок: „Сміх природи“, але складає з себе певну цілість.

Вузькі рамки бібліографічної рецензії не дають можливості на ній довше зупинитися і тому докладніший розгляд її мусимо відсунути до иншого разу, коли, може, з'явиться вже й друга частина. Тепер обмежимося коротеньким перебігом її змісту.

У великому північному місті живуть і кохаються собі студент-малюв Юрко Горовий і курсистка Катерина. Але вони не зважають ся віддатися усім привабам запального кохання і мусять стримувати жагу молодого тіла, поки не здобули матеріально-забезпеченого становища. Величезна спадщина, яку несподівано одержує Юрко, зразу змінює всю ситуацію і ось — Юрко з Катериною опиняються на власнім господарстві у великому маєтку. Зразу-ж, на перших ступінях виявляється їх повна недосвідченість. Ні з їх просвітних заходів, ні з їх господарки нічого доброго не виходило. Щоб розважитися, вони їдуть на Кавказ і

з подвійним запалом віддають ся втіхам кохання. Але бентежна Юркова душа сим не задовольняється, вона жадає ідейної діяльності і нудує, не знаходячи її. Якось, трапивши на зібрання сектантів, Юрко побачив, що ідея любови, саможертви для інших може бути величезним чинником в житті людини, може навіть цілком її переродити. Юрко з Катериною вертають ся у свій маєток і Юрко з незвичайною запопадливістю береть ся знов до культурного господарства. На сей раз його праця дає поважні наслідки, але він з розчаруванням переконується, що селяне неохоче ідуть за його прикладом, а сам він, силою капіталістичного устрою, на яким будується велика приватна власність, все ж таки являється експлуататором темних мас. Його чесна, пряма істота не може з сим помириться. Він передає весь свій маєток для раціонального користування земству, а сам купує собі кілька десятин і селянську оселю в иньшій повіті і захожується обробляти землю працею власних рук. Великою моральною піддержкою в сій тяжкій праці стає йому вірна дружина, яка на той час появила на світ сина. З незломною енергією їм удається побороти труднощі і невгоди нового життя, в якому зрештою знаходять вони повне задоволення і тихий, сімейний рай.

На сьому і кінчить ся перша частина цієї цікавої повісти.

В осередку повісти стоять дві головні постаті—Юрка і Катерини і на них звернена вся художня уява автора. Малює він їх з великою любовю, яскраво, кольоритно. Інші постаті мають характер епізодичний і змальовані ескізно. Зовсім слабо висвітлені відносини Юрка до своїх батьків особливо після того моменту, коли він, одержавши спадщину, робить ся поміщиком і починає господарювати на власну руку. Про найважливіші хвилини психичного перелому в душах Юрка і Катерини автор коротко і спокійно оповідає, замість того щоб дати картину їх настрою в тонких, музичних нюансах. Взагалі в ньому художник-натураліст перемагає художник-психолог. Він рідко віддається хвилям інтуїтивної творчости не заглиблюється, не фантазує, а малює тільки те, що бачить власними очима. В нім сильно розвинено чуття колориту, але буйного, барвистого, і тому він найкраще малює те, що має виразні форми, соковитість, органічну силу. Його малюнки природи України і Кавказу ваблять око власне сим кольоритом, але вони виглядають ніби ілюстрації, вставлені в книжку для окраси, бо природа в них живе, хоч і гарним, але своїм окремим, байдужим життям, незв'язаним з психічними переживаннями людей. За те еротичні моменти в нього повні художньої експресії і чисто елітської краси; його еротизм органічно-здоровий і чистий.

Дрібні дефекти мови („вата“, „поневільний“ і т. п.) і нерівності стилю, треба думати, зникнуть з часом в дальших працях автора.

Взагалі в д. Васьківським ми раді привітати нову, многонадійну силу і охоче рекомендуємо його гарну книжку всім тим, хто любить рідну художню літературу.

Микола Вороний.

Taras Schevtschenko: Der Künstler. Autobiographischer Roman. Übersetzt von Arthur Seelieb—Herausgegeben und eingeleitet von Julia Virginia Im Xenien-Verlag. Leipzig 1912. St. 152. Ціна марок 2.50, в оправі М. 3.51.

Перед роком Xenien-Verlag видав вибрані поезії Шевченка в перекладі різьбарки і поетеси Юлії Вірґінії (псевдонім), про що й мав вже нагоду в отсім журналі писати. Тепер те саме видавництво пустило в світ переклад автобіографічної повісті Шевченка—„Художника“—в перекладі Артура Зеліба і знов за старанем Юлії Вірґінії. Символ се надзвичайно радісний для нас, тим більше, що в німецькій перекладі вийшов наш поет в шатах на які у нас здаєть ся ще довго у нас буде ждати. Німецька публіка прийняла Шевченка більш ніж прихильно, з великим зацікавленням. Рецензії, які появили ся в німецькій пресі по виході поезії—се не бібліографічні приготування, писані в поспіху, як більшість всяких рецензій, се повне здивованя зацікавлене, що такий поет єсть, і був досі десь в укрятю. Біографія поета, написана Юлією Вірґінією зробила вражінє якогось неначе екзотичного оповіданя, се щось нечуване в XIX ст., а можливе тільки в Росії.

Так, а тепер пішла в світ частина автобіографії Тараса, яка має докладно розказати німецькій публіці про обставини, в яких виростав він на артиста, в яких він виріс до висоти найбільшого національного поета. Тут в „Художнику“ найбільше сумна доба нашого поета, але й найбільше ентузіастична, тут відкриті самим Шевченком всі тодішні документи його життя, його перших творчих порисів, пробуджене артиста в нещаснім кріпаку, нарешті весь його світогляд і естетика. Побіч дневника—се найважнійше жерело для пізнаня поета в дійснім житю. І коли йде о вражінє, яке подібний твір повинен зробити на ширшу громаду—то вражінє мусить бути сильне.

Переклад „Художника“ тут не „повний“; дешо—як пише в передмові Юлія Вірґінія—треба було зчеркнути з огляду на німецьку публіку. Се одначе не зменшує серйозности, з якою трактовано сю працю. Скрізь видно увагу, пильність та дбайливість видавця, в нотках багато пояснень, без яких читачеві, а ще німецькому, трудно було-б орієнтуватись, нарешті додано 10 малярських праць Шевченка, які являють ся справдішною прикрасою виданя.

М. Євшан.

Украинская Жизнь ежемісячний научно-літературний и общественно-политический журналъ. № 4 апрѣль, № 5 май, № 6 юнь. Москва 1912.

Друга четверть першого року існування нового журналу показує нам доволі значний і вірадий поступ. Можна думати, на підставі сіх трьох книжок, що стадія організації справи та шукання найбільш відповідних форм для здійснення оголошеної програми поволі одходить в минуле. Редакція, очевидно, багато і з успіхом попрацювала над поліпшенням змісту журналу, забезпечивши його різноманітним і вчасним матеріалом про справи і прояви сучасного українського руху. По всіх відділах часопису позначила ся ся пильна праця редакції.

Перш за все ми повинні з задоволенням занотувати збільшення

числа провідних статей, як і чималий інтерес та нагальність порушених в сіх статях питань.

Серед сіх проведених статей окреме місце займає стаття д. Михайла Могилянського „О культурномъ творчествѣ“, стаття, котра де-якими своїми думками викликала в українській пресі полеміку. Вже через одне се на статі д. Могилянського варто спинити ся трохи докладніш. Визнаючи величезну вагу інтелігенції для українського національного руху, автор разом з тим вказує, що інтелігенція витворюєть ся тільки в процесі культурної творчости, котра стає одночасно й одиноким певним засобом в боротьбі з ріжними силами денационалізації, ergo й з історичною „національною неустойчивостю украинской интеллигенции“. Ледве чи можна що небудь сказати проти сіх загально-відомих і святих істин. Але за те багато чого можна і слід закинути д. Могилянському там, де він переходить од загальних думок до конкретних порад і вказівок сучасній українській інтелігенції. Справді. Вказуючи українській інтелігенції на давно їй відому річ, на потребу всебічної національно-культурної творчости, д. Могилянський, даючи їй раду йти в сій справі шляхом Франка, Грушевського, Винниченка, Коцюбинського і т. п., певне забув, що сім славним шляхом можуть йти тільки високоталановиті одиниці, що решта інтелігенції, засуджена автором на бездіяльність, не діждавши ся „всебічної“ повноцінної національної своєї культури, піде утоптаними стежками до багатшої чужої культури, ergo стане на шлях денационалізації. А, повстаючи проти „гіпертрофії популяризаторства“ в українському рухові, д. Могилянський нехтує ту непохитну думку, що яка б не була висока творча роля інтелігенції, рішуче значінне в національно-культурній творчости належить народним масам, що популяризаторство в широкому розумі сього слова, розвиваючи громадську, політичну і національну самосвідомість мас, готовить з їх активну, творчу силу в українстві. Нарешті прямо таки сміховина говорити про гіпертрофію популяризаторства в сучасному українському руху, коли саме популяризаторство існує лиш кілька років (з 1906 р.), коли перед українською інтелігенцією стоїть сила питань, не почата скарбниця людського знання, здобутків національної науки, про котрі наш народ, славний своєю темнотою загальною і національною, ніякісенької уяви не має!

Наче для того, щоб ілюстровати та зміцнити сі наші думки про вагу народнього елементу в національно-культурній творчости, уміщено в журналі дуже цікаву статтю проф. М. Сумцова „Украинский этнографизм“. Протестуючи проти сучасного інтелігентського нехтування „старого українського етнографізму“, з усією силою глибоко-переконаного фаховця виступає автор в оборону етнографізму, сієї „творчої духовної сили, якою треба жити ся та з якої можна видобути великі моральні глибоконаціональні скарби“ (стор. 17 № 4). Цілком слушно кличе д. Сумцов в українське громадянство до „охорони, підтримки та всебічного розвитку“ українського етнографізму, а українських письменників та художників до використання „цінних скарбів“ його для художньої творчости.

Значно більше злободневности, навіть пекучости в інших статях.

Се перш за все статі, дотичні української шкільної справи. Їх уміщено дві—невеличку замітку д. Л. Жебуньова „Опять они не просят“ з приводу дебатів в Державній Раді над шкільним законопроектом та ґрунтовну статтю С. А—вича „Объ украинизации средней и высшей школы“. Розвинувши цілу систему аргументів на користь націоналізації середньої й вищої освіти на Україні, д. А—вич пригадує різні моменти недавньої боротьби української молоді за українізацію середньої та вищої школи на Україні в роках 1905—1907.

Далі йде ряд цікавих статей про відношення різних громадських течій до українства. Першою з цього циклу є стаття А. Хатченка „Герценъ и Украина“, в котрій автор, навівши де які витяги з творів Герцена про Україну, проводить паралель між відношенням колишнього російського радикала, Герцена і сучасного ліберала, Струве. Цікава стаття д. Хатченка на жаль зіпсована недоречним опортуністичним кінцем, в котрому автор, звертаючи ся до великориського громадянства, прохає дати „нам поки що хоч народню школу“. Другою з цього ряду є стаття українського марксиста Дм. Донцова „Русскій либерализмъ и украинское движеніе“, стаття вельми цікава хоч і дуже спірна. Закидаючи українському громадянству віру в прихильність російського лібералізму до української справи, шановний автор, після аналізу сучасного російського лібералізму та його неминучої еволюції, приходить до того висновку, що майбутня ліберальна Росія змушена буде порозуміти ся з Поляками та що, ймовірно, сі невідгідні результати сієї згоди впадуть на голову Українців.

До сіх же статей відносить ся й стаття д. Саліковського „Польскій публицистъ объ украинствѣ“, весь інтерес якої полягає в відповіді відомого польського письменника Леона Васілевського (Плохонького) на оголошену анкету д. Саліковського. Відповідь польського публіциста надзвичайно цікава і повчаюча не тільки для російських поступовців, але й для багатьох Українців, цікава і повчаюча своєю національною гідністю, консеквентністю та розумінням реальних відносин.

Що далі то краще виглядає в журналі відділ інформаційний. Найкращою в цьому відділі статтю, безперечно, треба вважати „Lex Richniana“ д. О. Білоусенка. Написана з великим літературним хистом, публіцистичним запалом і добрим знайомством зі справою, стаття відомого українського публіциста присвячена, як показує вже сама назва, розглядові дебатів Державної Ради взагалі над шкільним законопроектом, а думок д. Піхна про український елемент в початковій школі з окрема. Дуже цікавою є також стаття д. Донцова „За українскій университетъ“ присвячена боротьбі українського громадянства за український університет в Галичині. Подавши трохи відомостей про історію заложення львівського університету, автор доволі докладно переповідає найважливіші моменти з боротьби нашого народу за свій „храм науки“, до найостанніх подій, що розгорнули ся на наших очах в сім році. На сі ж події, окрім статі д. Донцова, редакція журналу одгукнула ся ще в замітці д. С. О. „Кто основалъ львовскій университетъ?“ та в огляді українського життя д. С. Б. „На текущія темы“. Дуже цікава по темі, але по-верхово написана, знову з де-якими помилками, інформаційна стаття д.

В. Садовського „Український вопросъ въ третьей Думѣ“, так до речі уміщена редакцією на передодню нових виборів до Державної Думи. Сумне було становище української справи в державній Думі: нинішого ніхто й не сподівався після виборчого закону 1907 р. Але ще сумніший висновок автора що до опозиційних фракцій в Думі: всі вони в цілому були вельми і вельми байдужі до українського питання.

На першій погляд цілком окіємо стоять статі, присвячені пам'яті М. Драгоманова в книжці в 6-й журналу. Справді. Трохи дивним здається поява цього драгоманівського номера, тим часом, коли нема ніякого ювілейного приводу до цього. Але, коли пригадати, що і досі українство в своїх ідеологічних основах, здебільшого, спирається на погляди Драгоманова, що російське громадянство так мало знає про українство та про українського Драгоманова, треба буде визнати, що статі ці зроблять своє діло спричиняючи до популяризації найбільш поступових ідей українства. Таких статей маємо три. Перша з їх, С. А.—вича „М. П. Драгомановъ (Биографическая справка)“, подавши головні біографічні відомості, дає стислу, але виразну характеристику особи славного українського діяча. Друга стаття д. А. Хатченка „М. П. Драгомановъ и вопросъ о самостоятельности украинской культуры“, як показує сама назва, присвячена поглядам Драгоманова на дражливе для сучасного російського громадянства питання про самостійну українську культуру. Розвинувши перед читачем основні думки Драгоманова про національність і націоналізм та про необхідність утворення високо розвиненої української культури, д. Хатченко зазначає, як широко розгорнулися проблеми і завдання сучасного українського руху супроти часів Драгоманова: колишні завдання і прояви майже виключно літературні уступили своє місце всебічній праці в сфері духовної і господарчої культури. Наприкінці автор характеризує погляди Драгоманова на потребу популярної літератури та початкової народної школи. Загалом стаття написана дуже гарно і ґрунтовно. Але на жаль і в цій статті доводиться нам зазначити непевні моменти. Просто ніяково чути з вуст Українця такі думки: „Ми з сумом констатуємо, що примусова русифікація веде тільки до зміцнення в українському рухові галицько-української течії, котра більш вільно розвивається в конституційній Австрії, та до її переваги над наддніпрянсько-українською течією, здушеною в русифікаторських лещатах. Разом з галицько-українською течією в українському рухові зміцнюються німецько-культурні та польсько-культурні впливи, а одночасно, на жаль і ослаблюється великоруський вплив“. Що се, хочеться спитати автора, за галицько-українська течія? На віщо се залякування російських поступовців „галіцизмом“, „германізмом“ та „полонізмом?“ Кому і на що се все потрібно? Чи не наївно думати, що уряд та поступовці à la Струве збочать з шляху боротьби проти українського відродження та одмовлять ся од русифікації.

Нарешті остання стаття про Драгоманова д. Н. В. „Политическіе взгляды М. П. Драгоманова“ визначається особливою повнотою та ґрунтовністю викладу. Зазначивши, що Драгоманов по своїм переконанням був соціаліст-еволюціоніст, автор статі викладає політичні погляди на державний устрій Росії, на національну справу, малюючи Драгоманова, щирим і послідовним федералістом, конституціоналістом, прихильником

національно - територіальної автономії, широкого місцевого самоврядування, ворогом політичного сепаратизму, терору, експропріацій і т. д.

Окрім цього, в журналі уміщено ще статі на літературні теми — д. С. Русової „Современная украинская лирика“, в котрій авторка дає загальною характеристику української ліричної поезії в цілому од давніших часів і до наших днів та коротенько малює поетичну творчість поодиноких поетів-ліриків, та д. Могиланського „Коцюбинській и Винниченко“. Нарешті належне віддала редакція пам'яті незабутнього українського діяча Б. Грінченка в статі д. С. Є — мова „Рыцарь долга“, в котрій автор дає в сильних словах блискучу, навіть високо художню характеристику покійного „лицаря“ українського національного відродження.

Але особливої уваги читачів загалом добре поставлена інформація російського громадянства про факти з українського життя, про правне становище українства, українського писаного та друкованого слова в російській державі, про прояви українського руху і т. и. Дбаючи про багатство і різноманітність подібного фактичного матеріалу, редакція навіть завела новий відділ „Обзоръ украинской жизни“, в котрому не тільки занотовують ся але і освітлюють ся в загальних рисах головні події біжучого життя. Нарешті, тільки треба вітати спробу редакції дати огляд української преси. Що до цього інформаційного відділу, треба побажати редакції більшої систематизації фактичного матеріалу та ігнорування всього дрібного, малозначного. Особливо важним вважаємо ми обзнайомлення російського громадянства з поглядами української преси на головні події як національного, так і загально-державного життя, для чого слід відділ „Изъ украинской печати“ зробити постійним.

Як і в попередніх книжках журналу, маємо регулярні талановиті огляди С. Єфремова „На текущая темъ“, в котрих автор спинається головню на явищах дотичних національної справи, національного поневолення, національного життя нашого народу.

Нарешті відділ бібліографії, на нашу думку, і досі не зовсім до ладу впорядкований. Сей відділ потрібно добре і основно реформувати. Річ в тому, що, коли „Укр. Ж.“ справді виконує своє призначення, коли читачі її, головне, з великоруського громадянства, бібліографія в ній, як і все повинно бути українська. Отож, перш за все в бібліографії повинно рецензувати виключно українські або дотичні Україні праці. При цьому треба зауважити, що головну увагу треба звертати на книжки з різних галузів українознавства, як на українській так і інших мовах, а також на українські видання програмові, тактичні, взагалі на національно-політичні. Що ж стичеть ся народньої популярно-наукової української літератури, то, на нашу думку, оцінка поодиноких творів її річ цілком зайва, бо російському читачеві вона не потрібна, а український має її в своїх виданнях. Нам здавало ся б, що в оцінці цієї літератури слід тримати ся принципу інформаційного, повідомляючи про існування і зміст українських популярних видань з різних галузів знання. Але що до популярної літератури найкраще вжити таких систематичних оглядів по певним галузям, як от д. Чепіги про українську педагогічну літературу в № 5. Що ж торкається ся літератури про загальні питання або

про російські справи, давно варто усунути її з бібліографії журналу, бо се завдання і краще виконують інші, насамперед, російські журали, що мають иншу мету. В „Укр. Ж.“ і так мало місця для обговорення різних справ і видань українського характеру. Оцінюючи отже, з машого погляду бібліографічний відділ журналу, ми повинні визнати його надто убогим, несистематичним, перухливим (бо невчасно одгукуєть ся редакція на цікаві новини, як от „Культурно-національний рух“ Грушевського) а до того ще й засміченим нецікавим і не українським матеріалом. Тут потрібна пильна праця редакції, необхідні основні зміни.

Але загалом редакція виявила стільки праці, розуміння справи, організаторського хисту, дала і дає російському громадянству стільки цікавого, різноманітного та навчаючого матеріалу про українську справу, що українське громадянство повинно вибачати всі хиби в веденню журналу і, скільки стане змоги і сил, підтримати морально і матеріально енергійну редакцію в її національно-громадській праці.

М. Порш.

НОВІ КНИЖКИ.

Спиридон Черкасенко. Земля. Драма в 4-х діях. Видавництво „Наш театр“. Київ, 1913 р. стор. 78. Ціна 50 коп.

А. В. Флоровскій. Депутаты войска запорсжскаго въ законодательной Коммисіи 1767 г. Одеса 1912 р. стор. 51.

24-го жовтня цього року упокоїв ся
після тяжкого життя великої душі
громадянин, творець і геній Україн-
ської Музики

Микола Віталєвич ЛИСЕНКО.

- Звістка про се безпорадне, націо-
нальне горе надійшла до редакції
тоді коли ся книжка журналу вже
мала вийти з друкарні. Сповідуючи
про се своїх шановних читачів, ре-
дакція Л.-Н. В. сподіваєть ся по-
дати в XII книжці журналу підра-
хунки життя незабутнього кобзаря
України.

